МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ім. В.Г.КОРОЛЕНКА

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2006

Матеріали науково-практичної
конференції ХДНБ
6 жовтня 2006 р.

Харків ХДНБ 2006

ББК Ч 734 (4Укр) 751.152я431
УДК 027 (477) (063)
К 68

Короленківські читання 2006: Матеріали наук.-практ. конф. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка; Уклад. Л.М.Багрянцева. – Х., 2006. – 107 с.

Збірник містить повідомлення науково-практичної конференції "Короленківські читання 2006", присвяченої 120-річчю з дня заснування ХДНБ ім. В.Г.Короленка. У ньому, на відміну від збірників матеріалів попередніх конференцій, відображені тільки доповіді фахівців книгозбірні. У них висвітлюється історія окремих напрямків діяльності бібліотеки та її відділів, проблеми сьогодення.

Видання розраховане на бібліотекарів, викладачів, аспірантів та студентів вузів і училищ культури, усіх, кого цікавить історія та сучасний стан книгозбірень України.

Укладач Л.М.Багрянцева

Т.О.Сосновська
В.О.Ярошик

ІСТОРІЯ ХДНБ У БІБЛІОГРАФІЇ

Сучасна вітчизняна історична наука вийшла з кризи, народженої диктатом державної ідеології. Не існує більше заборонених тем або імен, полегшено доступ до архівних документів. Ця тенденція значною мірою позначилася і на дослідженнях з історії бібліотечної справи. Урізноманітнилася їх тематика. У центрі уваги дослідників – долі окремих бібліотек та діячів бібліотечної справи. Останнім часом в Україні побачила світ значна кількість бібліографічних покажчиків. Вони присвячені діяльності Національної парламентської бібліотеки України, ДніпропетровськоЇ ОУНБ, ЦНБ Харківського національного університету, Одеської ДНБ ім. Горького, НБ України ім. В.І.Вернадського, окремим бібліотекознавцям та бібліографам Л.Б.Хавкіній, Б.Й.Боровичу, А.С.Чачко та ін.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка як документальний фонд національної культури займає одне з найпочесніших місць серед культурних установ України. Її особисте минуле є невід'ємною частиною вітчизняної історії. Внесок Бібліотеки та її співробітників у розвиток бібліотекознавства, книгознавства одержав високу оцінку колег в численних публікаціях у фаховій пресі.

Заснована як громадська бібліотека у 1886 р., протягом своєї історії вона багато разів перейменувалася – на Центральну губернську (1919), Харківську державну бібліотеку (1920); у 1922 р. їй було присвоєне ім'я письменника В.Г.Короленка; статут наукової книгозбірня отримала в 1930 р. З цього ж року Бібліотека має назву – Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка, з нею вона зустрічає своє 120-річчя. За цей час було опубліковано велику кількість видань бібліотеки, а також численну наукову та публіцистичну літературу про її діяльність на різних етапах розвитку. Систематизація виданих матеріалів може стати основою для глибокого вивчення історії розвитку і досвіду роботи однієї з найбільших бібліотек країни.

До створення історичної бібліографії про діяльність ХДНБ її співробітники зверталися кілька разів. Першу спробу було здійснено з нагоди 100-літнього ювілею Бібліотеки (1986 р.) [1]. Метою укладеного тоді покажчика була інформація про основні проблеми, напрямки й

масштаби діяльності Бібліотеки, які відображені в її виданнях, працях співробітників, інших авторів. Він має науково-допоміжний характер. Хронологічні рамки покажчика – 1886–1986 рр. Численність матеріалу за цей період і обмеженість обсягу покажчика примусили укладачів відмовитися від обліку деяких видань. За межами посібника залишилися численні статті з газет, довідників та енциклопедій, плакати, рукописи. До покажчика включені книги, брошури, статті з журналів, збірників російською та українською мовами, надруковані засобом високого друку та на ротапринті. Із публікацій співробітників ХДНБ (ХГБ), у т.ч. і членів правління ХГБ, відібрані тільки праці бібліографічної, книгознавчої тематики. Залучені також найбільш важливі матеріали інших авторів про ХДНБ та її діяльність.

Посібник складається з трьох основних розділів: І. Офіційні документи про діяльність ХДНБ ім. В.Г.Короленка; II. Організація і діяльність ХГБ–ХДНБ ім. В.Г.Короленка. III. Наукові та інформаційні видання ХГБ–ХДНБ ім. В.Г.Короленка. Особливий інтерес викликають представлені в ньому дореволюційні матеріали.

Дослідникам-бібліотекознавцям стане в пригоді видання Ф.А.Павловського „Первый год Харьковской общественной библиотеки" [2], „Десятилетие Харьковской общественной библиотеки" [3], Л.Б.Хавкіної „Короткий очерк деятельности Харьковской общественной библиотеки за 25 лет" [4], статті члена правління Д.І.Багалія та ін. Цікаві відомості були надруковані В журналі „Библиотекарь" [5], у 1911 р. про виправдання члена Правління ХГБ О.Габель та інших бібліотечних співробітників Харкова, які обвинувачувалися в розповсюдженні нелегальної літератури. Ці відомості використовували історики бібліотечної справи в своїх дослідженнях як факт участі ХГБ у революційному русі 1900–1905 рр. Розділ „Научные и информационные издания ХОБ–ХГНБ ім. В.Г.Короленко" свідчить про те, що бібліотека з перших днів заснування займалася видавничою справою. Перш за все це підготовка друкованих бібліотечних каталогів. Вже в 1886 р. вийшов друком „Первый каталог Харьковской общественной библиотеки" [6], у 1887 р. – „Систематический каталог Харьковской общественной библиотеки" [7].

Ні менш цікава історична інформація міститься в інших розділах покажчика. Тому видання, яке презентувало понад 990 документів, тривалий час користувалося великим попитом. Його було складено співробітниками науково-бібліографічного відділу Б.Я.Чернишом та

Л.Ф.Бондаренко. Наукове та бібліографічне редагування здійснене великим колективом спеціалістів ХДНБ, викладачами Харківського державного інституту культури (зараз ХДАК) та науковцем ЦНБ Харківського державного університету М.Г.Швалбом.

Як відзначалося раніше, матеріали, що накопичувалися протягом століття, звичайно, не могли вміститися в повному обсязі в одному посібнику, тому з'явилася думка про створення самостійного посібника, який за хронологією і змістом органічно доповнював би ювілейне видання і хоча б частково закривав його прогалини. Для додаткового випуску [8], укладеного в 2001 р., було виявлено та описано понад 700 документів.

У зв'язку з тим, що до основного покажчика газети не були залучені, увага надавалася виявленню і опису газетних матеріалів (повідомлень, нарисів, оглядів хроніки). Крім цього, зареєстровані стислі нотатки з видань довідкового характеру, книжкові видання та різнопланові публікації про ХДНБ із журналів, відсутні в ювілейному покажчику.

Вперше після довгих років замовчування описані книги і статті В.Боровича – керівника консультаційно-бібліографічного відділу Бібліотеки в 1920–1931 роках, якого було репресовано. Необхідно відзначити, що цей покажчик не є вичерпно повним. До нього не включені численні матеріали книгознавчого, літературознавчого, методичного характеру, авторами яких є працівники ХГБ–ХДНБ: Л.Б.Хавкіна, Н.Б.Фідельман, М.О.Габель, Р.Б.Гуревич, Л.П.Ліненко, Б.В.Сухоруков, І.Я.Лосієвський, О.В.Попов, С.Б.Шоломова та інші. Укладачами додаткового випуску були співробітники інформаційно-бібліографічного відділу А.О.Черевко та Т.Л.Кульшицька.

Хронологічним продовженням попередніх покажчиків стало видання, що вийшло у час відзначення 110-річчя ХДНБ [9]. Представлена в ньому література відображає всі напрямки діяльності бібліотеки за десять років. Виняток становить розділ „Матеріали про співробітників ХДНБ ім. В.Г.Короленка”. У ньому містяться документи за більш тривалий час, які з ідеологічних або будь-яких інших міркувань не знайшли відображення в попередньому виданні. На відміну від нього, схема, за якою розташовано літературу, значно розширена, введено нові розділи, де містяться описи документів про роботу структурних підрозділів Бібліотеки, міжнародні та культурні зв'язки тощо. У розділі „Видавнича діяльність” укладачі вважали за доцільне подати описи

бібліографічних покажчиків разом з описами рецензій на них. На відміну від попереднього, ювілейного видання, посібник було видано українською мовою.

Історія розвитку ХДНБ протягом останнього десятиріччя, як і у попередні роки, тісно перепліталася з долею України і залежала від її політичного курсу та культурної політики. Від цих факторів залежало формування книжкового фонду Бібліотеки, в якому визначалися нові напрямки.

Сьогодні фонд ХДНБ складає близько 7 млн примірників документів, якісно змінився його склад. Останнім часом з'явилася можливість підтримувати безпосередні міжнародні контакти зі США, Німеччиною, Австрією, Францією, Японією та іншими країнами. Відроджено таке джерело комплектування, як благочинність. Плідна співпраця з українською діаспорою дозволило значно збільшити фонд українознавчих документів і заснувати фонд екстеріорики. Це все позначилося на структурі Бібліотеки, в якій з'явилися нові підрозділи: (Австрійська, Українсько-канадська бібліотека, Бібліотека документів Ради Європи, Німецький читальний зал).

Реаліями сьогодення є зміцнення інформаційного потенціалу ХДНБ шляхом використання електронних ресурсів, впровадження internet-технологій, створення „Харківського регіонального інформаційного центру".

Стала багатоаспектною науково-дослідна робота Бібліотеки, урізноманітнилася її видавнича продукція. У зв'язку з тим, що Бібліотека є учасником створення Українського Бібліографічного Репертуару (УБР) вона активно почала розкривати свої українознавчі фонди, складаючи на них друковані каталоги. Новими змістом і формами збагатився краєзнавчий напрямок роботи.

Відобразити зміни та особливості сьогодення в структурі нового покажчика і водночас зберегти спадкоємність зі схемою попередніх випусків було завданням укладачів наступного видання, приуроченого до 120-річчя ХДНБ ім. В.Г.Короленка [10].

Окремими розділами в ньому подані такі нові поняття: „Бібліотека зарубіжних документів", „Благочинні надходження документів", „Організація і видання електронних БД", детально розроблено структуру розділу „Науково-дослідна робота". У покажчику широко представлено матеріали щорічних Короленківських читань, Бібліографічних студій, які останнім часом стали новою формою роботи.

Вирішено розширити розділ „Публікації співробітників Бібліотеки”, куди увійшли не тільки праці з бібліотекознавства, але й з книгознавства, літературознавства, краєзнавства. У покажчику розписано інформаційний бюлетень „Хроніка Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка” [11], видання якого започатковано в 1999 році. Подана в ньому інформація знайомить з широким колом осіб, які працюють у ХДНБ на різних посадах, від директора і його заступників до прибиральниці. Ці матеріали – соціальний зріз суспільства, завдяки їм створюється уява про коло людей, причетних до служіння культурі.

На відміну від попередніх видань, покажчик презентує матеріали українською, російською і польською мовами. Укладачі прагнули до максимальної повноти відображення діяльності ХДНБ та матеріалів про неї. Представлено понад 1500 бібліографічних записів.

Останнім часом укладено низку персональних покажчиків. Вони надають можливість віддати належне співробітникам Бібліотеки, які присвятили все своє життя служінню книзі, Бібліотеці, зробили значний внесок у розвиток бібліотечної справи. Це бібліографічні покажчики та збірки матеріалів: “Тетяна Григорівна Шерстюк. До 80-річчя з дня народження” [12], “Галина Миколаївна Каширіна. До 70-річчя з дня народження” [13], “Видатний український бібліотекознавець Б.О.Борович” [14], “Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна. Харківський період діяльності (1888–1918) [15].

Матеріали, зареєстровані у покажчиках, свідчать про широкий діапазон інтелектуального життя Бібліотеки, яка працює і надалі працюватиме і розвиватиметься. Попереду нові ювілеї і нові покажчики про діяльність ХДНБ ім. В.Г.Короленка.

Література

1. Харьковская государственная научная библиотека имени В.Г.Короленко 1886–1986 гг.: Указ. изд. б-ки и лит. о ее деятельности / ХГНБ им. В.Г.Короленко; Сост.: Б.Я.Черныш, Л.Ф.Бондаренко. – Х.: Облполиграфиздат, 1986. – 96 с.
2. Павловский Ф.А. Первый год Харьковской общественной библиотеки / Ф.А.Павловский. – Х., 1888. –16 с. – Отд. отт. из Харьк. сб. за 1888 г.
3. Десятилетие Харьковской общественной библиотеки. – Х., 1898. – 99 с.

4. Хавкина Л.Б. Краткий очерк деятельности Харьковской общественной библиотеки за 25 лет / Л.Б.Хавкина.– Х., 1913. – 23 с.
5. [Об оправдании члена Правления Харьковской общественной библиотеки О.Габель и других библиотечных работников Харькова, обвинявшихся в распространении нелегальной литературы] // Библиотекарь. – 1911. – Вып.1. – С.80.
6. Первый каталог Харьковской общественной библиотеки. – Х., 1886. – 89 с.
7. Систематический каталог Харьковской общественной библиотеки. – Х., 1887. – 319 с.
8. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка 1886–1986: Бібліогр. покажч. Додатк. вип. / ХДНБ ім. В.Г.Короленка; Уклад.: Т.В.Кульшицька, А.О.Черевко. – Х., 2001. – 88 с.
9. Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г.Короленка 1986–1996 рр. : Покажч. вид. б-ки та л-ри про її діяльність (До 110-ої річниці від дня заснування) / ХДНБ ім. В.Г.Короленка; Склад. Н.І.Полянська, В.О.Ярошик. – Х., 1996. – 100 с.
10. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка: Бібліогр. покажч. вид. б-ки та л-ри про її діяльність за 1996–2006 рр. (До 120-ої річниці від дня заснування) / ХДНБ ім. В.Г.Короленка; Склад.: Т.О.Сосновська, В.О.Ярошик, О.П.Куніч. – Х., 2006.
11. Хроніка Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка: інформ. бюл.: 1999–2006: Вип.1–33 / ХДНБ ім. В.Г.Короленка; Уклад.: О.П.Куніч та ін. – Х., 1999–2006. – Вип.1–33.
12. Тетяна Григорівна Шерстюк: (До 80-річчя з дня народж.): Бібліогр. покажч. / ХДНБ ім. В.Г.Короленка; Уклад. Т.В.Гологорська. – Х., 2001. – 53 с.
13. Галина Миколаївна Каширіна: (До 70-річчя з дня народж.): Бібліогр. покажч. / ХДНБ ім. В.Г.Короленка; Уклад. Литвякова. – Х., 2001. – 22 с.
14. Видатний український бібліотекознавець Б.О.Борович (1883–1938): Зб. матеріалів / ХДНБ ім. В.Г.Короленка; Уклад. А.О.Черевко, Т.Л.Кульшицька. – Х., 2005. – 90 с.
15. Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: харківський період діяльності (1888–1918): Зб. матеріалів / ХДНБ ім. В.Г.Короленка; Уклад. А.М.Перепеча, Н.І.Капустіна. – Х., 2004. – 151 с.

І.Я.Лосієвський

РОБОТА З ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ РІДКІСНИХ ВИДАНЬ І РУКОПИСІВ У ХАРКІВСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ (кінець 1880-х – 1910-ті рр.)

Рідкісні видання надходили до фондів Харківської громадської бібліотеки (тепер – ХДНБ ім. В.Г.Короленка) вже у перші роки її діяльності, про що свідчать друковані каталоги її книжкових зібрань 1886–1891 рр. [1]. Ці посібники дають певні уявлення і про перші заходи бібліотеки з спеціалізації роботи з пам'ятками друку, збереження найціннішої частини фондів – рідкісних видань, бібліографічні описи яких, хоча і не згруповано тут у окремі розділи, однак кожна відповідна позиція супроводжується у каталогах позначками:

« + – для книг, які не видаються додому.

* – для книг, що видаються додому з додаткою заставою» [2].

Безпосереднє відношення до питання щодо джерел фінансування роботи з реставрації цієї частини фондів має повідомлення, вміщене у газеті "Харківські губернські відомості" за 1901 р., про те, що "підрядники і контрагенти з будівництва <нової> бібліотечної споруди відрахували на користь бібліотеки, на оновлення рідкісних книг 1200 руб<лів>» [3].

У 1890-ті рр., коли рідкісні та цінні видання ще не були відокремлені в спеціалізований фонд, на їх титульних аркушах і форзацах проставлявся штамп: "Не видається додому". Сотні примірників мають аналогічні записи працівників ХГБ того часу: Д.Багалія, В.Данилевича, В.Савви, М.Сумцова та ін. Саме цих видатних вчених можна вважати засновниками фонду пам'яток друку та писемності і фонду україніки бібліотеки [4].

Понад 100 років минуло від дня створення в Харківській громадській бібліотеці відділу рукописів і автографів. Рішення про його організацію було прийняте зборами членів ХГБ 20.IV. (3.V.) 1903 р., де з доповіддю виступив голова правління професор Д.Багалій [5]. Харківська громадська бібліотека, її фонди та відділи, за визначенням ученого, – це не тільки загальноосвітня, просвітницька установа, але й наукова, серед завдань якої – формування колекцій книжкових раритетів, цінних рукописів, і треба «йти вперед і удосконалюватись на шляху, який

вказується їй іншими подібними закладами» [6], ураховувати досвід Імператорської Публічної бібліотеки (тепер – Російська національна бібліотека), українських бібліотек, у т.ч. бібліотек Харківського університету і діючого при ньому Історико-філологічного товариства, де відповідні підрозділи вже давно існували.

Д.Багалій запропонував розповсюдити інформацію про новий відділ ХГБ і про те, що бібліотека приймає на зберігання «листи, мемуари, записки, автографи, невидані твори і т.п., які мають історико-літературний інтерес» [7]. На думку вченого, на особливу увагу з боку працівників ХГБ заслуговували «приватні папери місцевих видатних діячів» [8] і взагалі приватні колекції пам'яток писемності; він підкреслив, що необхідно далі вести перемовини з власниками таких зібрань, а також звернутись до видатних вітчизняних та зарубіжних діячів з проханням надіслати свої автографи. Формування колекцій відділу планувалось переважно за рахунок пожертвувань. Однак в окремих випадках не виключалась і купівля документів. У результаті це зібрання буде мати «ще більшу наукову цінність», підвищиться «і наукове, і загальноосвітнє значення усієї Бібліотеки». Серед завдань нового відділу вказувалось і «складання каталогу до цих пам'яток...» [9].

Таким чином, Дмитра Івановича Багалія (1857–1932), одного з найвидатніших українських істориків, який одночасно зі своїми університетськими та громадськими обов'язками очолював на початку ХХ ст. правління ХГБ, можна вважати засновником відділу рідкісних видань і рукописів. Багалій – автор першої перспективної програми діяльності бібліотеки за напрямком колекціонування рукописних та книжкових цінностей, їх обліку, каталогізування, наукового розкриття.

Відділ розпочав свою діяльність, і головними його працівниками в перші десятиріччя ХХ ст. були відомі українські вчені: літературознавець А.Кадлубовський та історик В.Савва, які одночасно завідували архівом бібліотеки. У роботі відділу також брали участь Н.Бєляєв, В.Данилевич, М.Маслов, К.Медерський, М.Плесський, В.Фесенко.

Слід зауважити, що у доповіді Д.Багалія 1903 р. вже є згадка про стародруки, однак до 1940 р. у ХДНБК не було спеціалізованого підрозділу з формування колекцій стародруків та інших книжкових раритетів. Разом з тим робота за цим напрямком на рубежі XIX–XX ст. у бібліотеці проводилась, хоча й не набула систематичного характеру.

На той час у фонді ХГБ було вже чимало і рукописних пам'яток (починаючи з XVIII ст.), і книжкових рідкостей. У 1886–1893 рр. фонд

збагатився одним з найбільших харківських приватних зібрань пам'яток друку та писемності – колекцією відомого письменника та краєзнавця Г.Данилевського (близько 3300 прим.), у складі якої – перші книги українською мовою, харківські першодруки, книги з автографами І.Аксакова, Н.Гербеля, Л.Мея, М.Михайлова, Я.Полонського, Я.Щоголева, Д.Яворницького, багатьох інших письменників і вчених. Деякі раритети передав сам Г.Данилевський, основна ж частина цього зібрання надійшла від його спадкоємців згідно з останнім бажанням письменника.

У 1900-ті рр. бібліотека придбала колекцію документів XVIII ст., серед яких – лист російської імператриці Катерини ІІ з власноручним підписом; кілька видань XVII–XVIII ст. Проводились систематичні заходи з метою поповнення колекції книг з автографами, значну частину якої склали книги з дарчими написами авторів. Насамперед це були подарунки бібліотеці від авторів – її співробітників, членів правління та членів ХГБ; від авторів-харків'ян, науковців і літераторів, громадських діячів. Правління бібліотеки зверталося у пресі та листах до відомих авторів з проханням надіслати свої книги. Численні науковці і літератори з усіх куточків Російської імперії відгукнулися на це прохання, хоча й не завжди підписували книги, які надсилали. Так чи інакше, колекція раритетів швидко зростала, а початок їй було покладено такими славнозвісними авторами, як класик української літератури І.Нечуй-Левицький (три дарчі написи ХГБ), педагог Х.Алчевська, історики Д.Багалій і В.Бузескул, фізик і хімік М.Бекетов, офтальмолог Л.Гіршман, фізіолог В.Данилевський, історик І.Лучицький, лінгвіст Б.Ляпунов, хімік Д.Менделєєв, філолог О.Потебня, мистецтвознавець Є.Рєдін, фольклорист, етнограф і літературознавець М.Сумцов, бібліотекознавець і бібліограф Л.Хавкіна та інші видатні діячі науки і культури.

Пам'ятки вітчизняного та іноземного друку XVIII ст., рідкісні видання ХІХ – початку ХХ ст. надходили у складі родинних бібліотек Пассеків (1890–1910), Давидових (1891–1892), Сокальських (1895), Карпових (1898), приватних зібрань В.Порай-Кошиця (1891–1892), В.Варяніцина (1891–1901), К.Анненкова (1908–1910) та багатьох інших.

Друковані річні звіти ХГБ 1900-х–1910-х рр. зафіксували окремі заходи з формування раритетних зібрань – пам'яток друку і писемності; обліку, наукового опису і каталогізування, організації зберігання та використання найбільш цінних колекцій. Так, наприклад, на загальних зборах членів – ХГБ 8 березня 1908 р. було підтримано пропозицію члена ревізійної комісії Ф.Ширяєва щодо «перегляду каталогу книг з метою

поповнення відділу бібліографічних раритетів, які не видаються додому» [10].

У доповіді ревізійної комісії вказувалось і на недоліки в роботі з обслуговування цими документами: «Часто-густо цінні книги видаються користувачам на руки до внесення наступної додаткової застави».

Ревізійна комісія також запропонувала встановити «спеціальний нагляд за рідкісними та особливо цінними книгами, прилаштувавши до них особливі ярлики, відгородивши в <читальному> залі особливе місце для читання цих книг і встановивши особливі години користування ними». Крім того, на цих зборах було прийняте рішення щодо створення «особливого списку» рідкісних та особливо цінних видань.

Згідно з протоколом загальних зборів членів бібліотеки від 13 грудня 1908 р., член правління О.Габель засвідчив, що вказані заходи вже проводяться, а відсутність даних про цю роботу в звітних документах ХГБ пояснюється тим, що формування «відділу бібліографічних раритетів» – колекції та відповідного розділу у каталозі – здійснюється «систематично й без спеціальних кожного разу постанов правління» [11]. Це була відповідь на зауваження членів ревізійної комісії.

1909 р. у Харківській громадській бібліотеці вже повною мірою діяли режими комплексного і спеціального зберігання пам'яток друку та писемності. 13 грудня 1909 р. член ревізійної комісії ХГБ М.Ареф'єв проінформував колег, що у бібліотеці створено колекційний комплекс: «цінні книги вже давно відділено в окремій шафі, а каталог <зібрання> тепер створюється» [12]. А член ХГБ А.Дідріхсон тоді ж вказав на окремі недоліки в роботі з відбору рідкісних та цінних видань, яка проводилась, за його словами, без необхідної ретельності: частина пам'яток, бібліографічних рідкостей залишилась невідокремленою від загальних бібліотечних фондів.

Звіти ХГБ за наступні роки не дають відповіді на запитання щодо долі згаданого М.Ареф'євим каталогу раритетів і взагалі дані про роботу з формування колекцій рідкісних видань і рукописів тут хоча й з'являються, але є занадто фрагментарними, не дозволяють розглянути цю роботу як постійну складову діяльності бібліотеки, як систему регулярних заходів. Однак ми не маємо підстав категорично стверджувати, що такої системи в ХГБ не було. Згадки про неї знаходимо й у звітах 1910-х рр., де названі й відповідальні за цей напрямок особи – А.Кадлубовський і М.Маслов.

Колекційні комплекси, створені у 1886–1910-ті рр., на жаль, було повернено до загальних фондів бібліотеки на початку 1920-х рр. Пошук книжкових пам"яток у фондах ХДНБК та поза її межами, спеціалізацію зберігання колекцій було поновлено в 1930-ті рр. за ініціативою Маргарити Орестівни Габель (1893–1981), літературо-, книго- та бібліотекознавця, бібліографа, першого завідуючого відділом рідкісних видань і рукописів ХДНБК, створеного 1940 р.

Література

1. Див.: Каталог Харьковской общественной библиотеки. – Х.: Б.и., [1886]; Систематический каталог Харьковской общественной библиотеки. – Х.: Тип. М. Гордона, 1887; Каталог Харьковской общественной библиотеки. – Х.: Тип. М., Зильберберга, 1890; Каталог Харьковской общественной библиотеки: Первое доп. (1 и 2 разряды). – Х.: Тип. и литогр. М. Зильберберга, 1891.

2. Каталог Харьковской общественной библиотеки. – Х.: Тип. М.Зильберберга, 1890. – С.II; Каталог Харьковской общественной библиотеки: Первое доп. (1 и 2 разряды). – Х.: Тип. и литогр. М.Зильберберга, 1891. – С. [3].

3. Харьковскіе губернскіе ведомости. – 1901. – № 10. – 12 янв. – С.2.

4. Тут і далі див. також передмову до вид. «Указатель литературы о фонде редких изданий и рукописей» (ХГНБ; Сост. И.Я.Лосиевский. – Х., 1992. – С.4–15); Незнамова Л., Лосієвський І. З історії фонду рідкісних видань Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Короленка / Л.Незнамова, І.Лосієвський //Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип.3. – С.71–76.

5. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 17-й год ее существования... . – Харьков, 1903. – С.XIX.

6. Там само. – Прил.V. – С.XXXVI.

7. Там само. – С.XXXVII.

8. Там само.

9. Там само.

10. Тут і далі див.: Отчет Харьковской общественной библиотеки за 22-й год ее существования... – Х., 1908. – С.79, 86.

11. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 23-й год ее существования... – Х., 1909. – С.8.

12. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 24-й год ее существования. – Х., 1910. – С.62.

О.С. Рябцева

ФОНД РІДКІСНИХ ВИДАНЬ І РУКОПИСІВ 1980–2005 рр.: З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ

Однією з важливих функцій Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка є зберігання стародруків, рідкісних видань, цінних бібліотечних зібрань і колекцій та створення умов для їх доступності широкому колу читачів. Фонд рідкісних видань і рукописів (ФРВР) ХДНБК є спеціалізованою частиною її фондів [1]. Нині він налічує понад 52 тис. пам'яток писемності та друку і включає понад 40 колекцій. Деякі з них переведені на режим комплексного зберігання, у т.ч. спеціального – по сейфах, частина відокремлена за допомогою службових каталогів і картотек.

Розглянемо важливий період історії формування фонду відділу рідкісних видань і рукописів (ВРВР) – 1980–2005 рр. Саме в цей час виникла наша держава – Україна, відсвяткували своє 100-річчя ХДНБК (1986) і ВРВР (2003). На формування фонду в цей період суттєво вплинули зміна духовних і політичних орієнтирів у суспільстві, його деідеологізація, що привело до створення нових колекцій та перегляду складу існуючих. На жаль, починаючи з 1990-х рр., існували і такі негативні фактори, як брак коштів для придбання рідкісних видань та зменшення надходження нових цінних друків, особливо книг, що вийшли за межами України. Але незважаючи на всі негаразди, саме в цей період фонд ВРВР поповнився надрідкісними пам'ятками писемності та друку, новими архівними фондами тощо.

Значних результатів досягли співробітники відділу завдяки налагодженим контактам з власниками цінних книжкових колекцій та архівних фондів. Провідні теми наукових досліджень ВРВР «Історія формування та склад колекцій пам'яток писемності та друку у фондах ХДНБК» і «Реконструкція особистих зібрань – пам'яток книжкової культури» становлять базу для ретроспективного комплектування фонду рідкісних видань, головним джерелом якого є фонди основного зберігання ХДНБК.

У 1980–82 рр. ХДНБК було вперше проведено дослідження палітур XVI–XVII ст. з метою виявлення фрагментів першодруків та рукописів, які мають історико-культурне значення. Обстеження проводили працівники ВРВР спільно з сектором гігієни та реставрації фондів бібліотеки. Науковими консультантами були інкунабулознавці Російської національної бібліотеки (тоді – ДПБ ім. М.Є. Салтикова-Щедріна). Під час дослідження було знайдено та атрибутовано фрагменти надрікісних інкунабул: Кельнського Місалу (1481), що був раніше описаний в світовій бібліографії за єдиним примірником, «Творів» Арістотеля (Венеція, 1488), а також фрагменту твору Астезана з Асті (Кельн,1479), що деякий час був найстарішою пам'яткою друку у фонді ХДНБК [2].

У 1985 році родина харків'ян Оббаріусів передала в дар ХДНБК сімейну реліквію – інкунабулу Biblia Latina (Нюрнберг, 1475), що зберігалась в їхній родині з 1924 р. Ініціатива передачі цього раритеру належала родичеві Оббаріусів, мистецтвознавцю П.М. Жолтовському.

Відомий вчений-історик, професор Харківського національного університету Б.А.Шрамко передав бібліотеці "Хроніку Себастяна Франка (Аусбург, 1530) та "Нову хроніку" (Аусбург, 1530). Ці надрікісні видання, що надійшли до фонду ВРВР у 1997 році, стали окрасою колекції палеотипів.

Колекцію інкунабул і палеотипів ХДНБК хронологічно продовжує колекція іноземних видань другої половини XVI–XVIII ст., яка в зазначений період поповнювалась виданнями з фонду основного зберігання та новими надходженнями. Наприклад, у 1986 році, вперше за весь післявоєнний період до фонду відділу надійшло велике приватне зібрання рідкісних видань XVII–XIX ст., яке належало доценту Харківського університету В.Л.Юхту. У його складі – прижиттєве видання "Системы природы" (1740) К.Ліннея, ілюстровані видання XVII –XVIII ст., рідкісні видання творів Канта і Гегеля, Biblia sacra (Ганновер, 1603), видання, надруковані в Амстердамі, Берліні, Гамбурзі, Геттингені, Дрездені, Йені, Лейпцигу, Лондоні, Парижі, Франкфурті-на-Майні.

До колекції мініатюрних виданнь у 2001 році надійшли цінні книги XVII–XX ст., у т.ч. одна з найменших книжок європейських видавництв : Mickiewicz A. Wiersze, poematy. Pamiątka Jubileuszowa, 1798 – 1898. Warszawa, 1898. – [915] s. (3,1 x 2,3 x 1,2 см); в металевій оправі з художнім тисненням, з лупою.

Бібліотека володіє унікальним зібранням книг кирилівського шрифту, виданих в Україні у XVI–XVIII ст. (понад 740 примірників) [3].

У фонді ВРВР нині зберігаються 9 примірників чотирьох видань 1569–1581 рр., надрукованих Іваном Федоровим у Заблудові, Львові та Острозі. У 1985 році до фонду ХДНБК надійшло найстаріше за хронологією видання федоровської колекції ХДНБК – Євангеліє учітельне, видане 1569 р. Іваном Федоровим та Петром Мстиславцем у Заблудові. Малоформатне видання Псалтирі та Нового Завіту Івана Федорова (Острог, 1580) було подароване колективом Харківського інституту культури з нагоди 100-річчя ХДНБК.

В цей період до зібрання видань кирилівського шрифту надійшли також «Тріодь пісна» (М., 1630), «Пролог» (М., 1661), Псалтир (К., 1777) та інші стародруки.

У книжковому фонді ХДНБ ім. В.Г.Короленка чільне місце посідає колекція книг українською мовою. За 120 років створено зібрання, яке сягає біля 600 тис. примірників. Пріоритетом комплектування фонду ВРВР є формування колекцій вітчизняних рідкісних та цінних видань, які у сукупності складають єдину колекцію пам'яток вітчизняного друку у складі фондів ХДНБК.

Формування колекції видань українською мовою XIX ст. – 1917 р. – один з найважливіших напрямків роботи з докомплектування фонду ВРВР.

У 1990-х роках поповнювалась колекція прижиттєвих видань творів видатних українських письменників XX ст., багато з яких були репресовані. До фонду ВРВР надійшли книги Б.П.Антоненка-Давидовича, Миколи і Марка Вороних, В.М.Еллана-Блакитного, М.Г.Куліша, М.Хвильового, Г.Хоткевича, Г.Шкурупія та багатьох інших.

У 2003 році розпочато створення колекції слобожанських (харківських та регіональних) пам'яток друку XIX–XX ст. З фондів загального зберігання надійшло біля 100 видань друкарні Харківського університету 1805–1830-х рр. Від ЦНБ Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна – в дар до 100-річчя ВРВР надійшов один із первістків харківського друку – "Опыты в прозе" Р.Гонорського 1818 р. (дублетний примірник з фонду університетської бібліотеки). Колекція знаходиться у стадії формування, пошук і докомплектування здійснюються на основі досліджень співробітників ВРВР у координації з ВЗФ.

До колекції періодичних видань з фондів загального зберігання в цей період було також переведено українські та російські журнали XIX – XX ст. Серед них харківський релігійно-філософський часопис "Вера

и разум"; російські журнали початку XX ст. – "Аполлон", "Весы", "Мир искусства" та ін. У 1980-ті рр. колекція російської періодики XVIII – поч. XIX ст. поповнилась виданнями "Утренние часы" (СПб., 1788) і "Лицей" (СПб., 1806), які було придбано у букіністичних магазинах міста. До 110-річчя ХДНБК товариством харківської інтелігенції "Коло" було подаровано піврічний комплект першого російського журналу "Ежемесячные сочинения" (СПб., 1756).

Колекція книг з автографами (власницькими, пам'ятними і дарчими надписами, маргіналіями) видатних діячів науки і культури, політичних, релігійних і громадських діячів нині налічує близько 3 тис. примірників [4].

За чверть століття співробітниками ВРВР було атрибутовано і переведено до фонду рідкісних видань і рукописів багато видань з автографами, що мають неабияку культурну та історичну цінність. Слід згадати книги XVIII ст. з автографами першого єпископа Слобідсько-Українського Христофора Сулими та префекта Харківського колегіуму Михайла Шванського. Виявлені невідомі «книжкові» автографи видатних українських письменників XIX ст. М.Л.Кропивницького, І.С.Нечуя-Левицького та Я.І.Щоголева. До фонду надійшли книги з автографами відомих харківських вчених Д.І.Багалія, М.М.Бекетова, М.С.Дрінова, Є.К.Рєдіна, М.Ф.Сумцова, М.Г.Халанського та ін.

У фонді основного зберігання було знайдено також автографи видатного російського письменника І.О.Буніна, російських релігійних філософів М.О.Лосського, Є.М.Трубецького, о. П.Флоренского.

У 1989 р. на антикварно-букіністичному аукціоні (Москва, 18.02.89) були придбані "Очерки и рассказы" В.Г.Короленка (СПб., 1903) з дарчим написом автора В.М.Муратову 1903 р. Це перший "книжковий" автограф В.Г.Короленка у фонді ХДНБ ім. В.Г.Короленка. Завдяки систематичній роботі відділу з харківськими колекціонерами, спрямованій на виявлення, облік та забезпечення умов для передачі пам'яток писемності та друку до державних сховищ, до фонду ХДНБК надійшли автографи двох листів В.Г.Короленка до І.А.Дубовик 1914–1915 рр. (від власника П.К. Корхова).

У 1995 році до фонду надійшла унікальна єсенінська реліквія – «Радуница», перша збірка поезій великого російського поета С.О.Єсеніна (Пг., 1916) з дарчим надписом автора письменниці З.М.Гіппіус, датованим січнем 1916 р. (з особистого зібрання Ю.А.Стеценко; спонсор – Харківський Ротарі-клуб).

Колекція автографів ХДНБК поповнювалась також за рахунок нових надходжень. Свої книги з автографами подарували бібліотеці відомі книгознавці Я.Д.Ісаєвич і Є.Л.Неміровський, мистецтвознавці П.Н.Жолтовський і А.П.Запаско, український письменник О.Гончар, російські письменники О.Войнович, І.Гофф, Н.Коржавін, І.Меттер, Є.Євтушенко, Б.Окуджава, філософ Г.Померанц та ін. Харківські письменники, поети, вчені та краєзнавці передавали до фонду примірники своїх нових видань з дарчими написами.

Один з важливих напрямків роботи ВРВР – реконструкція приватних бібліотек у складі фондів ХДНБК. У фонді ВРВР зберігаються фрагменти власних зібрань видатних діячів вітчизняної культури [5], українських родинних бібліотек XVIII–XIX ст., книги із цінних монастирських зібрань, із бібліотек навчальних закладів, музеїв тощо. Такі зібрання мають велику культурну та наукову цінність.

У 1983 році ВРВР сформовано і описано колекцію стародруків та рукописів XVI–XVIII ст. з бібліотеки Дерманського монастиря на Волині. У цьому зібранні виявлено фрагмент власної бібліотеки великого вченого-мовознавця і церковного діяча Мелетія Смотрицького (близько 1581–1633). В складі фрагменту його бібліотеки (14 прим.) – рідкісні видання і рукописи XVI–XVII ст. з власницькими написами [6]. Реконструйовано також фрагмент зібрання видатного українського філософа, поета та церковного діяча Стефана Яворського (1658–1722) [7]. Власне зібрання С.Яворського (53 прим.) є складовою частиною колекції книг з бібліотеки Харківського колегіуму. У 2005 році ХДНБК одержала в дар від колекціонера Ю. Дерев'янка унікальний фрагмент панегірика С.Яворського "Виноград Христов" (Київ: друк. Лаври, 1698) з власницьким автографом автора 1700 р.

Особиста бібліотека видатного письменника Г.П.Данилевського (1829–1890) – найзначніша книжкова колекція XIX ст. у фондах ХДНБК [8]. На початку 1890-х рр. спадкоємці передали до Харківської громадської бібліотеки близько 3300 примірників з власного зібрання письменника. Завдяки цілеспрямованому книгознавчому пошуку до колекції у 1980–2005 рр надійшло кількасот примірників з фонду загального зберігання. Серед них книги з автографами, рідкісні російські та українські видання XVIII–XIX ст. тощо.

У 1990-ті роки на базі виявлених у ХДНБК примірників було створено нову колекцію – книг з бібліотек членів Імператорського Дому

Романових [9]. Колекцію зараз переведено на режим комплексного зберігання. Пошук та вивчення нових надходжень до неї триває.

Активно формувалась у 1980–90-х роках колекція факсимільних та репринтних видань. Саме в цей час московське видавництво "Книга" започаткувало серії репринтних видань "Книжные редкости: Библиотека репринтных изданий" та "Из литературного наследия". Книги з цих серій поповнили колекцію репринтів ВРВР. Колекція факсимільних видань пам'яток писемності та друку в цей період поповнилась виданнями високої поліграфічної та наукової цінності. До фонду надійшли "Остромірово Євангеліє" (Л.: Аврора, 1988), "Радзивилівський літопис" (М.: Искусство, 1994), "Изборник Святослава 1073 г." (М.: Книга, 1983) та ін.

У 1989 році ВРВР одержав унікальну колекцію книжкових знаків, що належала харківському колекціонеру Є.С.Стефановському. Це зібрання містить близько 21 тис. екслібрисів. Харківський бібліофіл Б.Й.Зільберштейн передав у складі своєї колекції 5,2 тис. примірників книжкових знаків. Ці надходження суттєво підвищили рівень і якість зібрання книжкових знаків ХДНБК.

Колекція рукописних книг та архівних документів містить у собі 2658 одиниць зберігання. У ній зосереджено пам'ятки давньоруської та староукраїнської писемності (XIV–XVIII ст.). За останню чверть сторіччя ХДНБК одержала численні рукописні та архівні матеріали. Саме в цей період були придбані цінні рукописи XVIII ст. – "Выписки из святых и светских книг" (1731–1732), "Дела Камер-коллегии" (СПб., 1790). У 1987 році до бібліотеки надійшов унікальний список "Історії русів" (1830) – видатної пам'ятки українскої писемності XVIII ст.

До колекції документів XX ст. надійшли автографи творчих рукописів і листів письменників А.А.Ахматової, Е.Г.Казакевича, Д.Б.Кедріна та ін.

Були створені та регулярно поповнювались особові фонди [10] поетів Є.О.Євтушенка, Д.Кленовського (Д.І.Крачковського), В.М.Козового, В.О.Коротича, Б.О.Чичибабіна; драматурга З.В.Сагалова, історика Є.В.Тарле, харківського книгознавця І.Я.Каганова, мистецтвознавців М.М.Безхутрого та П.М.Жолтовського, історика архітектури Ю.Лейбфрейда. Серед інших архівних фондів та колекцій – зібрання автографів видатних діячів українського та світового мистецтва (фонд О.Л.Сарани).

Деякі колекції відділу – втілена в книгах історія нашої Бібліотеки. У 1980-х роках було здійснено роботу з виявлення книг з приватних зібрань, що були свого часу передані в дар Харківській громадській бібліотеці. На базі цього дослідження у 1984–1986 рр. створено колекцію перших надходжень до Бібліотеки (1880–1900 рр.).

До 100-річчя книгозбірні створено меморіальний фонд ХДНБ ім. В.Г.Короленка, який поповнюється і сьогодні; створено кілька особових архівних фондів її працівників. У 1981 р. до ХДНБК надійшов особистий архів першого завідувача відділу рідкісних видань і рукописів М.О.Габель (1893–1981). Відтоді утворено архівні фонди В.П.Трамбицької, Т.Г.Шерстюк та І.В.Шашкової-Знаменської. Отже, маємо надію, що ці колекції слугуватимуть для вивчення вже другого століття історії нашої Бібліотеки.

Література

1. Лосієвський І.Я. Відділ рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка: історія та сучасність / І.Я. Лосієвський //Колекції пам'яток писемності та друку у бібліотечних фондах України: проблеми формування, збереження. розкриття. – Х.: ХДНБК, 2003. – С. 22–38.

2. Тут і далі див.: Лосієвський І.Я. Зібрання інкунабулів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка / І.Я.Лосієвський // Наук. праці Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 63–67.

3. Лосієвський І.Я. Стародруки, видані в Україні: До характеристики колекції ХДНБ ім. В.Г.Короленка / І.Я. Лосієвський // Зб. наук. праць /Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка. – Х.: ХДНБК, 2004. – Вип. 4. – С. 4–28.

4. Лосієвський І.Я. Колекції книг з автографами: історія формування та сучасний склад /І.Я. Лосієвський // Науково-дослідна робота ХДНБ ім. В.Г. Короленка у 1995–1996 рр.: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ. – Х., 1997. – С. 63–64.

5. Лосиевский И.Я. Личные библиотеки выдающихся ученых и писателей в фондах Харьковской ГНБ им. В.Г.Короленко /И.Я.Лосиевский // Книга и мировая цивилизация: Материалы XI Междунар. конф. по проблемам книговедения (Москва, 20–21 апр. 2004). – М.: Наука, 2004. – С. 153–155.

6. Лосієвський І. Бібліотека Мелетія Смотрицького / І.Я. Лосієвський // Київська старовина. – 1992. – № 5 (верес.-жовт.). – С. 59–65.

7. Маркман Н.В. Книги з бібліотеки Стефана Яворського у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка / Н.В.Маркман // Наук. праці Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 181–187.

8. Шоломова С.Б. Книги П.П. Данилевського та особиста бібліотека письменника у фонді ХДНБ ім. В.Г.Короленка // Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г.Короленка: Зб. наук. ст. – Вип. 2. – Х., 1996. – С. 73–80.

9. Лосиевский И.Я. Книги из библиотек Императорского Дома Романовых в фондах ХГНБ / І.Я. Лосієвський // Короленківські читання: Матеріали наук.-практ. конф. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка. – Х., 2000. – С. 84–91.

10. Лосієвський І.Я., Шоломова С.Б. Архівні фонди діячів науки і культури ХХ століття / І.Я.Лосієвський, С.Б.Шоломова // Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г. Короленка: Зб. наук. ст. – Вип. 2. – Х., 1996. – С. 80–86.

Л.М.Багрянцева,
О.В.Филимонова

З ІСТОРІЇ ДОРАДЧИХ ОРГАНІВ ХДНБ ім. В.Г.КОРОЛЕНКА

Розглядаючи 120-річний шлях Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка, не можна обминути питання діяльності її дорадчих органів, адже воно багато в чому визначає рівень та ефективність роботи наукової бібліотеки. Саме тому фахівці ВОНДР спробували проаналізувати цей напрямок роботи, вивчивши матеріали, які зберігаються в державному архіві Харківської області та в ХДНБ ім. В.Г.Короленка. До основних дорадчих органів бібліотеки належать вчена рада та засідання завідуючих відділами при директорі ХДНБ.

Вчену раду ХДНБ ім. В.Г.Короленка було створено в 1939 році. Її головою було затверджено директора бібліотеки П.С.Сафонова. Крім нього, до її складу входили: заступник директора та завідуючі відділами. В міру необхідності на засідання вченої ради запрошувалися фахівці бібліотеки, представники інших бібліотек міста. На жаль, її робота була

припинена війною. Після остаточного визволення міста Харкова від німецько-фашистських загарбників у 1943 р. книгозбірня, а отже й всі її функціональні одиниці поступово відновили свою роботу.

Війна завдала бібліотеці величезних збитків і найважчою була втрата систематичного каталогу. Це позбавило читачів можливості здійснювати тематичний пошук необхідних видань, адже 151000 вцілілих карток ніяк не могли вирішити проблему. З метою створення нового систематичного каталогу в 1944 р. було відновлено роботу вченої ради бібліотеки. На її засіданнях були визначені основні принципи його побудови. Потягом 1944–1945 рр. було складено 45 нових схем за окремими галузями знань і доопрацьовано 38 колишніх схем. У наступні роки систематичний каталог інтенсивно поповнювався.

Проте цими питаннями діяльність вченої ради не обмежувалася. На її засіданнях вирішувалися оперативні завдання, які стояли перед бібліотекою і входили до поточних і перспективних планів роботи книгозбірні. Рада обговорювала окремі технологічні процеси, заслуховувала звіти про роботу відділів, вирішувала питання, пов’язані з організацією праці, господарчі справи. Але, не дивлячись на такий величезний обсяг роботи, вже у 1946 р. на засіданні вченої ради розглядалася можливість вшанування пам’яті В.Г.Короленка, чиє ім’я носить книгозбірня, шляхом підготовки наукових праць, присвячених Володимиру Галактіоновичу, бібліографії його творів та видання їх спеціальної збіркою. Обговорювалася також ідея створення у бібліотеці кабінету В.Г.Короленка. І хоча через нестачу коштів і відсутність потрібного приміщення, ці плани не були реалізовані, працівники бібліотеки називали себе „короленківцями” і всіма можливими способами сприяли увічненню пам’яті видатного письменника і громадського діяча. Протягом значного періоду Короленківські читання регулярно проводив відділ рідкісних видань і рукописів, а з 2000 року в бібліотеці щорічно проводиться регіональна науково-практична конференція, яка теж має назву „Короленківські читання”, і на якій серед інших лунають повідомлення, присвячені письменнику. А наприкінці 2006 року видано „Короленківський збірник”, в якому вміщені наукові статті та матеріали, які розкривають життєвий та творчий шлях Володимира Галактіоновича.

Таким чином, можна констатувати, що дорадчі органи ХДНБ послідовні в своїй роботі. Вони приділяють постійну увагу усім

напрямкам діяльності, які вважають важливими для бібліотеки. Одним із таких напрямків є її наукова робота.

У 50-ті роки на засіданнях вченої ради неодноразово розглядалися наукові повідомлення, підготовлені співпрацівниками бібліотеки, зокрема: „Роль підсобного фонду в обслуговувані читача", „Методика організації тематичної вітрини і календарів знаменних дат". Членами вченої ради була проаналізована якість матеріалів, підготовлених до видання, звернено увагу на існуючі недоліки і надано рекомендації щодо їх усунення.

З 1953 року традиційними стають науково-практичні конференції, які проводяться на базі бібліотеки. Фахівці ВОНДР беруть участь у Всеросійському з'їзді бібліотечних працівників (Москва), численних республіканських нарадах (Київ). Рік у рік розширюється її науково-дослідна, видавнича робота в галузі книгознавства, бібліографії та бібліотекознавства. За заслуги в розвитку науки і культури у 1956 р. ХДНБ ім. В.Г.Короленка була нагороджена Почесною грамотою Верховної Ради СРСР. І велика роль в цих досягненнях належить дорадчим органам.

У 1957 році на вченій раді була розглянута діяльність науково-методичного відділу, яка полягала в складанні бібліографічних та методичних посібників, у створенні та упорядкуванні класифікаційних схем, в організації та поповненні каталогів, у підготовці та проведенні бібліографічних оглядів, наданні методичної допомоги бібліотечній мережі міста та бібліотекам України, у розробці організаційно-управлінської документації. Значна увага приділялася роботі кабінету бібліотекознавства, працівники якого надавали методичну та практичну допомогу бібліотекам шляхом проведення групових та індивідуальних консультацій, семінарів з підвищення виробничої кваліфікації бібліотекарів тощо.

Як позитивний момент було відзначено, що протягом 1957 р. методисти надавали допомогу на місцях 12 масовим бібліотекам різних областей України, 56 бібліотекам Харківської області, відвідали 76 бібліотек Харкова. У рішенні вченої ради зазначалося, що завдяки активній роботі методистів з кожним роком зростає авторитет ХДНБ як міжвідомчого регіонального методичного центру.

Завдяки роботі вченої ради та її секцій активізувалася науково-організаційна діяльність бібліотеки. Особлива увага була приділена розробці Статуту бібліотеки та положень про її відділи.

З 1962 року значно розширився склад вченої ради, організовано п'ять її секцій: з питань бібліотекознавства і бібліографії, комплектування, каталогів, обслуговування читачів, роботи з дітьми, до яких були залучені широкі кола наукової та бібліотечної громадськості. Протягом року було проведено 5 засідань вченої ради, на яких розглядались важливі питання роботи бібліотеки, зокрема якість методичних і бібліографічних посібників, які видавала ХДНБ ім. В.Г.Короленка, відзначено її зростання. Як позитивний факт можна назвати те, що секція каталогів працювала не тільки над удосконаленням каталогів своєї бібліотеки, але й надавала допомогу в організації каталогів бібліотекам усіх відомств Харкова.

Значну допомогу в здійсненні методичного керівництва роботи бібліотек різних відомств, підсилення координаційних зв'язків, більш активного розповсюдження передового досвіду, підвищення кваліфікації бібліотечних працівників надавала секція бібліотекознавства і бібліографії вченої ради. За перші три роки праці секція обговорила такі питання: „Використання бібліографічних та методичних посібників в роботі масових бібліотек м. Харкова", „Методика проведення читацьких конференцій та диспутів, робота з молоддю в бібліотеках" та ряд інших. На кожному засіданні секції приймалися конкретні рішення та рекомендації, спрямовані на поліпшення роботи.

У 1960–1968 рр. у бібліотечному житті країни відбулася важлива подія: з'явилося перше видання бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК) для наукових бібліотек. ХДНБ ім. В.Г.Короленка однією з перших у країні розпочала переведення тримільйонного карткового репертуару систематичного каталогу на нову класифікаційну схему без залучення додаткових коштів і штатних одиниць. Таке рішення було прийняте після всебічного обговорення питання на засіданні вченої ради бібліотеки і оформлено в березні 1969 р. відповідним наказом.

У середині 60-х років набуває якісних змін склад абонентів бібліотеки. Пріоритетними категоріями стають науковці та виробничники. На засіданнях вченої ради обговорювались доповіді, підготовлені на міську науково-практичну конференцію „Основні напрямки кооперованої роботи бібліотек м. Харкова по обслуговуванню виробничників".

У 70-ті роки великої уваги надавалося питанням наукової організації праці, розробці та перегляду регламентуючої документації. Складено план переходу бібліотеки на нову структуру, перероблено

положення про відділи: науково-методичний, обробки і каталогів, технічної літератури. Ці документи обговорювалися на засіданнях вченої ради бібліотеки і були рекомендовані для затвердження.

Секція комплектування розглянула питання координації комплектування іноземною періодикою та передплати на вітчизняну періодику. Секція обробки і каталогів проаналізувала розділ систематичного каталогу „Економіка" за новими схемами ББК, обговорила питання змін в обробці продовжуваних видань. Секція бібліотекознавства і бібліографії проаналізувала хід виконання заходів щодо упорядкування і розвитку мережі масових бібліотек у Харкові, вплив рекомендаційної бібліографії на професійне читання робітників. Секція обслуговування читачів вивчала стан та завдання краєзнавчої діяльності бібліотек Харкова. Було прийняте розгорнуте рішення, спрямоване на поліпшення краєзнавчої роботи ХДНБ ім. В.Г.Короленка та бібліотек міста. Секція роботи з дитячим читачем – вирішувала проблеми, які виникали під час вивчення читацьких інтересів школярів шляхом проведення групових аналізів їх читання, організації масового перегляду літератури.

Відповідно до Постанови колегії Міністерства культури УРСР від 28 грудня 1972 р. та заходів Міністерства культури УРСР по організації виконання Постанови Ради Міністрів УРСР від 29 листопада 1972 р. „Про хід виконання науково-дослідних робіт і використання досягнень науки і техніки в народному господарстві УРСР" ХДНБ ім. В.Г.Короленка здійснювала розробку науково-дослідних тем „Наукова організація праці в бібліотеках" та „Бібліотека і інформація".

Питання, пов'язані з вивченням цих тем, розглядалися на засіданнях вченої ради бібліотеки, що дозволило розробити конкретні пропозиції щодо поліпшення науково-дослідницької діяльності книгозбірні.

З 1979 року розширюється коло питань методичного забезпечення діяльності бібліотек, збільшується кількість бібліотек, які одержують методичну допомогу від ХДНБ. Особлива увага надавалась методичному забезпеченню проведення централізації бібліотек у Харківській зоні. Прийняті вченою радою рішення були спрямовані на поліпшення діяльності бібліотеки з цього питання.

Але не тільки робота вченої ради та її секцій позитивно впливала на роботу книгозбірні. Не меншого значення мали і засідання зав. відділами при директорі ХДНБ. На них обговорювалися результати розпочатої у 1975 р. роботи зі створення покажчика заголовків

колективного автора – спеціального допоміжного апарату до ГАК, а у 1978–1979 роках – питання упорядкування читацького алфавітного каталогу періодичних видань, який було переведено на стандартні каталожні картки, що значно полегшувало роботу з ним.

У цей час у бібліотеці відбувалося активне зростання книжкового фонду та кількості читачів, підвищувалася якість їх обслуговування, чому в значній мірі сприяв систематичний аналіз показників роботи книгозбірні, який здійснювався на засіданнях завідуючих відділами при директорі ХДНБ.

Вчена рада бібліотеки також контролювала зміни, що відбувалися в діяльності книгозбірні. Так, у 1980 р., за рекомендацією ДРБ УРСР ім. КПРС, у структурі ВОНДР було виділено сектор впровадження наукових досліджень. І вже у 1982 р. питання „Про стан і перспективи роботи по впровадженню результатів наукових досліджень в ХДНБ" було заслухано на засіданні вченої ради. З часом, коли практика роботи показала недоцільність існування самостійного сектору впровадження, на засіданні вченої ради було вирішено, що усіма етапами одного дослідження, включаючи розробку плану впровадження його результатів, повинен займатися один виконавець. Цей приклад свідчить про те, що вчена рада ніколи не була консервативним органом, а відшукувала нові, кращі можливості в організації роботи бібліотеки.

У 1983 р. розпочато підготовку до святкування 100-річного ювілею ХДНБ ім. В.Г.Короленка. Значну її частину взяла на себе вчена рада. На її засіданнях було обговорено план роботи над дослідницькою темою „Історія ХДНБ. 1886–1986", заслухано матеріали, які висвітлювали основні напрямки діяльності книгозбірні в різні історичні періоди, розглянуто результати конкурсу на кращу наукову роботу, присвячену 100-річчю ХДНБ.

Слід відзначити послідовність в роботі вченої ради бібліотеки та її секцій, обов'язковий контроль за виконанням прийнятих рішень. Так, прийнявши у 1980 р. на секції бібліотекознавства постанову про необхідність посилення координаційних зв'язків з Харківським державним інститутом культури, вчена рада постійно тримала під контролем цей напрямок роботи, а в 1987 р. заслухала на своєму засідання повідомлення „Про стан і перспективи розвитку творчих контактів ХДНБ та ХДІК". Аналогічні матеріали ще не раз розглядалися на її засіданнях. Це питання розглядатиметься і на цьогорічній

конференції. Така позиція вченої ради дозволяє своєчасно виявляти недоліки в роботі бібліотеки та сприяти їх ліквідації.

Важливу роль відіграла вчена рада в підготовці перших збірок наукових статей „Історія ХДНБ ім. В.Г.Короленка: пошуки, дослідження, відкриття" та „Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г.Короленка", які вийшли друком на честь 110 річниці з дня заснування книгозбірні. Ця робота продовжується, і з нагоди 120-річчя бібліотеки готується п'ятий випуск наукових статей.

Висвітлюючи діяльність дорадчих органів ХДНБ, наводимо приклад того, яку увагу вони приділяли розвиткові науково-дослідної роботи. Так, у 1987–89 роках питання НДР розглядалися:

На *вченій раді* бібліотеки:

- Про хід впровадження результатів дослідження „Інформаційна діяльність бібліотек в у мовах централізації";
- Аналіз якості бібліографічних матеріалів, виданих в ХДНБ за роки п'ятирічки (за наслідками дослідження „Оптимізація бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів");
- Про стан каталогів і картотек ХДНБ (за матеріалами дослідження „Шляхи підвищення ефективності використання читачами каталогів ХДНБ ім. В.Г.Короленка";
- Обговорення програми міжвідомчої науково-практичної конференції „Досягнення бібліотечної науки – в практику бібліотек";
- Про перебудову організаційно-методичної роботи на допомогу розвиткові НТП (з широким обговоренням питань організації НДР).

На засіданні *ради зав. відділами при директорі ХДНБ ім. В.Г.Короленка* було обговорено питання „Про шляхи вдосконалення системи обслуговування читачів в ХДНБ" (за результатами соціологічного дослідження „Студент – читач ХДНБ").

На засіданні *ради з системи каталогів і картотек* було заслухано питання „Про наслідки впровадження результатів дослідження „Шляхи підвищення ефективності використання читачами каталогів ХДНБ ім. В.Г.Короленка". До речі, впровадження результатів цього дослідження триває і до цього часу.

У роки незалежності України стратегічною метою діяльності ХДНБ ім. В.Г.Короленка було визначено сприяння становленню української держави, формуванню її національної політики в галузях науки, підприємництва, виробництва, освіти та культури. Для досягнення цієї мети бібліотека накопичувала і зберігала фонди, здійснювала їх

всебічне розкриття в системі традиційних та електронних каталогів і картотек, шляхом підготовки різноманітних бібліографічних покажчиків і друкованих каталогів, створення інформації на електронних носіях; організовувала та проводила наукове вивчення всіх напрямків своєї діяльності для забезпечення їх подальшого розвитку і вдосконалення. Активізації роботи з усіх цих напрямків сприяла діяльність дорадчих органів ХДНБ.

У вересні 1991 р. вченою радою було розглянуто важливе питання – „Перспективи розвитку ХДНБ ім. В.Г.Короленка як науково-інформаційного центру". Науковою базою для його підготовки слугували схвалені та затверджені у травні того ж року вченою радою „Основні напрямки розвитку ХДНБ ім. В.Г.Короленка до 2005 року".

У центрі уваги дорадчих органів книгозбірні на початку 90-х років були питання збереження накопичених книжкових зібрань, реставрації і консервації фондів, їх перенесення на сучасні компактні носії.

Інформатизація суспільства поставила перед бібліотекою завдання – переорієнтувати стратегію володіння інформаційними ресурсами на стратегію оперативного доступу до них. Цьому сприяє комп'ютеризація бібліотеки, впровадження системи ІРБІС, створення власних та придбання запозичених баз даних, функціонування електронного каталогу, відкриття сайту ХДНБ тощо. Дорадчі органи книгозбірні зробили свій внесок в організацію цієї роботи і сприяли тому, що всі питання роботи бібліотеки вирішувалися в установлений термін.

З роками змінювалася структура бібліотеки, основні принципи її діяльності. Структура дорадчих органів ХДНБ теж зазнала змін. Відійшли в минуле деякі її секції, натомість були створені нові, а ті, що залишилися, змінили свої назви і функції.

Зараз працюють чотири секції вченої ради. Останнім часом вони розглядали такі питання:

секція з питань інформатизації – про реалізацію проекту "Створення регіонального інформаційного центру"; *секція з питань традиційного та машиночитаного каталогізування* – стан та перспективи розвитку систематичних каталогів і картотек у підрозділах бібліотеки; стан алфавітних каталогів у спеціалізованих відділах – ВТЛ і ВОЧ і перспектива їх удосконалення; оперативність відображення нових надходжень документів у каталогах і картотеках підсобних фондів структурних підрозділів ХДНБ та інші; *секція з питань формування фондів* – обговорення „Єдиного профілю комплектування ХДНБ

вітчизняними документами"; обговорення „Положення про систему фондів ХДНБ ім. В.Г.Короленка; про перерозподіл обов'язкового примірника періодичних видань між фондами структурних підрозділів; про стан надходження обов'язкового примірника документів України до фондів ХДНБ ім. В.Г.Короленка; *секція з питань наукового управління і бібліотечної технології* розглядала проекти інструкцій „Шлях вимоги-замовлення у процесі виконання", питання організації обробки, зберігання та обслуговування користувачів документами на нетрадиційних носіях тощо.

Рішення, що приймаються на засіданнях вченої ради та її секцій, в обов'язковому порядку доводяться до відома співробітників структурних підрозділів і виконуються в установлений термін.

В.М.Михайленко

З ІСТОРІЇ ОСВОЄННЯ НОВОГО КНИГОСХОВИЩА І ОРГАНІЗАЦІЇ ФОНДІВ У НОВИХ УМОВАХ

ХДНБК, як і більшість інших великих бібліотек світу, пройшла складний шлях розвитку. Один з етапів історії книгозбірні пов'язаний з будівництвом нового приміщення книгосховища і його освоєнням.

Традиційним і необхідним для будь-якої бібліотеки є формування власної місії, для Харківської державної бібліотеки ім. В.Г.Короленка це –збирання, збереження і надання для користування суспільству універсального фонду документів. Багатий науковий, культурний та інформаційний потенціал бібліотечних фондів потребує постійного дбайливого зберігання. Але фонд, як живий організм, він розвивається, зростає як за об'ємом, так і за змістом та структурою. І тоді з'являється криза "щільного простору", яка виводить з обігу і не дозволяє належним чином зберігати масиви документів, які знаходяться у бібліотеці.

У 60–70-тих роках XX ст. безперервний процес збирання, у т.ч. одержання обов'язкового безкоштовного примірника (до 1959 р.), призвів книгосховище бекетівського приміщення до гострого протиріччя між збереженням і наданням інформації користувачам. На початку 70-х років бекетівське приміщення книгосховища, площею біля 3000кв.м., було повністю заповнене. Через дефіцит корисної площі знімалися книги з полиць, штабелювалися, розміщувалися на підлозі. Згодом встановлювалися додаткові стелажі, що суперечило протипожежній

безпеці.

Цей період розвитку бібліотеки відрізнявся значним щорічним приростом фонду (70–80 тис. прим.). Постійно здійснювався перегляд фонду з метою вилучення застарілих за змістом, зношених, дублетних та непрофільних видань. В результаті цього звільнялася корисна площа для розміщення нових надходжень і одразу заповнювалась. Були вичерпані всі резерви вільних площ, зайнятий кожний метр книгосховища. Таким чином, на той час розвиток системи збереження фондів був для Бібліотеки одним з основних напрямків реалізації державної політики і водночас нагальною внутрішньою проблемою.

У ситуації, що склалася, на прохання керівництва Бібліотеки, на чолі з заслуженим працівником культури Н.Ф.Семененко, місцевою владою Харкова були виділені 18 підвальних приміщень жилих будинків, до яких почали вивозити літературу, звільнюючи основне книгосховище і тим самим вирішувати на деякий час проблему розміщення фонду. Слід відзначити, що підвальні приміщення не були пристосовані до зберігання документів. Неоднаразові аварії негативно вплинули на збереженість документів. Після цього неможливо було встановити наявність всіх документів. Тому і досі при проведені суцільної перевірки фонду основного зберігання виявляються відсутні видання, що були вивезені у додаткові приміщення. Аварії комунікаційних систем пошкодили матеріальну основу документів, яка не підлягає відновленню. На той момент ми були вимушені вивезти цілком унікальний дореволюційний фонд (перші та другі примірники) до підвальних приміщень по вул. Данилевського, 19, Московському проспекту, 96-а, Дарвіна, 7 (6-й під'їзд). Згодом поступово вивозились 3-й та 4-й прим. документів. А до середини 70-х рр. були вивезені і другі примірники видань. Крім того, повністю вивезено фонд іноземних газет, ізографіку, дореволюційні вітчизняні журнали, доре-волюційні іноземні журнали та часописи до 1946 р.

У 1970 р. фонд бібліотеки становив майже 5 млн прим. Книгосховище бекетівського приміщення розраховано на 2 млн томів. У додаткові приміщення було вивезено біля 1 млн прим. Тобто питання розміщення фонду залишалося не вирішеним. Тільки будівництво нового приміщення книгосховища спроможне було вирішити цю проблему.

70-ті роки відзначалися особливою увагою вищих органів влади до проблем будівництва бібліотечних приміщень, оснащення їх необхідними засобами механізації і автоматизації. На сторінках

періодичних видань тих років можна прочитати повідомлення про введення в експлуатацію нових бібліотечних приміщень і цілих комплексів у тому чи іншому місті, в тій чи іншій республіці.

Бюджетне фінансування дозволило у 1970-му році розпочати будівництво нового приміщення книгосховища ХДНБК, яке тривало протягом довгих 10 років. У будівництві безпосередню участь брали працівники бібліотеки, починаючи із закладки фундаменту і закінчуючи внутрішніми роботами.

Сьогодні ця архітектурна споруда стала одним із символів Харкова, його вже неможливо уявити без унікальної будівлі – 22-поверхової висотної башти книгосховища, з даху якої відкривається панорама всього міста. А на той момент необхідно було освоювати нове приміщення, передислоковувати фонд із додаткових книгосховищ і частину з основного книгосховища.

Освоєння почалося 4 січня 1982 р. і тривало три роки в умовах безперервної роботи з обслуговування користувачів. Нове приміщення має 13 повних поверхів, кожний з 10-ти поділений на два яруси. Загальна корисна площа становить 7340 кв. м. Під книгосховище відведено 11 повних поверхів (з 2-го по 12-й). На 1-му поверсі розмістилися відділ друку, палітурна майстерня, генеральний каталог. 13-й поверх – технічний. Книгосховище обладнане системою вентиляції і кондиціонування повітря, серед яких конвеєр Суханова для передачі літератури з поверхів нового книгосховища до читального залу, вантажний і пасажирський ліфти, пневмопошта для передачі замовлень (на сьогоднішній день, на жаль, не працює).

Освоєння книгосховища здійснювалося умовно в три етапи (підготовчий, безпосереднє переміщення фонду, розміщення фонду).

Перший етап розпочався задовго до закінчення будівництва. Колектив ВЗФ здійснив значну роботу з очистки фонду від дублетних і застарілих видань, санітарно-гігієничну обробку, оправлення і реставрацію документів.

Протягом 1977–1982 рр. з фонду вилучено 150000 бібліотечних одиниць. Частина видань передана до обмінного фонду, на депозитарне зберігання, застаріла списана і здана на макулатуру. Проведено санітарно-гігієничну обробку і знепилено 500000 прим., оправлено і реставровано 50000 прим. Виконання цих заходів було необхідне для покращення якісного фізичного стану фондів.

Під час підготовчого періоду вивчається використання окремих частин фонду. Так, наприклад, ВЗФ вивчає використання вітчизняної, а ВІЛ – іноземної періодики. ВОЧ – використання періодичних видань у залі поточної періодики, інформаційно-бібліографічний відділ – ефективність використання видань органів інформації.

Результати досліджень використані при розробці планів заходів з передислокації бібліотечних фондів. Наприкінці підготовчого періоду здійснено відбір і передачу до підсобних фондів спеціалізованих відділів літератури, що користувалася активним попитом читачів. Так, до залу поточної періодики передано частину вітчизняних журналів і газет за останні п'ять років, до інформаційно-бібліографічного відділу – реферативні журнали тощо.

Слід сказати, що саме з цього моменту стала розвиватися у повну силу система фондів ХДНБК, а разом з нею спеціалізовані читальні зали та їх підсобні фонди. Розширився репертуар ПФ, змінилися їх завдання та функції.

Важливе місце в системі підготовчих заходів займала розробка графіка переміщення фонду. При його складанні використовувався досвід Державної публічної науково-технічної бібліотеки (ДПНТБ) з передислокування фондів. Основна увага приділялася тому, щоб під час переміщення скоротити до мінімуму перерву в обслуговуванні користувачів і забезпечити повну збереженість фонду та правильність його розставлення у новому книгосховищі.

Найскладнішим на підготовчому етапі було пакування літератури. Від правильно обраного способу пакування залежало вирішення ряду питань, пов'язаних з переміщенням (збереження документів, дотримання графіка і правильності розстановки). При переміщенні в нове книгосховище планувалося, крім зв'язування в пачки, літературу пакувати в полотняні мішки з їх подальшою нумерацією з розрахунку одна метрополиця на мішок. В результаті були внесені істотні зміни у визначення способу перебазування фондів. Було вирішено здійснювати переміщення фонду з основного книгосховища в нове "живим конвеєром". Це дозволило уникнути додаткових витрат на придбання пакувальних матеріалів і скорочення термінів перебазування фондів. У додаткових же книгосховищах література зв'язувалась у пачки з послідовною нумерацією. Транспортування фонду в нове приміщення здійснювалось авто-транспортом, а на яруси книгосховища – ліфтами.

Перебазування фондів проводилось у порядку черговості в

залежності від готовності поверхів нового книгосховища до прийому літератури згідно з планом розміщення. Був визначений об’єм робіт і витрат часу на пакування, переміщення і розстановку літератури.

Розрахунок витрат часу, кількості необхідних працівників і пакувальних матеріалів показав, що для переміщення 3-х млн бібліотечних одиниць необхідно 95 робочих днів. На пакування літератури в додаткових книгосховищах та її транспортування необхідні були 2 вантажні машини, 500 кг шпагату на 48 робочих днів. Для організації “живого” конвеєра 150–170 осіб. у залежності від місця розташування фонду в основному і новому книгосховищах. Час потім вніс свої корективи і показав, що всі витрати значно перевищили заплановані.

Одночасно з розробкою оптимального варіанту передислокації бібліотечних фондів складався план розміщення бібліотечних фондів з урахуванням змін в технологічному шляху замовлень, книги і користувача. За основу плану був обраний принцип розташування фондів за ступенем використання окремих його частин, наближення активно запитуваної літератури до читальних залів.

Останній етап – організація бібліотечного фонду в новому книгосховищі, розрахованому на 4 млн томів. Планувалося розмістити в ньому 3 млн прим. (по 300 тис. прим. на кожному поверсі), виходячи з норми 400 томів на 1кв. м.

Весь фонд був поділений на два масиви, з виділенням маловикористовуваної літератури, виданої до 1960 року, яка розмістилася б у новому книгосховищі. Літературу останніх років видання залишили в старому книгосховищі, максимально наближеному до читального залу. Час підтвердив правильність прийнятого рішення. Це дозволило оперативно обслуговувати користувачів актуальною літературою, а також звільнило від необхідності здійснювати постійне переміщення фонду для розміщення нових надходжень, особливо у фонді періодичних видань.

У новому книгосховищі планувалося розмістити фонд таким чином:

12-й поверх – книги від № 1до 100000

11-й поверх – книги від № 100001 до 200000

10-й поверх – книги від № 200001 до 500000

9-й поверх – книги від № 500001 до 800000

8-й поверх – книги від № 800001 до А1

Отже, на верхніх поверхах розмістилася маловикористовувана

література, яка зберігалася в основному і в 5-ти додаткових книгосховищах. Це дозволило зберегти цінний фонд дореволюційних видань, який протягом тривалого часу зберігався в непристосованих приміщеннях. На 7-му поверсі повинні були розміститися вітчизняні журнали до 1960 року видання. 6-й і 5-й поверхи відводились для розміщення літератури іноземними мовами, на 4-му і 3-му планувалося розмістити художню літературу, на 2-му поверсі – літературу тимчасового зберігання, ноти, ізографіку і картографічні матеріали.

У подальші роки освоєння нового книгосховища план розміщення змінювався, доводилося неодноразово змінювати порядок розміщення фонду і на сьогодні він, звичайно, інший. Але основний принцип при використанні окремих частин фонду, зручності і швидкості доставки літератури до читального залу залишився.

Особливо слід зупинитися на фонді рідкісних видань і рукописів, який нараховує біля 50000 прим. і зберігався у підвальному приміщенні старого книгосховища. Він був переміщений на спеціально обладнаний 4-й поверх нового книгосховища, який з'єднується коридором з читальним та експозиційним залом ВРВР, обладнаний протипожежною сигналізацією і максимально відповідає нормам зберігання унікального фонду.

Позитивним підсумком на момент освоєння нового приміщення, з точки зору якісного обслуговування користувачів, вважаємо той факт, що вже наступного року (1983) розпочалося забезпечення щоденної чотириразової видачі протягом дня перших 200000 номерів книг. Раніше вони транспортувалися лише за попередніми замовленнями користувачів тільки 2 рази на тиждень із додаткових книгосховищ.

Одночасно з освоєнням нового книгосховища в основному книгосховищі здійснювалось упорядкування фонду на звільнених площах. Після демонтування додаткових стелажів і розсунення фонду в ньому розмістилося 1,5 млн одиниць.

Повертаючись ще раз до сторінок історії освоєння нового книгосховища, неможливо не згадати ті труднощі і недоліки, що виникали в процесі його освоєння.

Основним недоліком на той час і на перспективу була наявність багатьох будівельних недоробок на всіх ярусах. Відсутня була одночасна готовність всіх поверхів до прийому літератури і можливість маневрувати при передислокуванні частин фонду для забезпечення відповідності схеми раціонального розміщення фонду в новому

книгосховищі. Так, наприклад, коли виникла непередбачена потреба оперативно звільнити місце для розташування відділу МБА, позапланово першим був перебазований фонд нот на єдиний готовий на той час другий поверх.

Гостра необхідність звільнити місце для нових надходжень в основному книгосховищі і незадовільні умови для зберігання в ньому фонду іноземної періодики обумовили першочергову передислокацію згідно з планом саме цих частин фонду. Але готовність на той момент лише 2–3 поверхів до прийому літератури призвела до розташування зазначених частин фонду поза схемою розміщення, що в подальшому викликало значні додаткові працевитрати для внутрішньої передислокації. Згодом складалися плани і графіки передислокації фондів вже всередині нового книгосховища.

Об'єктивною трудністю стала відсутність системи електроосвітлення на поверхах нового книгосховища і як наслідок цього вимушена зупинка розбору привезеної літератури і відповідно їх видача користувачам. Позначились на ефективності роботи і випадки авральних робіт, непередбачених планом передислокацій, пов'язаних з неритмічним наданням транспорту, аваріями в додаткових книгосховищах тощо.

Багато було недоліків у забезпеченні умов збереженості бібліотечних фондів, починаючи від завантажування на вантажні машини і, закінчуючі тим, що не була забезпечена повна ізоляція книгосховища, відсутній контрольно-пропускний режим, купами вивантажувалася література спочатку на 1-й поверх, а потім розвозилась на поверхи книгосховища.

Співпрацівники ВЗФ щодня розбирали і розставляли літературу на полицях. І тільки завдяки великому досвіду працівників ВЗФ з організації і зберігання бібліотечних фондів, увесь фонд був розібраний і кожна книга, журнал і газета одержали своє постійне місцезнаходження. А на той час це була щоденна, копітка, монотонна праця.

Послідовне рішення всіх завдань під час освоєння нового книгосховища, остаточне усунення труднощів і недоліків сприяло успішному завершенню передислокації і упорядкуванню бібліотечних фондів, удосконаленню обслуговування користувачів у нових умовах. У історію бібліотеки ввійшов колективний внесок її працівників у справу будівництва нового книгосховища і його освоєння.

О.П.Федоренко

ІСТОРІЯ КНИГООБМІНУ ХДНБ ім. В.Г.КОРОЛЕНКА

Одним із важливих джерел комплектування фондів ХДНБ ім. В.Г.Короленка є книгообмін. Це поняття містить регулярний, безплатний обмін виданнями; отримання від бібліотек-партнерів і надсилання за окремими замовленнями не тільки поточних видань, але й невикористовуваних бібліотекою видань незалежно від місця і року видання, а також передання бібліотекам і установам видань, що залишилися після попереднього відбору документів до основного фонду зберігання, незалежно від того, чи встановлений між ними книгообмін. Питання становлення і розвитку книгообміну в нашій бібліотеці ґрунтовно не досліджувалося і цей аналіз діяльності обмінного фонду (ОФ) допоможе усунути існуючу прогалину.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка має значний досвід та давні традиції з книгообміну. З часу її заснування і до 1917 р. книжкові фонди бібліотеки поповнювались в основному за рахунок пожертвувань і тих невеликих коштів, які надходили як плата за користування літературою. Правління розсилало листи науковим установам, видатним діячам науки і культури з проханням дарувати книгозбірні свої книги, і отримували від них потрібні користувачам видання.

Правління бібліотеки постійно працювало над питанням активізації надходження пожертвувань і внаслідок цього вони надходили до все в більшій кількості. У звіті за 5-й рік існування книгозбірні зазначалося: “Почти нет ни одного правительственного, общественного или учебного учреждения или общества, которое не прислало бы своих изданий в библиотеку. А пожертвования со стороны частных лиц, постоянно возростают. Как отрадное явление самого последнего времени, Правление отмечает пожертвования целых семейных библиотек, во всех их совокупности. А ведь поддержка со стороны общества является чрезвычайно важной для библиотеки. Всякий помнит, при каких условиях, с какими скудными средствами, открылась библиотека. И как она за эти пять лет много сделала, как выросла, развилась, окрепла! Такое расширение деятельности библиотеки вызвало возможность выделения ненужные ей экземпляры сочинений и дублеты в книжные группы для создания филиалов библиотек и для передачи в другие».

Цього року отримано 8980 примірників пожертвувань книгами, серед них цінні видання з мистецтва, історії і нумізматики, пожертвувані Великими Князями Миколою Михайловичем і Георгієм Михайловичем, частину бібліотеки О.М.Аксакова в кількості 642 примірники, яка містить видання з філософії, богослів'я, суспільних наук тощо. Видатний драматург В.А.Крилов пожертвував 310 томів переважно белетристики. Із числа дарителів слід відзначити Імператорську публічну бібліотеку, яка надіслала 413 книг та Академію наук (379).

Але не всі бібліотеки, яким були надіслані листи з проханням про надсилання видань, відповіли і надіслали свої матеріали. Із 232 російських бібліотек відгукнулося 33, які надіслали 75 примірників книг, 5 фотографій і 8 систем бланків. З 99 іноземних також 33 надіслали 786 примірників брошур, 6 видів, 2 плани і 14 систем бланків. Крім цього, деякі бібліотеки (Бостонська, Бруклінська, Чикагська) систематично надсилали свої видання – щомісячні бюлетені, відомості про нові книги, доповіді, звіти і т.д.

Одночасно ХДНБ, в міру можливостей намагалася надавати допомогу установам і приватним особам, в першу чергу тим, які підтримували просвітительські цілі. Так, зайві примірники книг і журналів за минулі роки були передані до фондів студентської бібліотеки Технологічного інституту, бібліотеки Санкт-Петербурзького політехнічного університету, "Пушкінської ліги освіти", редакції щорічника позашкільної освіти, бібліотеки Київського комерційного інституту та до інших бібліотек.

Видання надсилались до Полтавської, Ізюмської, Лохвицької, Боромлянської, Анапської, Чугуївської громадських бібліотек та до бібліотек урядових і громадських установ, зокрема "Професійного товариства прикажчиків м. Харкова", бібліотеки "Народного дому ім. О.С.Пушкіна", "Товариства покровительства особам із місць ув'язнення" Харківського повіту, Харківської тюремної бібліотеки, арестанського дому Харківського повітового земства, Миколаївської міської лікарні тощо. Всього було передано приблизно 7681 примірників.

Харківська громадська бібліотека надавала допомогу в організації нових бібліотек. Велика кількість бібліотек урядових і громадських установ, приватних осіб звертались до Правління за довідками з різних питань організації і влаштування бібліотек, а також з проханням надіслати каталоги і матеріали, дублетні примірники видань. В число цих установ входили громадські та урядові бібліотеки, в тому числі

Владикавказька, Вовчанська, Єкатеренбурзька, Єлисаветградська, Чернігівська, Ярославська, "Товариства бібліотекознавства" (СПб.), товариства публічної бібліотеки ім. Петра І (Рига), а також деякі іноземні бібліотеки. Отже, географія книгообмінних зв'язків була досить широкою.

Після 1917 р. до бібліотеки надійшло багато літератури минулих років видання. У 1930 р. ХДНБ уклала угоду з Укркнигою (представником Міжнародної книги) на розбір старих фондів. На цю роботу Міжнародна книга протягом трьох місяців виділяла по 1000 крб. Із розібраних книг бібліотека в першу чергу відбирала літературу для своїх фондів, а потім Міжнародна книга відбирала книги для експорту. Із книжок, що залишалися після двох попередніх відборів, було утворено обмінний фонд.

30-ті роки ХХ ст. були періодом становлення та удосконалення організаційних форм книгообміну ХДНБ та розробки його науково-методологічних основ.

У 1932 році бібліотека одержувала мало закордонних журналів. Між тим попит на закордонну періодику з техніки, авіації, радіосправи, бібліографії був досить великий. "Одержання закордонної періодики і літератури можна б підсилити шляхом обміну, але для цього необхідно розібрати старі фонди, відібравши все те, що потрібне бібліотеці. Утворити обмінний фонд, скласти на нього каталог і бібліотека зможе мати 150–200 назв журналів. Державні бібліотеки РСФСР одержують таким шляхом до 300 назв" – зазначалося в звіті за 1932 рік.

Під час Великої Вітчизняної війни ХДНБ безпосередній книгообмін не здійснювала. Тільки у 1948 р. було відбудовано книгосховище, розставлено книжкові фонди, здійснено їх переоблік. У 1950 р. вперше була заведена книга руху книжкового фонду ХДНБ. Проводилося вилучення дублетних видань. Було складено списки відсутньої актуальної літератури, що загинула під час німецької окупації, і розіслано до провідних бібліотек СРСР. Було одержано в порядку обміну невелику кількість видань. Здійснювалися книгообмінні операції з іншими бібліотеками на видання з фонду ХДНБ. За період 1946–1950 рр. були одержані 1222 прим. книг з питань бібліографії та бібліотекознавства.

У 50-ті роки велась кропітка робота з неосвоєними фондами, відбору з них літератури для поповнення фонду загального зберігання та обмінного фонду. Було відібрано 5000 книжок, на 1000 книг зроблено

картотеку. ОФ продовжував надавати допомогу низовій бібліотечній системі Харківської, Ворошиловградської, Дніпропетровської, Сталінської, Запорізької, Полтавської і Сумської областей. Здійснювався обмін з державною бібліотекою СРСР ім. В.І.Леніна, державною бібліотекою БРСР ім. В.І.Леніна, державною публічною бібліотекою Грузинської РСР ім. К.Маркса, науковою бібліотекою Казанського державного університету, науковою бібліотекою Одеського державного університету, центральною науковою бібліотекою Львівського державного університету та ін.

У цей час продовжувалася робота з виявлення прогалин у фонді загального зберігання, складались списки лакун і надсилались до обмінних фондів головних бібліотек. У свою чергу ХДНБ в порядку обміну розсилала свою друковану продукцію в бібліотеки Радянського Союзу. У середині 50-х років перед бібліотекою постало завдання довести дублетність навчально-допоміжної літератури до такої кількості, яка дозволила б звести до мінімуму число відмовлень. Відмовлення аналізувалися працівниками відділу книгозберігання і обслуговування, а потім передавались до відділу комплектування для ліквідації прогалин і значну допомогу в цьому надавав ОФ. Основною причиною незадоволеного читацького попиту була недостатня екземплярність книг, 45,5% відмовлень припадало на літературу видану читачам. Це в основному технічна і художня література. ОФ здійснював копітку роботу з докомплектування потрібних видань.

Таким чином, у 50-ті роки ОФ в тісному зв'язку з поточним комплектуванням спрямував свою діяльність на ретроспективне поповнення фонду вітчизняними виданнями. Позитивну роль в розвитку ретроспективного комплектування відіграла постанова ЦК КПРС "О состоянии и мерах улучшения библиотечного дела в стране", в якому наголошено на необхідності раціонального використання дублетних обмінних фондів бібліотеки, їх перерозподілу між бібліотеками незважаючи на відомчу приналежність. Дякуючи цьому, фонд ХДНБ протягом 60-х років отримав біля 3000 примірників книг, у тому числі 114 рідкісних стародруків, 42 книги французькою мовою, надісланих державною бібліотекою СРСР ім. В.І.Леніна.

У 1962 році при відділі комплектування був виділений сектор обмінного фонду, він складався з 6000 примірників видань. У 1966 р. він нараховував 10000 примірників книг і журналів, а на 1 січня

1969 р. – 42781 примірників, у т.ч. 30062 патенти. З 1962 по 1969 рр. ОФ передав до різних бібліотек 21237 прим. дублетів.

У 60-х роках бібліотека отримала в обмін на свою друковану продукцію понад 250 примірників різноманітних бібліографічних матеріалів. Із ОФ державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна відібрано і отримано 114 примірників стародруків. Серед них значна кількість українських книг XVI–XVIII ст. кирилівського друку.

Наприкінці 60-х років ОФ спрямував свою роботу на упорядкування фонду дореволюційних журналів, їх списки розіслано до провідних бібліотек Радянського Союзу.

Інформаційна робота з пропаганди ОФ у 70-х роках здійснювалася інтенсивніше, ніж раніше. Вивчалися списки-пропозиції наукових і галузевих бібліотек. За період з 1974 по 1978 рік переглянуто 176 списків-пропозицій з 164276 назвами, замовлено 13443 друкованих одиниць. Одержано 4973 прим. В свою чергу, ОФ підготував 57 тематичних інформаційних списки з 1457 назвами. Про наявність літератури в ОРФ зроблено 69 інформацій на семінарах і нарадах. У 1976 р. інформація про роботу обмінно-резервного фонду ХДНБ ім. В.Г.Короленка була надрукована в газеті "Красное знамя".

На початку 70-х років ХДНБ бере участь в експериментальній перевірці автоматизованої централізованої системи внутрісоюзного книгообміну (АЦСВК), розробленої на базі електронно-обчислюваної машини "Мінськ-22" науково-дослідним відділом автоматизації і механізації бібліотечно-бібліографічних процесів і відділу комплектування Державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна. Особливістю системи було використання носієм інформації не бібліографічного опису видань, а його порядкового номеру в "Ежегоднике книги СССР". Основним завданнями цієї системи були: реєстрація і накопичення в пам'яті машини відомостей про книги запропоновані бібліотеками для перерозподілу; друкування макетів бюлетенів запропонованої дублетної літератури; звіряння з каталогом пропозицій надійшовших від бібліотек запитів і друкування бланків замовлень на потрібні книги з вказанням адреси відправників і отримувачів літератури; проведення довгострокового пошуку запитів на книги, інформації про які в даний момент немає в системі; друкування статистичних зведень про запропоновану і замовлену літературу.

Всесоюзна бібліотека СРСР ім. В.І.Леніна готувала "Бюлетень дублетної літератури", через який можна було отримувати літературу без

обмежень. ХДНБ була однією із перших учасниць АЦСВК, яка запропонувала номерні списки літератури, наявної в ОФ, і постійно працювала зі списками дублетної літератури АЦСВК Всесоюзної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна. Наслідком цього співробітництва стала передача дореволюційних видань, наявних в ОФ ХДНБ, до фондів бібліотек Радянського Союзу для заповнення прогалин у фондах.

Одним із основних напрямків комплектування фонду основного зберігання на початку 70-х років було його поповнення українською книгою завдяки активній роботі ОФ. В порядку обміну одержано 573 прим. українською мовою. Внаслідок проведеної роботи по доукомплектуванню фонду відсутніми виданнями, через ОФ до бібліотеки надійшла цінна література. З бібліотеки АН СРСР м. Ленінграда одержано 48 харківських видань, з бібліотеки Літературного інституту ім. О.М.Горького – всі номери малотиражного студентського альманаху "Тверський бульвар 25", з інституту електрозварювання АН УРСР ім. Є.О.Патона – всі випуски журналу "Специальная электрометаллургия", якого не було в жодній бібліотеці м. Харкова.

За період з 1974 по 1978 роки до ОФ надійшло 247543 бібліотечних одиниць, з яких приблизно 58805 книг, 23441 журналів, 516 газет, 122059 описів винаходів, 546 видань ХДНБ, 1208 державних стандартів. Поповнення здійснювалось за рахунок дублетних непрофільних видань ХДНБ ім. В.Г.Короленка, інших бібліотек та організацій республіки. Постійна увага приділялась придбанню видань краєзнавчого характеру. Ця робота значною мірою сприяла поповненню прогалин фонду основного зберігання.

Протягом 1973–1978 рр. з обмінного фонду безкоштовно передано до інших бібліотек Радянського Союзу 465293 примірники. Література надсилалася в сільські, районні, обласні, профспілкові, шкільні бібліотеки різних міст.

Продовжувався обмін друкованою продукцією, яку видавала ХДНБ ім. В.Г.Короленка. Протягом 1973–1978 рр. до різних бібліотек країни було надіслано 3517 методичних і бібліографічних видань.

Обмінний фонд ХДНБ завжди відгукувався на заклик про допомогу в комплектуванні фондів щойно відкритих бібліотек, завжди був там, де були гострі потреби в книзі. Так, у 1974 р. 250 книг відправлено на БАМ для будівельників дільниці "Харків". У 1977 р.

будівникам газопроводу “Оренбург – Західний кордон СРСР” відправлено 779 видань польською та німецькою мовами.

Виконуючи постанову Колегії Міністерства культури УРСР від 7 грудня 1977 р. "Про дальше покращення шефської роботи установ культури та мистецтва над особовим складом прикордонних військ" через Львівську обласну бібліотеку ім. Я.Галана відправлено 20 бібліотечок (1340 прим.).

У 80-х роках робота ОФ була спрямована на широке інформування бібліотек про склад обмінного фонду. Бібліотека брала участь у підготовці і розповсюдженні кільцевою поштою обласним бібліотекам України 8 випусків ”Зведеного карткового каталогу техніч-ної літератури, наявних в обмінних фондах бібліотек України” (2302 назв). З 1980 року бібліотека бере участь у підготовці “Зведеного каталогу громадсько-політичної літератури наявних в обмінних фондах бібліотек УРСР” (укладач Республіканська бібліотека УРСР ім. КПРС), а також “Зведеного каталогу сільськогосподарської літератури” (ЦНСХБ ВАСХНІЛ).

Постійно до найбільших бібліотек країни надсилалась інформація про наявність в ОФ авторефератів дисертацій. На замовлення Одеської наукової бібліотеки ім. О.М. Горького в 1981 р. були направлені автореферати дисертацій з природничих наук за останні два роки. У 1988–1989 рр. надіслано 372 листів-пропозицій про наявність видань в ОФ. Наприклад, в результаті розсилки листів-інформацій в 1985 р. із бібліотек надійшли і були задоволені заявки на 2980 примірників видань.

У 1980 р. з впровадженням депозитарної системи зберігання активізувалося надходження літератури до ОФ. Покращилось їх використання. З введенням у 1980 р. в дію нового книгосховища вилучено 68 тис. примірників, із яких 29 415 передано до ОФ.

У 1985 р. розширилося коло бібліотек-учасниць книгообміну. Ужгородській і Волинській обласним бібліотекам надіслані книги угорською та українською мовами, Мінській державній бібліотеці ім. В.І.Леніна – 82 примірники видань перших років Радянської влади, Одеській науковій бібліотеці ім. О.М. Горького – 2725 авторефератів дисертацій. Подальший розвиток отримав обмін документів з музеями країни (Львівському історичному музею було передано 235 примірників видань, Київському філіалу музею ім. В.І.Леніна – 48 примірників, Київському музею історії Великої Вітчизняної війни до 40 річчя Великої перемоги – 761).

За допомогу, надану ОФ у 1987 р. бібліотеці АН СРСР, що постраждала під час пожежі, отримано лист подяки.

У 1989 році ХДНБ бере участь в експеременті з продажу літератури із ОФ. Продано населенню 671 примірник на суму 379 крб 28 коп.

У 90-х роках робота з книгообміну ускладнюється. Підвищення поштових тарифів, нестача коштів та перешкоди у здійсненні поштових відправлень між країнами СНД гальмують розвиток взаємовигідного співробітництва в міжфондовому книгообміні. Одним із основних джерел поповненя ОФ в цей час став відділ загального зберігання фондів, але при цьому спостерігалося щорічне зменшення надходженнь до ОФ. Якщо в 1990 р. з фонду загального зберігання надійшло 16990 примірників, у 1994 р. – 13954 примірники, у 1997 р. – 5984 примірники, то починаючи з 1998 р. і до сьогодні надходжень з відділу загального зберігання немає. В зв'язку з цим роботу ОФ спрямовано на пошук нових джерел поповнення.

Через відсутність асигнувань на придбання літератури формування фонду частково відбувалося шляхом безкоштовної передачі книг видавництвами, друкарнями, приватними особами. Таким чином були одержані книги від Товариства української мови і літератури ім. Т.Г.Шевченка "Просвіта", українського осередку Воронежчини "Перевісло" і багатьох інших. Продовжувалось співробітництво з Харківским обласним управлінням друку, обласним управлінням з охорони державних таємниць у пресі та інших засобах масової інформації, спілками письменників та журналістів, товариством книголюбів, Харківським відділенням Всеукраїнського товариства "Просвіта", видавництвами та поліграфічними підприємствами.

Цінні та рідкісні видання іноземними мовами середини XVIII ст. та періодичні видання 1910–1940 рр., які надійшли в 1996 р. з бібліотеки Харківського відділення Спілки письменників України (3338 примірників), допомогли усунути прогалини та замінити ветхі видання в основному книгосховищі. Деякі з них, які є бібліографічною рідкістю, відібрано до фонду відділу рідкісних видань та рукописів. Ця бібліотека передала також видання іноземними мовами та журнали, видані на початку XIX ст.

У 1996 р. укладено договори на співробітництво та обмін виданнями між ХДНБ та Харківським державним педагогічним університетом ім. Г.С.Сковороди, Харківською державною академією

культури, Університетом внутрішніх справ. Від них у 1996–1997 рр. отримано 591 видання.

Для одержання видань з установ Києва в 1997 р. зав. сектором ОФ був здійснений виїзд за власний рахунок, в результаті якого ОФ поповнився виданнями з Національної парламентської бібліотеки (1320 примірників), Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (600 примірників), Державного архіву-музею літератури і мистецтва (140 примірників видань з автографами авторів, які було включено до фонду рідкісних видань і рукописів ХДНБ). 3507 примірників, або 20% загальної кількості надходжень у 1997 році становили дарунки авторів та установ міста. З друкарень та видавництв отримано 379 примірників .

У дарунок від авторів для включення до фонду ХДНБ та обміну з бібліотеками України і країн СНД отримано 957 примірників. Фонд бібліотеки поповнився виданнями харківських вчених О.П.Мчедлова-Петросяна і І.Ремізова.

Як і в кінці 80-х років, здійснювався продаж літератури з ОФ населенню. У 1990 р. продано 247 примірників, у 1992 р. – 672 прим. У 1993 р. змінилася організація продажу літератури. Якщо в попередні роки наголос робився на індивідуальних споживачах, то тепер – на бібліотеках. Це дало змогу зменшити витрати робочого часу на опрацювання літератури, що залишилася непроданою. Було реалізовано 517 прим.

Основними напрямками діяльності ОФ в 90-х роках було максимальне залучення документів для поповнення основного фонду як літературою минулих років, так і новою, (якщо у 1992 р. до фонду ХДНБ через ОФ було передано 806 примірників, то у 1993 р. цей показник сягав 4678 примірників). Література, передана до фонду основного зберігання в цей час, дозволила збільшити кількість примірників видань, замінити зношені, заповнити прогалини.

Основними джерелами надходження до ОФ на сучасному етапі є: поточне комплектування, обмін між бібліотеками регіону, України і країн СНД, дарунки від приватних осіб, в тому числі авторів книг. Так, свої видання для ведення книгообміну в 2003 р. передали такі харківські автори: науковці Л.С.Арзуманян, А.В.Дабагян, Б.С.Ковальський, музикознавець Є.М.Щелкановцева, поети і письменники С.Веселовська, О.П.Базалук, В.С.Галюк, С.Шелковий, В.Полянецький. Надходять дарунки і від державних та громадських організацій, благодійних фондів. Так, у 2003 р. відкрите акціонерне товариство “Сумське машинобудівне

науково-виробниче об'єднання ім. М.В.Фрунзе "з офіційного дозволу автора, Президента Туркменістану Сапармурада Ніязова, передало до ОФ ХДНБ 19 примірників книги „Рухмана", Харківський національний науково-технічний університет "ХПІ" передав для розповсюдження серед бібліотек України і регіону 150 примірників праць науковців вузу; від Харківського обласного осередку товариства ім. Т.Шевченка "Просвіта" отримано 373 примірники книг. У 2004 р. Посольство Російської Федерації в Україні передало для розповсюдження серед масових бібліотек регіону 152 примірники ювілейного видання монографії М.І.Костомарова "Богдан Хмельницький".

Постійно здійснюється спілкування з книголюбами та власниками приватних бібліотек, від яких до ОФ систематично надходять видання. Так, у 2000 р. 644 примірники наукових видань з автографами авторів надійшло від родини професора О.П. Мчедлова-Петросяна, 354 книги і 429 журналів передав бібліотеці харків'янин О.Ю. Решетняк. Понад 300 примірників видань з філософії з його колекції включено до основного фонду ХДНБ .

Безплатна передача літератури бібліотекам – одна із форм (поряд з книгообміном і продажем) міжбібліотечного взаємозв'язку. ОФ ХДНБ завжди спрямовує свою роботу на співпрацю з бібліотеками різних видів і форм власності, надає допомогу в доукомплектуванні фондів та створенні нових бібліотек. З цією метою в 2004 році 1427 видань передано УВК "Авторська школа Бойко", 99 – бібліотеці Харківського обласного об'єднання культурного центру ім. М.К.Реріха, 140 – бібліотеці Харківського інституту підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників та іншим. У 2005 р. міському національно-культурному об'єднанню білорусів "Сябри" передано 138 книг, бібліотеці факультету підготовки навчального складу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та науково-педагогічних кадрів Академії цивільного захисту України – 354 книги. На прохання Харківського обласного управління культури ОФ передав 364 примірники 17-ти щойно відкритим сільським бібліотекам області (у Дергачівському, Ізюмському, Красноградському, Куп'янському районах).

Найбільш активно користуються можливістю поповнити свої фонди за рахунок ОФ ХДНБ бібліотеки навчальних закладів всіх рівнів акредитації (академій, університетів, інститутів, ліцеїв, училищ, коледжів, гімназій, загальноосвітніх і спеціалізованих шкіл).

Практика свідчить, що до обмінного фонду часто звертаються за такими виданнями, які, на погляд не фахівця, давно потрібно було знищити, але вони і сьогодні мають неабияку значимість. Нещодавно до нас звернулись спеціалісти з Автошляхової академії по допомогу в підборі літератури про віялки та сіялки. Література цієї тематики була видана на початку минулого століття. У бібліотеках міста і області давно була вилучена як непотрібна і тільки в ОФ ХДНБ була в наявності. Ці видання потрібні спеціалістам кафедри конструювання малої механізації сільськогосподарських машин для впровадження малої механізації в фермерських господарствах. Науковці Національної академії внутрішніх справ вивчають досвід минулого законотворення. В цьому їм надав значну допомогу наш ОФ.

Книгообмін продовжує залишатися економічно вигідним каналом розповсюдження книги. Відправляючи своїм партнерам по книгообміну дублетні примірники, ми здійснюємо економію бюджетних коштів, отримуючи натомість цінні, нові видання, а також ретроспективні видання, які ліквідують окремі лакуни в фонді загального зберігання. Постійними партнерами ХДНБ по книгообміну в Україні є НБУ ім. В.І.Вернадського, від якої за останні п'ять років надійшло 1378 примірників наукових видань, та НПБ України (565 примірників).

Крім видань зі свого ОФ, НПБУ надіслала книги, закуплені на кошти міжнародного фонду "Відродження" за проектом «Розповсюдження серед бібліотек України книжок, виданих за підтримкою програми МФВ "Проект перекладів"». Від Львівської НБ ім. В.Стефаника отримано 52 примірники, частина з них – видання Мар'яна Коця (США) гуманітарного профілю.

Але, на жаль, з кожним роком зменшується книгообмін з бібліотеками країн СНД. Співпраця здійснюється з Російською Національною бібліотекою (Санкт-Петербург), Всеросійською державною бібліотекою іноземної літератури (Москва), бібліотекою Белгородського державного університету, НБ Томського політехнічного університету, Національною бібліотекою Білорусії. У 2004 р. 185 примірників книг українською мовою передано на прохання бібліотеки Белгородського державного університету для докомплектування фонду кафедри українознавства та 32 примірники Краснодарському університету культури і мистецтв. Таким чином, діяльність ОФ сприяє розповсюдженню української книги за межами України.

Останнім часом ситуація в країні ще не змінилась на краще: не прийняте таке необхідне "Положення про міжфондовий книгообмін у бібліотеках України", не вирішені питання про пільги для бібліотек на поштові відправлення. Слід відзначити, що підтримання ділових контактів і партнерських стосунків потребує з кожним роком все більших зусиль, бо, крім того, що тарифи за пересилку перевищують вартість книг, бібліотека не отримує коштів на ці операції.

З цих причин, як свідчать показники, бібліотека втрачає стосунки з традиційними партнерами по книгобміну (особливо з країн СНД), основна частина літератури ОФ передається до бібліотек міста.

В наш час, коли книготоргова мережа не зацікавлена в розповсюдженні комерційно непривабливої, малотиражної наукової літератури, в час, коли потрібно економити кошти, ОФ є одним з важливих джерел поповнення наукових фондів. Книгообмін на сучасному етапі є вигідною акцією. Це не просто бартер, а спосіб вирішення цілого комплексу проблем, що включають:

– поповнення, оновлення і розширення діючих фондів;

– допомогу в доукомплектуванні бібліотек ;

– розповсюдження малодоступної наукової літератури (яка видається тільки в конкретному регіоні), літератури, яка містить цінну наукову інформацію, і яка не може потрапити до книжкових магазинів інших регіонів.

Настав час, коли в своїй роботі слід більше використовувати електронні технології, Інтернет. У вересні 2003 р. відкрито сторінку ОФ на Web-сайті ХДНБ, де розміщена інформація про видання для книгообміну. На на думку, на базі Національної парламентської бібліотеки, яка є методичним центром з книгообміну, потрібно створити всеукраїнський центр книгообміну, який реєстрував би і накопичував у своїй електронній базі відомості про видання, запропоновані обмінними фондами для перерозподілу в бібліотечні фонди України. Подібний центр діє в Росії. Це "Информационно-обменный каталог гуманитарных изданий в Сибири", розміщений в Інтернеті на сайті www.sibhumlit.nsu.ru, а також створений Міжнародним Інформаційним Центром (http://www.miclibrary.ru) новий "Міжнародний книжковий обмін для Російських бібліотек". Такий центр дасть можливість розширити кількість партнерів і географію партнерства, обмін електронними копіями раритетних видань.

І.В.Дмитриченко

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ВІДДІЛ В АСПЕКТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

Змістовна спрямованість довідково-бібліографічного обслуговування завжди залежала від вимог часу, політичних подій, потреб суспільства. Інформаційно-бібліографічний відділ (ІБВ) пройшов складний шлях розвитку. Протягом своєї історії в понад вісімдесят років, відділ багато разів, реагуючи на вимоги часу, змінював свої функції, завдання, напрямки роботи, структуру та назву. Існування ІБВ розпочав у далекому 1920 році, коли в Бібліотеці було створено консультаційне бюро (КБ), яке на той час було центром довідкової роботи. Співробітники відділу на чолі з першим завідувачем Б.О. Боровичем, окрім виконання бібліографічних довідок, починаючи з 1920 року працювали над створенням одного з перших на той час у бібліотеках СРСР предметного каталогу [1].

По закінченні Громадянської війни різко зростає кількість читачів, серед них велика кількість таких, які не мають навичок роботи в бібліотеці. Тому, як свідчить вивчення діяльності КБ, з'являються письмові запити та на перший план виступає консультаційно-бібліографічна діяльність. У 1923–1924 рр. консультаційне бюро стало активним учасником всієї навчальної роботи в місті [2].

З перших днів існування відділ надавав допомогу не лише читачам, а й бібліотекам.

Фахівці відділу допомагали бібліотекам республіки, місцевим і районним, бібліотечним працівникам підприємств, наукових та навчальних закладів. Методична допомога здійснювалась шляхом безпосереднього ознайомлення з роботою на місцях; надання консультацій аналізування матеріалів, які бібліотеки надсилали до відділу; стажування провідних спеціалістів бібліотек зони на базі відділу; читання лекцій на семінарах, науково-практичних конференціях та курсах підвищення кваліфікації.

Штат консультаційного бюро у 1925–1926 рр. складався з 7 одиниць, а кількість довідок постійно зростала і займала весь робочий час співробітників. Цей факт ставив під загрозу забезпечення інших напрямків діяльності бюро. Тому до виконання довідок почали залучати

відділи, які виконували довідки за профілем своєї діяльності (консультаційний, український, іноземний). Ці роки можна вважати початком координаційної діяльності ІБВ у довідково-бібліографічному обслуговуванні бібліотеки.

У 1927 році при консультаційному відділі був відкритий „кабінет бібліотекаря", який на той час мав вже назву консультаційно-бібліографічного. З 1930 року, коли Бібліотека отримала статус наукової, а серед її основних завдань з наукової роботи було створення каталогів різних типів, зміна вимог до довідкової роботи, зростання кількості довідок для наукової та виробничої роботи, консультаційно-бібліографічний відділ було названо науково-бібліографічним.

„Присутність у назві відділу терміну „науковий" підкреслювала характер роботи нового структурного підрозділу та націлювала на належний рівень її організації" [3]. У 1932 році структурний підрозділ знову змінив назву і почав називатися науково-методичним.

Необхідність виділення в структурі Бібліотеки підрозділу з функціями довідкового виникла наприкінці 20-х років. Але це питання залишалось відкритим до 1935 року, коли в складі науково-методичного відділу була організована група центрального довідкового апарату (ЦДА) в кількості трьох консультантів та бібліотекаря. До обов'язків працівників ЦДА входило, окрім надання довідок, збирання прикнижкової бібліографії, ведення бібліографічних картотек, організація та добір літератури до бібліотечних виставок. Створювався довідковий апарат, який дозволяв оперативно відповідати на запити користувачів. З основного книгосховища відбирались енциклопедії, найбільш цікаві довідники, бібліографічні посібники. Укладались допоміжні картотеки. З науково-бібліографічної групи до відділу було передано каталог газетних статей.

Велика Вітчизняна війна залишила важкий відбиток на діяльності Бібліотеки, її будівлі, книжковому фонді, довідковому апараті. Загинули численні каталоги та картотеки, що створювались протягом багатьох років. У перші місяці війни бібліографи ЦДА підпорядкували зміст довідково-бібліографічної роботи інтересам воєнного часу, запитам з питань військової техніки, військової медицини, господарсько-побутових питань. Утворювалися картотеки газетних і журнальних статей за актуальними темами, які сприяли зміцненню бойового духу та віри в Перемогу.

Бібліографи, як і інші працівники Бібліотеки, на своїх плечах винесли труднощі військового часу. ЦДА відновив діяльність в 1944 році. Було проведено копітку роботу зі збирання довідкового фонду, створення та відновлення каталогів та картотек.

У повоєнні роки зростає кількість довідок та читачів, які звертаються за допомогою в доборі літератури. Відновлюється робота зі створення рекомендаційних списків літератури, ретроспективної бібліографії, попереджувальних довідок до знаменних дат та подій, видачі фактографічних, бібліотечних, тематичних довідок на замовлення організацій.

Систематична інформаційна робота розпочалася у відділі у 50-ті роки, але тоді вона зводилась тільки до інформування про нові надходження активу читачів, індивідуальних та групових абонентів. Інформування як вид обслуговування поступово зайняло провідне місце в інформаційній діяльності відділу.

Активізувалась як користувач довідкової інформації група робітників. Зросла видача складних письмових довідок науковим працівникам та фахівцям.

У 1952 році працівники довідкового-бібліографічного апарату розпочали надавати читачам довідки по телефону [4]. Спілкування з читачем у такий спосіб триває вже понад п'ятдесят років. Це свідчить про те, що цей вид діяльності прийшовся до вподоби користувачам завдяки зручності послуги та оперативності в отриманні інформації.

Наприкінці 50-х – початку 60-х років важливим напрямком діяльності відділу стала пропаганда краєзнавчої літератури. Це було пов'язане з виданням 26-томної історії міст і сіл України та зі збільшенням інтересу до історії Харківщини з боку істориків, викладачів, працівників культури.

Завдяки тому, що починаючи з 1957 і до 1976 року, Бібліотека надсилала відомості про складені списки літератури до „Информационного указателя библиографических списков и картотек, составленных библиотеками Советского Союза", який видавала Державна бібліотека ім. В.І.Леніна, а з 1965 р. – до „Каталога библиографических указателей по технике", укладачем якого була ДПНТБ СРСР, збільшилась зона бібліографічного обслуговування, задовольнялись запити установ та окремих читачів з інших міст країни. Копії виконаних довідок надсилалися до усіх республік, до найвіддаленіших куточків країни. Протягом 17 років абонентами ЦДА були 170 міст Радянського Союзу, 14 копій довідок були направлені за кордон.

У вересні 1959 року за новою структурою Бібліотеки ЦДА стає довідково-бібліографічним сектором (ДБС) на правах відділу, до його обов'язків входить: довідково-бібліографічне обслуговування читачів; пропаганда вітчизняної та зарубіжної літератури, основ бібліотечно-бібліографічних знань, інформаційна робота; організація науково-методичної роботи з вивчення, узагальнення і пропаганди передового досвіду довідково-бібліографічної діяльності, надання методичної допомоги бібліотекам; координація довідково-бібліографічної роботи.

В цей час збільшилися вимоги суспільства до інформації. Основним читацьким контингентом стали фахівці установ, заводи, науково-дослідні інститути, дослідні сільськогосподарські станції, музеї, театри тощо. Старі форми роботи не дозволяли в повному обсязі задовольняти запити користувачів. Згідно з Постановою Республіканської Міжвідомчої Ради з питань координації „Про координацію довідково-бібліографічної роботи в УРСР", пріоритетним напрямком ДБО в ХДНБК було визначено пропаганду суспільно-політичної та технічної літератури. Виходячи з цього рішення, довідково-бібліографічний сектор мав надавати бібліографічну допомогу в ознайомленні з технічною бібліографією за такими напрямками: добір літератури до тематичних відкритих переглядів літератури; виконання замовлень промислових підприємств, пов'язаних з розробкою та впровадженням нових процесів, обладнання; виконання замовлень науково-дослідних інститутів та проектних організацій, пов'язаних з висвітленням у літературі тієї чи іншої наукової проблеми.

З метою пропаганди технічної літератури ДБС публікує список бібліографічних довідок, виконаних протягом місяця, в бюлетені „Нова література з техніки", який видає бібліотека. Серед усних довідок у цей час домінує суспільно-політична тематика, серед письмових – технічна. Більшість довідок виконано на замовлення підприємств.

Основою функціонування та давньою традицією відділу є координація довідково-бібліографічної роботи з бібліотеками міста, в тому числі з бібліотеками інших систем і відомств, та надання їм методичної допомоги..

З 1961 року науково-бібліографічний сектор ХДНБК очолив секцію довідково-бібліографічної та інформаційної роботи Міжвідомчої ради при обласному управлінні культури, розробив „Положення про координацію довідково-бібліографічної роботи" та став координаційним центром для бібліотек Харкова. У межах міста робота проводилась за

„Зведеним планом інформаційно-бібліографічного обслуговування науковців та спеціалістів народного господарства м. Харкова головними науковими бібліотеками". Двічі на рік проводились наради з питань довідково-бібліографічної роботи. Партнерами ХДНБК були ЦНБ ХДУ, Технічна бібліотека Міжгалузевого територіального центру інформації, Обласна бібліотека.

З метою координації роботи поміж бібліотеками та інформування бібліотечних працівників формувалась картотека „Органи науково-технічної інформації СРСР". На рівні Бібліотеки координаційна допомога полягала в організації бібліографічного інформування та довідково-бібліографічного обслуговування. Проводились координаційні наради з питань розподілу абонентів інформації між структурними підрозділами згідно з рекомендаціями комісії МК УРСР.

У жовтні 1962 року до штату ДБС переведено бібліографа-краєзнавця з відділу обробки каталогів. До його обов'язків входило: виконання усних та письмових бібліографічних довідок з краєзнавства; укладання бібліографічних покажчиків; інформування про новинки краєзнавчої літератури музеїв та архівів міста; поповнення та упорядкування картотеки „Харківщина", яка почала створюватися у повоєнні роки та заклала основу краєзнавчому ДБА. У 1967 році для розвитку краєзнавчого напрямку довідково-бібліографічному сектору була додана ще одна штатна одиниця.

У 1968 році за рішенням дирекції при ДБС створено сектор краєзнавчої літератури зі штатною одиницею зав. сектором. У наступному, 1969 році, довідково-бібліографічний сектор перетворено на бібліографічний відділ (зі штатом – 8 одиниць), до структури якого входили сектори довідково-бібліографічної та інформаційної роботи; краєзнавчої літератури; рекомендаційної бібліографії.

Перспективним планом бібліотеки на 1971–1975 рр. було передбачено укладання науково-допоміжних бібліографічних покажчиків та посилення видавничої діяльності відділу. Тому наступним кроком було створення в 1973 р. сектору науково-допоміжної бібліографії.

У такому структурному складі та зі штатом 17 одиниць бібліографічний відділ проіснував до ІІ половини 1977 року, коли з метою поліпшення інформаційно-бібліографічної роботи бібліотеки Міністерством культури УРСР було виділено додаткові штатні одиниці для організації нового відділу.

„...Таким чином, з 1 липня 1977 року утворилось два відділи: інформаційно-бібліографічний (ІБВ) з секторами довідково-бібліографічного та інформаційного обслуговування, в перспективі – сектор інформації з питань культури і мистецтва і науково-бібліографічний (НБВ) (сектори краєзнавчої бібліографії, рекомендаційної бібліографії, науково-допоміжної бібліографії). Штати обох відділів складалися з 10 одиниць. Роботу ІБВ очолила А.С. Офіцерова, НБВ – Т.Г. Шерстюк”.

Основні напрямки та зміст інформаційно-бібліографічної роботи відділу були визначені у „ Положенні про інформаційно-бібліографічний відділ ХДНБ ”, яке було затверджено у 1978 році. Згідно з ним відділ визначено як координаційний центр інформаційної роботи бібліотеки, яка базувалась на колективному, масовому та індивідуальному інформуванні.

Колективне інформування у 1970-ті роки складалося з інформації для партійних закладів у вигляді картотек та відкритих тематичних переглядів літератури („Технічний прогрес в СРСР”, „Економічна робота на підприємствах” та ін.); розповсюдження серед підприємств, наукових закладів та бібліотек „Зведеного каталогу наукових робіт, виконаних науковими бібліотеками міста”; участі у роботі над бюлетенем „Нова технічна література”, який видавав відділ технічної літератури. У 1980-ті роки актуальним було колективне інформування з проблем модернізації сільськогосподарської техніки. На списки цієї тематики надходило багато замовлень від підприємств та організацій з різних міст країни (1981 – 13; 1985 – 25; 1986 – 47). Наприкінці 80-х років у зв'язку з перетвореннями в економічній діяльності підприємств та організацій була переглянута тематика колективного та індивідуального інформування. Організовано складання списків за темами, які не забезпечені бібліографічною інформацією. Пізніше інформування складається з колективного та масового, а також інформування за системою ВРІ.

У 1990-ті роки БІ залишалось перспективним та розвинутим напрямком бібліографічного обслуговування. Воно, як і раніше, полягало в забезпеченні інформацією з актуальних питань діяльності місцевих органів влади та управлінь. У режимі групового інформування щомісяця готувалась поточна інформація для 15 абонентів за 13 темами, узгодженими з абонентами бібліографічного інформування.

Якісному рівню підготовки поточної інформації сприяла автоматизація цього процесу та зміцнення співпраці з ВУ на основі

координації змісту групового БІ. Визначною рисою інформування стала оперативність. Поточна інформація здобула позитивну оцінку споживачів.

Скрутне економічне становище, в якому опинилась Бібліотека, негативно позначилось на інформативності поточної інформації, призвело до недостатнього наповнення, і як наслідок, до скорочення тем. Ці об'єктивні фактори, а також впровадження нових інформаційних технологій та доступ до Інтернету призвели до того, що органи місцевого самоврядування поступово втратили зацікавленість у бібліографічній інформації, яку їм надавав відділ. Тому роботу сектора БІ в 2004 році було переорієнтовано, за узгодженим рішенням БД „На допомогу радам" була законсервована, але накопичений масив БД (в ретроспективі з 1995 року) доволі активно використовувався фахівцями відділу при виконанні разових запитів.

Масове інформування здійснювалось шляхом розсилки попереджувальних списків літератури, а з 1971 р. шляхом також використання місцевої преси та радіо.

Масові форми роботи активно використовувались в бібліографічному інформуванні фахівців та науковців. Ця робота здійснювалась у координації з НТБ, Будинком науки та техніки, ХЦНТІ, творчими організаціями та осередками культури шляхом участі відділу в інформаційно-масових заходах – Днях інформації, Днях фахівця. У тісному зв'язку з проведенням масових інформаційних заходів, складовою частиною яких були огляди, лекції методичного характеру, консультації, знаходилась пропаганда бібліотечно-бібліографічних знань (ББЗ). Вона здійснювалась диференційовано, з урахуванням бібліографічної підготовки та потреб окремих категорій користувачів. Цей напрямок складав вагому частину інформаційної роботи відділу.

Координуючи цей вид діяльності в бібліотеці, відділ складав „Зведений план пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань відділів ХДНБ", який відображав усі форми та методи цієї роботи. Багато заходів з бібліографічного орієнтування читачів проводились спільно з кількома відділами бібліотеки.

Відкриті перегляди літератури Бібліотека однією з перших у країні починає використовувати на початку 1960-х років. Традиційними наприкінці 1970-х початку – 1980-х років стали виїзні дні бібліографії, індивідуальні консультації, огляди бібліографічних та довідкових посібників, лекції з основ бібліографічної грамотності, бібліографічні

семінари, виставки довідкових та бібліографічних посібників, які проводились поза межами бібліотеки на семінарах лекторів, пропагандистів, політінформаторів у наукових та навчальних закладах міста, на промислових підприємствах. Окрім того, ознайомлення читачів з довідково-інформаційним фондом, функціями та завданнями ІБВ проводилось під час загальнобібліотечних екскурсій.

Починаючи з 1961 року для відвідувачів залу ДБС систематично проводились огляди нових бібліографічних джерел. У 1963 році започаткована ще одну нову форму роботи – огляд бібліографічних покажчиків, довідників, енциклопедичних словників для лекторів міста.

Абонентами індивідуального інформування були фахівці великих підприємств міста.

Комплекс заходів з підвищення інформаційної культури користувачів у наш час зазнав змін цілей, завдань, змісту та поповнився новими формами. Так, для віддалених користувачів на сайті бібліотеки відділ готує презентації нових довідкових видань та інформує про тематичні виставки відділу.

Основою для довідково-бібліографічного обслуговування є ДБА відділу: система каталогів та картотек, архів виконаних письмових довідок, а також довідковий фонд. Його комплектування завжди було пріоритетним, навіть у дуже важкі для Бібліотеки роки війні, повоєнні часи та періоди нестабільного комплектування 1990-х років.

Працівники відділу завжди приділяли велику увагу змістовності, актуалізації та розміщенню підсобного фонду. Так, у 1958 році ЦДА науково-бібліографічного відділу отримав додаткову площу – читальний зал, завдяки чому збільшилась кількість посадкових місць у відділі з 4 до 20, а у 1980 році до 32. У квітні 1959 року було організовано вільний доступ до основних енциклопедичних, довідкових, бібліографічних та реферативних видань відділу. Стало можливим зберігати РЖ у читальному залі відділу протягом трьох років, що значно підвищило ефективність їх використання.

У нових, зручних для читачів умовах, були представлені каталоги та картотеки відділу. Все це сприяло підвищенню якісного рівня інформаційно-бібліографічного обслуговування та суттєво збільшило показники по кількості відвідувань та книговидачі.

Сьогодні, як і раніше, до головних завдань відділу входить зміцнення інформаційного потенціалу відділу за рахунок оновлення

довідкового фонду, його збереження, а також забезпечення інформативності.

Довідковий фонд ІБВ налічує понад 15 тис. словників, енциклопедій, довідників, бібліографічних посібників, реферативних журналів українською та російською мовами. З 1999 року до фонду почали надходити документи на нетрадиційних носіях інформації. На цей час на обліку відділу знаходяться 154 CD-rom, які містять багатоаспектну інформацію різноманітної тематики.

Протягом всієї своєї історії відділ надавав багато уваги формуванню та веденню каталогів та картотек. Створювались тимчасові картотеки, метою яких було оперативно відгукнутися на актуальні суспільно-політичні події країни: („300 річчя возз'єднання України з Росією", „До 50-річчя від дня народження М.А.Островського", „Бібліографія радянської бібліографії"), а також діючі постійно каталоги та картотеки. Першим серед них був організований у 1944 році алфавітний каталог консультаційно-довідкового відділу. Систематично поповнювалась та упорядковувалась алфавітна картотека рецензій, яка велася відділом з 1949 року. З 1963 по 1994 рік велася систематична картотека газетних статей, а з 1986 року – систематичний каталог довідкових та бібліографічних видань підсобного фонду ІБВ.

На жаль, економічна нестабільність, обмеженість матеріально-технічних можливостей 1990-х років негативно позначилися на забезпеченні якісного рівня бібліотечно-бібліографічного обслуговування та обумовили значне зниження інформаційного потенціалу ДБА. У цих складних умовах відділ відшукував нові форми та методи роботи, вивчав потреби користувачів задля найбільш ефективного задоволення їх запитів.

Характерним для цього часу є негарантоване комплектування довідково-бібліографічного фонду (відсутність видань органів НТІ, зокрема РЖ Всеросійської інституту наукової та технічної інформації, Інституту наукової інформації з суспільних наук РАН, які користуються підвищеним попитом), а також припинення надходжень друкованої картки Російської книжкової палати для картотеки газетних статей та картотеки рецензій, що стало причиною консервування цих картотек у 1995 році. Ці фактори негативно вплинули на інформаційну потужність відділу.

Незважаючи на це, відділ знайшов можливість компенсувати прогалини за рахунок створення та активного використання новітніх технологій.

Органічним складником інформаційної інфраструктури відділу на додаток до друкованих джерел та традиційних карткових каталогів стали електронні ресурси. Серед них – запозичені та власні БД, які за змістом та цільовим призначенням відповідають завданням та статусу відділу. Наприклад, бібліографічну базу даних *„Офіційні документи України”* відділ розпочав формувати у 1991 році. БД поповнювалась за рахунок систематичного перегляду та розписування періодичних видань „Голос України”, „Урядовий кур'єр”, „Відомості Верховної Ради України”, „Офіційний вісник України”.

У 1994 році в автоматизований режим переведено бібліографічне інформування, для чого була створена проблемно-орієнтована БД *„На допомогу Радам народних депутатів”*. Її пошукова система за темами, рубриками, ключовими словами, хронологічними ознаками дозволяє одержувати необхідну швидку відповідь на запит читачів, використовувати накопичений масив інформації у бібліографічному обслуговуванні.

У 1998 році інформаційні ресурси відділу поповнилися двома новими базами даних. Одна з них *„Комп'ютерна Правова Бібліотека ”Закон”* – принципово нова версія попередньої повнотекстової БД, „Офіційні документи України” та нова система *„ВІНІТІ. Бази даних на СД-Rom”*, яка містить електронні версії повних текстів реферативних журналів ВІНІТІ. Сучасніше програмне забезпечення (яке оновлювалось і надалі) та система пошуку документів, більш висока якість друку (лазерний принтер), розміщення системи в читальному залі – усе це сприяло поліпшенню умов довідково-бібліографічного обслуговування та великої популярності цього інформаційного продукту серед користувачів, яка і на сьогодні доволі висока.

Деякий час відділ формував базу даних „Швидка довідка”. БД вміщувала відомості фактографічного характеру соціально-економічної тематики, котрі не були відображені в довідкових та енциклопедичних виданнях того часу. База невелика (за обсягом на 1.01.1999 р. – 346 записів), але в певний час її використання у довідково-бібліографічному обслуговуванні дозволяло задовольняти запити користувачів.

З метою оперативного обслуговування відвідувачів ІБВ, а також віддалених користувачів мережі Інтернет у 2004 році відділом створена БД „Експрес-довідка" в АІБС „ІРБІС". Вона являє собою інформаційно-пошукову систему, в якій представлена інформація про факти, події, біографії відомих діячів, окремі нормативні матеріали тощо. Формується БД на основі довідкових видань ІБВ.

Складовими частинами ДБА відділу є також зведені каталоги – традиційна видавнича продукція відділу. Ці видання, а також архів виконаних довідок надають інформацію про видання, незалежно від наявності його у бібліотеці.

Виконуючи свої координаційні функції, на основі відомостей про виконані письмові довідки головними бібліотеками міста відділ формував картотеку „Довідки міста ", яка багато років була основою для видання „Зведеного каталогу бібліографічних робіт, виконаних головними бібліотеками Харкова". Цей каталог відділ готував разом з іноземним відділом бібліотеки та провідними бібліотеками міста 1965 року. Метою видання було поширення інформації про всі види універсальних за тематикою бібліографічних робіт (письмові довідки, бібліографічні покажчики та ін., у т.ч. неопубліковані). Останнім роком випуску цього видання був 2000 рік, коли через зниження інформативності, слабке наповнення відомостями про письмові довідки та покажчики протягом останніх років було прийняте рішення про припинення його випуску.

Попит читачів на інформацію про періодичні видання, які відсутні у бібліотеці, задовольнявся за допомогою „Зведеного каталогу періодичних видань...", який почав видаватися відділом у 1980 році. Первісна назва його була „Сводный каталог газет, журналов и органов информации, имеющихся в библиотеках г. Харькова". У першому випуску надавалась інформація про видання, які надійшли до провідних бібліотек у 1978 році. У складанні першого каталогу брали участь 25 бібліотек.

З розвитком інформаційних технологій перед бібліотеками постало завдання удосконалення форм обслуговування, у т.ч. віддаленого користувача. Тому було прийняте рішення про створення електронного каталогу періодики спільно з Науково-інформаційним центром АСІБТ та центром Науково-інформаційних технологій Національного технічного університету „ХПІ". Перша електронна версія була підготовлена у вересні 2001 року. Учасниками були 18 бібліотек, у 2002 р. – 22

бібліотеки, у 2003 р. – 24, а у 2004 році вже 33 бібліотеки, у т.ч. 9 районних ЦБС. З 2002 року ЕЗКП формується в Інформаційно-пошуковій системі „ІРБІС”.

Видавнича діяльність відділу не обмежується „Зведеними каталогами... ”. Незважаючи на те, що ІБВ є комплексним відділом, завжди велика увага приділялась власним виданням відділу. Готувались науково-допоміжні, рекомендаційні, професійно-орієнтовані, краєзнавчі покажчики. Наприклад: „В помощь пропагандисту” (1968 р.); „Рекомендаційний покажчик з питань техніки за 1962–1972 рр.” (1972 р.); „Наука виробництву” (1973 р.), „Історія України” (1976 р.), „Харьков. Краткая справочная книга” (1976 р.), „Природа и природные ресурсы Левобережной Украины”.

Серед видань останніх років можна назвати: „Бібліографічне обслуговування в ХДНБ ім. В.Г.Короленка: Пам’ятка читачеві” (1997 р.); „Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка. 1886–1986 рр. Бібліогр. покажчик. Додат. вип.” (1997 р.); „Видатний український бібліотекознавець Б.О.Борович (1883–1938)” (2005 р.).

Сектор науково-допоміжної бібліографії працював над серією покажчиків літератури, об’єднаних темою „Радянська наука між з’їздами”.

Характерною особливістю ДБО другої половини 1990-х – початку 2000-х років була тенденція розвитку наукових знань, значного ускладнення запитів, зростання попиту на актуальну бібліографічну інформацію, поєднання традиційних та автоматизованих форм обслуговування у режимі „запит-відповідь”. У цей час відбувся значний ріст послуг, виконаних в автоматизованому режимі. Так, у підготовлених письмових довідках їх частка склала понад 80 відсотків. Використання баз даних тільки у цьому виді діяльності дозволило скоротити витрати часу майже вдвічі (наприклад, з 2438 год. у 1994 році до 1031 год. у 1995 році).

Ознакою цього часу також було розширення кола замовників та визначення складу постійних користувачів, серед яких були представники Харківської міської ради, рада народних депутатів Дзержинського району, кооперативів, банків, виробничих об’єднань, робітників телебачення та радіомовлення, редакцій газет та журналів тощо.

Насиченістю та актуальністю змісту відзначалась довідкова робота. Підвищенню якісного рівня довідок сприяло розширення кола

джерел при їх підготовці за рахунок використання не тільки традиційного ДБА, а також запозичених та власних електронних продуктів адресної та фактографічної інформації ресурсів Інтернет.

Зросла загальна кількість довідок: 13080 (1999 р.); 13580 (2003 р.); 15211 (2005 р.). Тенденцію до зростання мав показник книговидачі – 68270 (1987 р.), 75000 (1994 р.), 102242 (1997 р.), 125757 (2005 р.).

Підтвердилася тенденція останніх років щодо зростання тематичних запитів. Серед тематичних довідок найбільшим попитом користувались довідки з питань територіального та виробничого самоуправління, самофінансування, банкрутства підприємств, орендних відносин, організації малих підприємств, а також з екологічних проблем. Але були й дуже нестандартні та цікаві теми довідок, які вимагали творчого підходу та великої пошукової роботи. Наприклад, для Харківської міськради „Україна у 20–30-ті роки XX ст." (181 назва), „Тоталітаризм" (74 назв.); для ТРІК „Мастер": „Земне життя Ісуса Христа" (179 назв) та „Життя народів Середземномор'я та Близького Сходу у період зародження християнства"; для громадянина Швеції „Передреформаторські часи. Реформація. Лютеранська церква" (74 назви); для Гете-Інституту (Київ) підготовлено довідку „Вольфганг Гете. Література про життя та творчість у фондах ХДНБ" (323 назви) .

З квітня 2005 року з метою надання інформаційно-бібліографічних послуг віддаленим користувачам у відділі розпочала роботу віртуальна довідкова служба. Її робота будується на принципах діалогу користувача і бібліографів. За станом на 1.06.06 р. до її послуг звернулись 586 разів, зокрема, ІБВ відповів на 479 запитів, ВУ – 60, ВІЛ – 30, ВТЛ – 9, ВРВР – 2, МБА – 1, НМВ – 5.

З метою підвищення професійного рівня постійно вивчався досвід роботи бібліотек у віртуальному просторі. Задля поширення можливостей інформаційного пошуку та орієнтування користувачів у потоці існуючих електронних ресурсів, відділ веде роботу зі створення вебліографії. Це анотовані рекомендаційні списки Web-адрес, які представлені розділами: пошукові системи; довідкові ресурси Інтернет; законодавство – on-line; країни та міста світу.

Працівники відділу, переважна більшість яких – молоді спеціалісти, готові до опанування нових знань та можливостей, відкриті до нових ідей та мають бажання перетворити традиційне інформаційно-бібліографічне обслуговування на „інформаційний сервіс".

Література

1. Черевко А.О., Кульшицька Т.Л. Б.О.Борович як засновник і керівник харківської культурно-просвітницької організації «Труд» // Короленківські читання: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ 30 листоп. 2001. – Х., 2001.– С. 55–70.

2. Шерстюк Т.Г., Огурцова Л.И. Справочно-библиографическое обслуживание // Книгу – трудящимся: Библиотека им. В.Г. Короленко за 50 лет Советской власти. – Х., 1968.– С. 73.

3. Сучалкіна О.В., Тараманова К.Д. Історичні передумови структурних перетворень у ХДНБ: 1886–1936 рр. // Історія ХДНБ ім. В.Г.Короленка: пошуки, дослідження, відкриття: Зб. Наук. ст. Вип.1 / ХДНБК. – Х., 1996.– С. 7.

4. Шерстюк Т.Г. Довідка по телефону // Соціаліст. Харківщина.– 1952.– 8 січ.

Н.І.Капустіна

ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД БІБЛІОТЕКАРІВ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ 80 РОКІВ

Напередодні 120-річчя від дня свого заснування Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка відзначила ще одну знаменну дату – 80-річчя Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів. З'їзд, що проходив у Харкові 1–6 червня 1926 року, відіграв значну роль у розвитку теорії та практики бібліотечної справи.

Документи з'їзду постійно привертають увагу дослідників, резолюції його використовувалися в збірниках та підручниках. Проте слід зауважити, що відповідні документи, як правило, лише згадуються, а не докладно вивчаються фахівцями. Саме тому ХДНБ ім. Короленка здійснила наукове дослідження "Первый Всеукраинский съезд библиотекарей и ХГНБ им. В.Г.Короленко".

Вперше здійснено спробу вивчити матеріали з'їзду, що зберігаються у відділі рідкісних видань та рукописів ХДНБ. Документи, що збереглися, дають змогу глибоко усвідомити значення з'їзду та атмосферу, в якій він проходив. Серед них – резолюції, фотографія учасників, звіт консультаційного відділу бібліотеки про підготовку з'їзду, спогади присутніх.

У 20-х роках XX ст. в Україні склалося тяжке економічне становище, що негативно позначилося на розвиток освіти й науки. Із впровадженням у державі нової економічної політики та початком культурної революції відбувся бурхливий розвиток бібліотечної справи. По всій країні проводилися губернські та уїзні конференції, з'їзди, на яких узагальнювався досвід бібліотечної роботи в перші роки радянської влади, намічалися перспективи розвитку бібліотечної мережі. На той час Харків перетворився на центр бібліотечного життя не лише міста, але й усієї республіки.

Велике значення у вирішенні питання координації мала діяльність заснованої в 1922 році при ХДНБ бібліотечної ради, яка являла собою різновид добровільної науково-методичної та культурно-просвітницької організації. Ці спроби наукової кооперації та впровадження передового досвіду мали місце на нарадах, семінарах, курсах. Саме цей принцип декларував журнал Харківського бібліотечного об'єднання "Голос библиотекаря", де публікувалися офіційні, методичні, практичні матеріали, хроніка бібліотечного життя Харкова, оголошення.

Напередодні з'їзду, починаючи з лютого 1926 р., в Харкові відбулися окремі наради й конференції бібліотекарів. У ХДНБ були проведені семінари з предметного каталогу на бібліотечних курсах Всеукраїнської спілки гірничників, одеських бібліотекарів, районних бібліотекарів Харківського округу, на книжкових курсах книгоспілки.

Здійснювалося попереднє обстеження бібліотек України та становища бібліотекарів. Консультаційний відділ ХДНБ взяв активну участь у підготовчій роботі, спільно з оргбюро з'їзду інтенсивно працював над програмою, яка передбачала широке обговорення всіх ключових моментів бібліотечного будівництва. Особливу увагу намічалося приділити політичній, агітаційній та виховній діяльності бібліотек, зокрема, взаємодії з читачами, залученню їх до бібліотек. Таким чином, програму з'їзду було розроблено досить ретельно, вона відповідала нагальним потребам. Крім харківських бібліотек, активну участь у підготовчій роботі брали бібліотеки Київської та Одеської областей.

З'їзд уперше об'єднав бібліотеки всієї України, працівники 119 найрізноманітніших типів бібліотек – сільських, клубних, міських, дитячих, наукових тощо – взяли участь у його роботі. Понад 200 учасників зібралися в приміщенні ХДНБ.

Делегат з'їзду М.Коломійцева згадує: "З'їзд був справді знаменною подією. Він проходив в одній з найбільших бібліотек України – імені В.Г. Короленка. Урочистість самої обстановки з'їзду мала велике виховне значення. Рішення з'їзду стали значною віхою в дальшому розвитку бібліотечної справи на Україні" [4].

На форумі обговорювалися "всі найважливіші питання бібліотечної роботи, як то організаційні завдання бібліотечного будівництва в нових умовах адміністративно-територіального розподілу, робота з масовим читачем і методи вивчення його інтересів, підготовка та перепідготовка бібліотечних робітників, завдання бібоб'єднань, робота серед дітей та підлітків, раціоналізація та спрощення бібліотечної техніки" [7, с. 31].

Із переліку питань, висунутих на обговорення з'їзду, видно, якого розмаху на той час досягла робота бібліотек і чому відчувалася необхідність наукової розробки проблем, що виникають у повсякденній практичній діяльності бібліотекаря. З'їзд підбив підсумки роботи, відзначив досягнення та намітив шляхи подальшого розвитку бібліотек України. Серйозної уваги було приділено організації мережі бібліотек, подоланню їх відомчої розрізненості, створенню єдиної планомірної системи організації бібліотечного обслуговування населення. Підкресливши політичний характер діяльності бібліотек, їх тісний зв'язок із завданнями соціалістичного будівництва, з'їзд наголосив на необхідності ширше залучати робітників і селян до політичного та культурного будівництва.

Найчисельнішою на з'їзді була група представників харківських бібліотек. Вони виступили з сімома основними доповідями, теми яких охоплювали всі напрямки діяльності бібліотек. У центрі уваги делегатів з'їзду було питання застосування різноманітних методів для вивчення контингенту читачів та їх інтересів. Воно було порушено в доповідях харків'ян В.Л.Зільберштейна "Вивчення читача-робітника й книги" та Т.М.Акаловської "Вивчення сільського читача та книги для селянства".
У резолюціях на доповіді рекомендувалося проведення комплексних досліджень читачів і вивчення їхніх інтересів, що спонукало б до видання та розповсюдження літератури всіма зацікавленими установами й організаціями. При цьому книга мала б чітке читацьке призначення та задовольняла запити населення, що допомагало б у розв'язанні практичних завдань. Таким чином, були створені передумови для систематичної, планової роботи з бібліотечно-соціологічного вивчення

читачів України, яка мала державну підтримку й перетворилася на організовану систему.

Про застосування методів роботи з газетою йшлося в резолюції на доповідь Фурера “Робота з газетою”. Рекомендувалося вивчення вимог і потреб читача, системи роботи з газетою як з перехідним ступенем до читання книжок.

Масштаби та якість пропаганди книжки серед мас значною мірою залежали від політичної та професійної підготовки бібліотечних кадрів. Тому на з’їзді окрему групу склали доповіді про підготовку кадрів і статус бібліотекарів, їх правовий та економічний стан, професійні бібліотечні контакти у формі бібліотечних об’єднань, товариств та асоціацій.

У доповіді Троїцької “Підготовка та перепідготовка бібліотечних робітників на Україні” була запропонована концепція розвитку бібліотечної освіти України. Троїцька внесла пропозицію “здійснити принцип централізованої підготовки за розробленими в центрі типовими програмами, що повинні бути пристосовані по округам до місцевих умов” [7, с. 51]. Висловлювалася думка про те, що підготовка кадрів повинна здійснюватися через курси, гуртки, об’єднання, бібліотечні журнали. Помітну роль як форма підвищення кваліфікації мала відігравати політична підготовка бібліотекарів через популярні на ті часи марксистські гуртки. Також було запропоновано відкрити бібліотечний технікум, бібліотечні кафедри, влаштувати різного роду семінари.

Серйозної уваги на з’їзді було приділено розвитку прогресивних форм обслуговування читачів, тому довідковій роботі бібліотеки харків’яни присвятили дві доповіді (Т.М.Акаловська “Справочная работа” та Б.Й.Борович “Бібліографічна робота державних бібліотек”). У резолюції на доповідь Т.М.Акаловської рекомендувалося “організуючи довідну роботу, треба брати до уваги як тип бібліотеки, так і масу читачів, що підлягає безпосередньому обслуговуванню довідками” [7, с. 41]. У цій резолюції йшлося про склад довідкового фонду, завдання, методи й техніку зазначеної роботи.

Цікавою, на нашу думку, була пропозиція щодо ролі довідкового бюро. Завідуючий консультаційним відділом ХДНБ Б.Й.Борович у своїй доповіді докладно зупинився на бібліографічній роботі масової бібліотеки, а також вніс пропозицію здійснювати науково-дослідну роботу в галузі бібліотекознавства та книгознавства, всебічно вико-

ристовуючи для цього свій практичний бібліотечний досвід і книжкові фонди.

Борис Йосипович першим з бібліотекарів за радянських часів уклав предметний каталог (у 1920 р. в ХДНБ), наполегливо пропагував його, за що отримав популярність "найзапальнішого пропагандиста предметного каталогу". Він видав кілька книжок, написав десятки статей з методики організації каталогу. Його роботи були поширені в усьому Радянському Союзі та отримали позитивну оцінку відомих учених.

Доповідь Б.Й.Боровича "Предметний каталог", зі слів делегатів, викликала бурхливу дискусію, в якій зіткнулися два різних погляди (Б.Й.Боровича та Д.Балики). Д.Балика вважав предметний каталог допоміжним до інших каталогів. На його думку, предметний каталог повинен укладатися на робочу основу. Б.Й.Борович був переконаний, що предметний каталог має цілком самостійне значення, повинен укладатися на всі книжки, і з часом має витіснити інші каталоги.

З'їзд ухвалив резолюцію, яка дещо об'єднала ці два погляди. Була визначена роль предметного каталогу для читачів, розкриті головні його функції та методика організації. Учасники з'їзду виявили активність в обговоренні доповідей, лише на пленарному засіданні виступили з дебатами 20 делегатів. Жваві дискусії сприяли кращому розумінню завдань, які стояли перед бібліотекарями.

Обмін думками показав, що обговорювані питання є досить актуальними, відображають загальні тенденції розвитку бібліотечної справи, заслуговують на увагу та потребують вивчення.

Висновки роботи з'їзду було зафіксовано в резолюціях, які визначали завдання бібліотек України на найближчі 5–10 років.

Були внесені конкретні ділові пропозиції з покращення матеріальної бази, комплектування фондів, українізації книжки тощо. Поряд з декларативними пунктами й положеннями були зафіксовані також і прогресивні ідеї (з організації бібліотечної мережі, бібліотечних об'єднань та ін.).

Важливішим підсумком з'їзду стало проголошення ленінського принципу партійності як основи всієї діяльності бібліотек, що виявилося однією з причин наступної хронічної кризи бібліотечної справи.

Характерною особливістю з'їзду, на думку Д.А.Балики, "була глибока методологічна робота, а не тільки загальні установки і декларації про існування бібліотек і бібліотекаря" [1, с. 79].

Прикрасою з'їзду стала книжкова виставка з бібліотекознавства й книгознавства, організована консультаційним відділом ХДНБ, яка користувалася великою увагою. Співробітниками відділу проводилися огляди літератури за темами з'їзду, екскурсії по бібліотеці, надавалися консультації.

Аналізуючи та оцінюючи Всеукраїнський з'їзд бібліотекарів, виникає бажання провести аналогію з сьогоденням. Обстановка, в якій проходив з'їзд, і проблеми, що обговорювалися тоді, дуже схожі з тими, що виникають у наш час. Зараз, як і у 20-ті роки, бібліотечна спільнота зіткнулася з низкою проблем: зменшилося фінансування галузі, відійшло в минуле повноцінне комплектування, актуальним залишається кадрове питання тощо.

Бібліотекарів минулого об'єднує з нашими сучасниками ентузіазм, творча винахідливість.

80 років від дня з'їзду бібліотекарів – це помітна віха в історії культури України. І як би ми не ставилися до далеких 20-х років, об'єктивна оцінка втрат і досягнень цієї драматичної епохи необхідна нащадкам. Ця справа – за нами, дослідниками.

Література

1. Балика Д. 1-й Всеукраїнський бібліотечний з'їзд // Бібл. вісті. – 1926. – № 1.– С. 79–80.

2. Державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка: Звіт за 1925–1926 рр. – С. 49–50. – (машинопис).

3. История библиотечного дела на Украине (1917–1932): Учеб. пособие / Под ред. Т.А. Скрипник. – Х., 1975.

4. Коломійцева М. Так починався бібліотечний похід // Соціаліст. культура. – 1967. – № 10. – С. 18–19.

5. Ковальська Т.В. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок XXI ст.): Монографія. – К., 2005. – С. 97–98.

6. Онищенко О., Дубровина Л. Бібліотечна справа в Україні XX ст..: 1917–1931 рр. // Бібл. вісн. – 2005. – № 3. – С. 6.

7. Резолюції та постанови Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників, 1–6 черв. 1926 р. – Х., 1927. – 91 с.

8. Трамбицкая В.Г. Государственная научная библиотека им. В.Г. Короленко за 30 лет Октября. – Х., 1947. – Л. 11. – (Рукопись).

9. Всеукраинский библиотечный съезд // Красный библиотекарь. – 1926. – № 7. – С. 65–66. – Подпись: Я.К.

В.Г.Прохорова

ВНЕСОК І.С.ГОНЧАРОВОЇ В ОРГАНІЗАЦІЮ ТА СТАНОВЛЕННЯ ВІДДІЛУ ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

З нагоди 120-річчя ХДНБ ім. В.Г.Короленка хочу нагадати, що відділ технічної літератури в листопаді відзначатиме 50-річчя. Звертаюся зі словами подяки до тих, хто створював, зберігав та накопичував фонди відділу протягом років. Я пишаюся тим, що мені судилося брати участь у становленні відділу, співпрацювати з його засновниками..

Провідну роль у становленні відділу зіграла Інна Сергіївна Гончарова. Її ім'я добре відоме працівникам бібліотеки, де вона працювала майже 30 років. Яскрава непересічна особистість, Інна Сергіївна ніколи не була лише виконавцем. Вона брала активну участь у науковій роботі: багато публікувалась, виступала на конференціях, укладала бібліографічні покажчики. З притаманним їй ентузіазмом та натхненням піклувалася Інна Сергіївна про створення патентного фонду, гідних умов для роботи харківських науковців, інженерів, новаторів виробництва.

У 1947 році вона розпочала роботу в ХДНБ ім. В.Г. Короленка на посаді бібліографа філії для дітей та юнацтва.

Протягом 1950–1954 років Інна Сергіївна заочно навчалася на бібліографічному факультеті Харківського державного бібліотечного інституту, який закінчила з відзнакою.

Відповідальність, освіченість, самовідданість, творчі нахили Ірини Сергіївни не залишилися непоміченими і в 1953 році вона була переведена на посаду вченого секретаря. Завдяки таланту організатора відбулося її призначення у 1956 р. на посаду завідувача відділу патентів.

Успіхи технічного прогресу в 50-ті роки посилили інтерес до науки і техніки. Особливу увагу привертала патентна література, яка містить найновіші відомості про розвиток творчої наукової та технічної думки. З метою широкої пропаганди описів винаходів серед інженерів, техніків, робітників, новаторів виробництва в 100 державних бібліотеках Радянського Союзу були створенні патентні відділи.

У ХДНБ ім. В.Г.Короленка відділ патентів був створений у листопаді 1956 року. З основного книгосховища були відокремлені та передані в новий відділ описи винаходів до авторських свідоцтв, ті, що надходили в бібліотеку з 1924 року за безкоштовним обов'язковим примірником, а також довідкова та правова література з винахідництва та патентознавства. На початок роботи відділу фонд описів винаходів налічував майже 73 тисячі примірників.

З цього часу з Всесоюзної патентно-технічної бібліотеки до відділу почали надходити на мікроплівці оригінали описів винаходів Польщі, Німеччини, Чехословаччини, Болгарії, а пізніше Румунії, Угорщини. Щороку здійснювалася передплата на всі інформаційні та методичні видання Центрального науково-дослідного інституту патентної інформації.

Інна Сергіївна вважала, що комплектування є одним з найважливіших напрямків роботи бібліотеки. І коли через об'єктивні причини той чи інший опис не надходив до відділу, обов'язково здійснювалося фотокопіювання відсутніх матеріалів або листування з видавничими установами для їх одержання.

Істотним недоліком у комплектуванні Інна Сергіївна вважала відсутність в наукових бібліотеках описів винаходів капіталістичних країн. Для задоволення потреб читачів та проведення ними повної перевірки експортної продукції на патентну чистоту потрібно було щоразу їхати до Москви і працювати у Всесоюзній патентно-технічній бібліотеці. На це витрачалися значні кошти.

Тому з'явилася потреба організувати репродукціювання патентних надходжень капіталістичних країн і забезпечити ними патентні відділи наукових бібліотек, а також мати патентні бюлетені капіталістичних країн. Про це писала Інна Сергіївна в статті "Про патентну літературу", опублікованій в збірнику "Бібліотекознавство та бібліографія".

Людина творча, енергійна, аналітично мисляча, Інна Сергіївна започатковуючи нову справу – створення патентного відділу – вивчала і впроваджувала найкращий досвід з організації та ведення фондів патентів і стандартів. Багато з тих технологічних процесів і операцій, що були введені в перші роки існування відділу, використовуються і досі. На початку роботи відділу працівники вели карткові нумераційні каталоги, але за рекомендацією Всесоюзної патентно-технічної бібліотеки, перейшли на більш економні книжкові.

Фонд описів винаходів був розставлений згідно з прийнятою в Радянському Союзі патентною класифікацією. Така розстановка звільняла від ведення систематичного каталогу. Водночас, завдяки “Указателю классов описаний изобретений к авторским свидетельствам и патентам” і користуванню предметним покажчикам до нього, була створена можливість задовольняти тематичні запити читачів. Досконале знання класифікації і вміння нею користуватися іноді не допомагало працівникам, тому що перші покажчики були неповними, і для знайдення відповіді на те чи інше запитання доводилося звертатися до читацького активу, спеціалістів, добре обізнаних у своїй галузі. Відділ мав актив, який складався з 65 осіб.

Опис для книжкового (а також і карткового) нумераційного каталогу робився спрощений. Вказувався номер опису винаходу і його клас з підкласом, групою і підгрупою. В даному випадку клас є розстановочним індексом, він вказує, де на полиці треба шукати даний опис винаходу – таким чином обслуговування читачів було оперативним. Практика показала, що спрощення обробки і ведення каталогів, не позначаючись на якості обслуговування читачів, дозволяє звільнити час для основної роботи відділу патентів – популяризації літератури і задоволення читацького попиту.

Якщо в 1956 році читачам видавалося не більше 1000 прим. описів винаходів на рік, то після створення відділу в 1959 р. видача досягла 18 тис. прим. на рік.

Патентна документація на той час була мало відома широким читацьким масам. Тому потрібно було знайомити з нею, виховувати навички розшуку потрібного матеріалу, прищеплення читачам “патентно-бібліографічних” знань. Для пропаганди роботи відділу патентів, залучення нових читачів і ознайомлення їх з джерелами патентної інформації на заводах, в інститутах читались лекції на теми “Патентна література і її використання”, “Патентна література, як засіб інформації про досягнення технічного прогресу” та ін.

Інна Сергіївна як завідуюча відділом патентів налагоджувала та підтримувала зв'язок з Обласною радою Всесоюзного товариства винахідників та раціоналізаторів, Будинком техніки та іншими установами, пов'язаними із винахідницькою роботою. У нарадах, пленумах, семінарах, які проводили ці організації, працівники відділу брали активну участь.

Досвід проведення таких нарад є дуже цікавим. Гадаю, що він сьогодні заслуговує на увагу.

Відділом патентів у 1963 р. було організовано нараду працівників патентних груп, Бюро технічної інформації технічних бібліотек, присвячену питанню покращення обслуговування цих організацій, створення фондів і каталогів, необхідних для перевірки експертної продукції на патентну чистоту. Нарада проводилась разом з секцією обслуговування читачів при Вченій раді бібліотеки.

У доповіді Ірини Сергіївни була докладно охарактеризована робота з пропаганди патентної літератури на підприємствах і в установах міста, комплектування фондів описів винаходів, довідкової і методичної літератури. Йшлося також про подальше вивчення патентних фондів. Читачі – працівники патентних груп, бібліотек, бюро технічної інформації внесли цінні пропозиції щодо створення зведеного каталогу, фотокопій і перекладів описів винаходів країн світу, що мають підприємства міста, координації роботи між крупними бібліотеками Харкова, організації інформації, передплати на патентні бюлетені країн світу тощо.

Учасники наради виступали з пропозиціями допомоги відділу в збиранні і відображенні в каталогах патентних фондів. Дійсно, актив був надійним помічником у всіх справах відділу. Без його допомоги трьом працівникам відділу було б просто неможливо організувати широку масову пропаганду патентної літератури, виконувати довідки, вести інформаційну роботу.

Інна Сергіївна вважала, що далеко не всі методи бібліотечної роботи можна використовувати для пропаганди цих видів літератури однаково ефективно. Проведення відкритих переглядів патентної літератури можливо і ефективно тільки в поєднанні з іншою технічною літературою. Але згодом, особливо після встановлення тісних контактів з патентними бюро (групами) підприємств і установ, почали практикувати і перегляди виключно патентної літератури. Перегляди організовувались для конструкторів і технологів за профілем підприємств. Інна Сергіївна відзначала, що перегляд вимагає дуже сумлінного відбору матеріалу та його вивчення.

Тримаючи руку на пульсі індустріального Харкова, вона ввела в практику роботи відділу систематичні виїзди на заводи з описами винаходів, підібраними на замовлення членів бригад комуністичної праці. У перші ж місяці народження цього руху відділ встановив зв'язок з

колективами, які включились у боротьбу за звання комуністичних. Бригадам було направлено листи з запрошенням стати читачами бібліотеки. Багато трудівників відгукнулись на заклик і записались до бібліотеки. У цехах найбільших заводів були відкриті пункти видачі.

Звичайно, таку роботу відділ не міг здійснювати лише власними силами. Першими помічниками в новій справі стали працівники заводських бібліотек, а згодом – і самі читачі, ударники та члени бригад комуністичної праці.

Технічним заводським бібліотекам краще ніж будь-кому іншому відомі всі потреби виробництва. Але вони не завжди мали в достатній кількості необхідну літературу. Саме через них встановлювались зв'язки з підприємствами, разом з ними проводилась пропаганда літератури серед робітників. Обслуговуючи їх, І.С.Гончарова пропонувала використовувати різноманітні методи бібліотечної роботи, зміст яких визначався профілем підприємства.

Впродовж кількох років відділ обслуговував патентною літературою бригади комуністичної праці заводів: Турбінного, Електромеханічного, “Серп і молот”, “Електростанок”, що мало позитивні наслідки – удосконалення технології виробництва та підвищення продуктивності праці. А у бібліотеці зростала кількість читачів – робітників. Протягом 1959–1962 років вона збільшилась на 25%.

Серед інших форм роботи особливого значення надавалось інформації про нову патентну літературу. Своєчасне ознайомлення з новими надходженнями описів винаходів інженерів, техніків, конструкторів Інна Сергіївна вважала першорядним завданням. Тому інформування про патентну документацію здійснювалось відділом усно і письмово, індивідуально і масово.

Письмова інформація здійснювалась шляхом складання списків нових надходжень та видання тематичних бюлетенів описів винаходів. Списки нових надходжень складались щомісяця і вивішувались для ознайомлення в читальних залах та міжбібліотечному абонементі.

З метою розкриття фондів і пропаганди патентної літератури відділ видавав щороку 3 випуски тематичних бібліографічних списків описів винаходів, що надходили до бібліотеки за певний період.

За роки керівництва Іриною Сергіївною патентним відділом було видано 25 списків з різних питань науки і техніки. Кожний список охоплював вітчизняну патентну літературу за 7–10 років. Тематичні списки були ефективним засобом масової інформації про патентну

літературу і надавали допомогу не тільки читачам, але й бібліотечним працівникам в пропаганді патентної літератури. Про це свідчить значна кількість замовлень саме на ці видання, що надходили з міст України і всього Радянського Союзу.

Слід відзначити, що подібні матеріали готувала на Україні тільки ХДНБ ім. В.Г. Короленка. Два чи три списки видала Республіканська бібліотека ім. КПРС (нині Національна парламентська бібліотека) та продовження ця справа не мала.

Усну інформацію одержували 78 патентних груп підприємств і наукових установ міста. Для науковців і винахідників була започаткована індивідуальна інформація.

З інформаційною роботою Інна Сергіївна тісно пов'язувала проведення бібліографічних оглядів.

Працівники відділу з вищою бібліотечною освітою не мають відповідної кваліфікації для проведення огляду патентної літератури за вузькоспеціальними темами. Спеціалісти-інформатори роблять його більш кваліфіковано. Найбільшу кількість таких оглядів за вузькоспеціальними темами проводили працівники патентних груп підприємств, науково-дослідних інститутів, проектно-конструкторських бюро.

Таким чином, інформацією та масовою пропагандою патентної літератури була охоплена значна частина промислових підприємств, науково-дослідних інститутів і конструкторських бюро Харкова. Все це дало змогу за дванадцять років, що очолювала І.С.Гончарова відділ патентів, досягнути значних успіхів в обслуговуванні читачів. Видача літератури читачам зросла з 18000 прим. у 1959 р. до 51326 прим. та 13268 прим. абонентам МБА в 1968 р., кількість відвідувань читачів зросла до 5000, майже в шість раз зросла кількість наданих довідок.

Патентний фонд, хранителем якого є відділ технічної літератури, це водночас і історія, і національне багатство, і живий розвинутий організм. І тому напередодні 50-річчя створення відділу ми віддаємо данину пам'яті Ірини Сергіївни Гончарової за величезний внесок в організацію та становлення відділу технічної літератури. Зберігаючи традиції, його працівники шукають нові шляхи примноження національного багатства бібліотеки – її патентного фонду.

Н.М.Кучерява

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТРЕБ КОРИСТУВАЧІВ

Нові інформаційні та телекомунікаційні технології сприяли розвитку глобальних інформаційних мереж насамперед Інтернет, який створив принципово нові можливості міжнародного інформаційного обміну. Виникнувши наприкінці 80-х років як засіб обміну інформацією, сьогодні Інтернет став світовим комунікаційним середовищем, де продають, купують, рекламують, читають і таке інше.

Розвиток техніки, науки, економіки в умовах глобалізації передбачає об'єднання зусиль фахівців різних країн для вирішення наукомістких екологічних, енергетичних та інших загальносвітових проблем. Від рівня професійної підготовки персоналу підприємств та корпорацій залежить у наш час доля як окремих регіонів, так і континентів. У зв'язку з цим у багатьох країнах особливої уваги надається питанням розвитку не тільки вищої освіти, а й навчання протягом всього життя.

Постійно зростає Інтернет-аудиторія, для багатьох користування цією мережею стало життєвою необхідністю. Інтернет створив умови для реального запровадження дистанційної освіти, дозволив усім бажаючим отримувати знання та підвищувати кваліфікацію.

За цих умов перед науковими бібліотеками постало завдання створення електронних колекцій та електронних бібліотек, запровадження кардинально змінених форм діяльності по забезпеченню інформаційних потреб багатомільйонної аудиторії користувачів з усього світу.

За останнє десятиріччя процес інформатизації суспільства, тісно пов'язаний з глобальними змінами в комп'ютерних технологіях, призвів до перетворення публічних бібліотек на ефективний соціальний інститут, головним завданням якого є забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу країни, здійснення інформаційно-культурного супроводження її політичної та економічної модернізації.

Сьогодні саме публічні бібліотеки є центрами забезпечення вільного та загального доступу до інтелектуальних надбань людства,

адже вони становлять основу бібліотечного обслуговування населення. Протягом останніх 15 років у публічних бібліотеках України відбулися значні зміни, пов'язані з впровадженням нових інформаційних технологій. Фахівцями ХДНБ у 2002–2004 рр. було зроблено спробу з'ясувати стан інформатизації у публічних бібліотеках Харківської, Донецької, Дніпропетровської, Луганської та Сумської областей. Результати, отримані під час дослідження, вважаємо типовими для всіх регіонів України.

Майже десятирічний шлях використання комп'ютерних технологій в бібліотеках країни можна умовно поділити на кілька етапів: перший – автоматизація внутрішніх процесів з метою звільнення працівників від рутинної роботи, другий – перехід до локальних мереж та створення автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем, третій – використання Інтернет та Інтернет-технологій, вихід у зовнішній світовий інформаційний простір з метою не тільки використання, але й надання всім бажаючим власних інформаційних ресурсів.

Сьогодні універсальні наукові бібліотеки практично створили необхідну матеріально-технічну базу для комп'ютеризації бібліотечно - бібліографічних процесів і переходять до наступного етапу – накопичення інформаційних ресурсів. Система ресурсів складається із власних, придбаних та доступних у мережі Інтернет баз даних, та інших електронних ресурсів.

Досягнуті позитивні результати сприяли переходу до наступного, більш високого рівня інформатизації бібліотек, тобто до етапу впровадження корпоративних технологій. Подальша співпраця бібліотек передбачає таке:

- участь бібліотек у створенні місцевих корпоративних мереж та об'єднань,
- створення регіональних корпоративних мереж,
- вихід на міжрегіональний та міжнародний рівень співробітництва у створенні інформаційних ресурсів.

Ведення корпоративних інформаційних ресурсів дозволить зменшити матеріальні і трудові затрати, а також значно прискорить строки формування масиву національного електронного інформаційного ресурсу. Досвід функціонування у бібліотеках корпоративних ресурсів засвідчує, що позитивний результат досягається тільки у випадках, коли на підготовчому етапі були вирішені проблеми організаційного, методологічного та технологічного забезпечення проекту.

На сучасному етапі відбувається переорієнтація обслуговування користувачів. На перший план виходять інноваційні форми роботи з індивідуальним користувачем, що стало можливим завдяки впровадженню комп'ютерних технологій, які створили умови для використання інформаційних ресурсів наукових бібліотек для широкого кола користувачів світових інформаційних мереж. Рівень бібліотеки почав визначатися кількістю послуг, що може отримувати її користувач.

Дослідження, проведені останнім часом науковими бібліотеками, свідчать, що з року в рік зростає попит користувачів на електронну інформацію. Сучасна модель обслуговування в науковій бібліотеці неможлива без надання Інтернет-послуг.

У ХДНБ Інтернет-центр був відкритий 2003 р. за проектом LEAP, що здійснюється в Україні за підтримкою посольства США. Користувачі мають безкоштовний доступ до Інтернет у Центрі та в читальному залі бібліотекознавства. Щомісяця реєструється майже 1500 відвідувань. Дослідження „Інтернет-центри публічних бібліотек як засіб розширення бібліотечного сервісу", проведене ХДНБ у 2004 р., засвідчило, що основним місцем користування Інтернет респонденти визначили саме Інтернет-центри бібліотек.

Робота центру сприяла підвищенню фахової кваліфікації працівників бібліотеки, для котрих регулярно проводяться семінари, лекції, оглядові та практичні заняття з основ використання Інтернет при обслуговуванні користувачів.

Розвиток глобальної мережі Інтернет створює нові можливості для оперативного доступу кожного користувача до світових, національних та регіональних ресурсів. Головним фактором впровадження інноваційних технологій у бібліотеках є формування конкурентного інформаційного середовища. Це привело до змін у комплектуванні фондів, у розвитку платних інформаційних послуг. Реалізація інформаційних функцій сприяла створенню нового інформаційного ресурсу бібліотек – бібліотечних веб-сайтів. Правильна організація цього інформаційного ресурсу передбачає структурованість, повноту та надійність інформації.

ХДНБ надає функціонуванню сайту великої уваги. Надаючи змогу отримувати інформацію про бібліотеку, її фонди та ресурси, ми запроваджуємо обслуговування віддалених користувачів електронними інформаційними ресурсами. Сайт ХДНБ зареєстрований майже у всіх пошукових системах світу. Найчастіше звертаються до нього мешканці

України, зокрема Києва, Харкова, Донецька, Дніпропетровська. Основною метою сайту є задоволення інформаційних запитів користувачів. Щомісяця здійснюється аналіз використання його складових. Найбільшим попитом стабільно користуються електронні ресурси бібліотеки, представлені на сайті: електронний каталог нових надходжень (з 1995 р.), бібліографічна база даних статей з російських періодичних видань (створювач Російська книжкова палата) та зведений каталог періодичних видань, що надійшли до бібліотек Харкова.

За допомогою сайту ХДНБ розвиває нові віртуальні форми інформування – віртуальні семінари, віртуальні виставки. Ці частини сайту відвідуються ще не надто активно, адже вони запроваджені тільки поточного року. Сподіваємося, що в подальшому вони також будуть мати постійного користувача. На сайті регулярно вміщується інформація про нові надходження до бібліотеки, оновлюється інформація про обмінні фонди. Протягом кількох років на сайті представлені повні тексти матеріалів конференцій, семінарів, що відбулись у ХДНБ, ці документи також активно використовуються відвідувачами сайту.

Ми намагаємося привернути до сайту бібліотечних працівників: у розділі „Видання бібліотеки" подаються тексти останніх методичних та бібліографічних посібників. У поточному році відкрито розділ „До уваги бібліотек", де розміщуються проекти та діючі інструктивні матеріали, розроблені фахівцями ХДНБ.

Новою формою обслуговування віддалених користувачів стало запровадження у 2005 р. розділу сайту „Віртуальна довідка". Розроблено програму для реєстрації запитів, ведення архіву виконаних довідок та організації пошуку відповідей у архіві. Ця робота координується інформаційно-бібліографічним відділом, який відповідає за якісне та своєчасне оформлення відповідей. Ми відповідаємо на запитання з використанням даних про фонд, відомостей із довідкових та енциклопедичних видань, наводимо у відповідях інформацію про ресурси Інтернет. Позитивні відповіді даємо на майже 80% запитань, але дуже часто користувачі отримують негативні відповіді на запитання про наявність у фонді конкретних видань. Це свідчить про прогалині в комплектуванні, обумовлені нестачею коштів для придбання літератури.

Запити надходять також і електронною поштою. Вони теж здебільшого стосуються наявності у фонді конкретних видань, але слід відзначити, що електронною поштою надходить багато запитань краєзнавчого та генеалогічного характеру, особливо із-за кордону.

Запити, що потребують глибокого пошуку, виконуються на платній основі, решта – безкоштовно. Щомісяця виконується 30–40 запитів, в основному наші користувачі – мешканці різних регіонів України.

Розвиток віртуальної довідкової служби дозволяє обслуговувати не тільки відвідувачів бібліотеки, але й широкі кола користувачів інших бібліотек, які не змогли там отримати необхідну інформацію. Становлення української віртуальної довідкової служби в бібліотеках тільки розпочалось, але перші результати свідчать про своєчасність і великі перспективи цього напрямку діяльності, особливо для універсальних бібліотек. Саме від бібліотечних працівників залежить, як швидко віртуальна інформаційна робота стане повсякденною формою обслуговування користувачів бібліотек України.

Усі нововведення, що запроваджуються у ХДНБ, мають на меті підвищення ефективності роботи. Задля цього з 2002 р. у бібліотеці працює служба електронної доставки документів (ЕДД). Роки роботи засвідчили, що користувачі мають потребу в електронних копіях документів, але вартість цієї послуги багатьом здається високою і це стримує попит на неї. Служба ЕДД виконує замовлення не тільки віддалених користувачів, а й відвідувачів бібліотеки. Послуга на сканування статей, окремих розділів книг, ілюстрацій має великий попит і обсяг її зростає з року в рік.

Робота служби ЕДД здійснюється у відповідності до вимог закону України "Про авторське право та суміжні права". Виготовляються копії статей, ілюстрацій, окремих сторінок з книг. Віддалені користувачі часто замовляють повну електронну копію книги, але це суперечить вимогам названого закону і тому такі замовлення не виконуються. Перші результати впровадження цієї нової для бібліотек послуги засвідчує, що при змінах, що відбуваються у сферах освіти, науки, виробництва, розвитку малого та середнього бізнесу, попит на електронні копії зростатиме. Але не всі бібліотеки мають обладнання для виготовлення електронних копій, що не шкодять паперовим носіям інформації. У зв'язку з цим вже зараз треба вирішувати питання організації центрів зі сканування та обслуговування користувачів електронними копіями на корпоративних засадах. ХДНБ у березні 2005 р. запропонувала бібліотекам міста організувати спільну роботу з виконання замовлень користувачів на ЕДД та сканування документів.

При сучасному рівні розвитку інформаційних систем найважливішою послугою бібліотек є надання інформації за допомогою

електронних каталогів та електронних публікацій. Можливість шукати інформацію в електронних каталогах та базах даних через сайти сприяє оперативному задоволенню запитів користувачів. Але проведені в бібліотеках дослідження засвідчують, що не всі користувачі потребують такої послуги. Причини цього різні: відсутність навичок роботи з комп'ютером, недостатня кількість робочих місць для користувачів, незадовільна реклама електронних каталогів, відсутність в електронних каталогах повної інформації про наявні в бібліотеці видання та ін.

Електронний каталог ХДНБ доповнює систему традиційних каталогів та картотек. Без відмови від ведення карткових каталогів та картотек навантаження на робітників відділу обробки документів майже подвоїлось, зросли строки обробки документів. Все це не може нас влаштовувати і тому здійснюється постійне удосконалення технологічного циклу „Шлях документа в процесі обробки". Під час цієї роботи ліквідовано дублювання процесів у відділах комплектування та обробки, законсервовано деякі каталоги та картотеки, інформація яких наявна в електронному каталозі. Це дає змогу зменшити кількість карток, що потрібно друкувати при обробці книг. Всі ці кроки – поступовий перехід до відмови від ведення більшості карткових каталогів та картотек, що, безумовно, збільшить кількість звернень до електронного каталогу, підвищить ефективність його використання.

Для удосконалення електронного каталогу, що створюється з використанням АІБС ІРБІС, ми використовуємо авторитетні файли колективного автора та предметних рубрик, які формують фахівці бібліотеки. Ця робота потребує додаткових працевитрат, але значно покращує пошукові можливості основного інформаційного ресурсу бібліотеки – електронного каталогу.

Ще одним важливим інформаційним ресурсом є „Електронний зведений каталог періодичних видань, що надійшли до провідних бібліотек м. Харкова". До участі в ньому залучені, крім обласних універсальних та вузівських бібліотек також і ЦБС міста, зараз вже понад 25 бібліотек беруть участь у створенні цього корпоративного ресурсу.

Бібліотека широко використовує при обслуговуванні відвідувачів не тільки власні, а й придбані бази даних. Особливим попитом користуються БД „Патенти" та „Комп'ютерна правова бібліотека (Ліга-закон)".

Розвиток інноваційних напрямів діяльності бібліотек потребує значних праце- та фінансових витрат. Кожна бібліотека не в змозі

застосовувати традиційні та новітні технології одночасно, тому необхідною на сучасному етапі є співпраця бібліотек, їх об'єднання у корпорації, створення корпоративних продуктів або підключення до БД, що створюють інші виробники інформації.

З 2004 р. ХДНБ бере участь у проекті Міжнародного фонду „Відродження" „Створення регіональних інформаційних порталів та інформаційних центрів на базі регіональних публічних бібліотек України". Метою створення регіонального інформаційного центру вбачається допомога громадянам у пошуку регіональної, насамперед соціально спрямованої інформації, і взагалі, покращання доступу до інформаційних ресурсів місцевих органів влади, а також громадських культурних, ділових та інших організацій регіону. Відвідувачі центру можуть безкоштовно користуватися регіональними веб-ресурсами та використовувати CD краєзнавчого характеру. Функціонування центру дозволить досягти високого рівня доступу до краєзнавчих інформаційних ресурсів у регіоні та їх ефективного використання.

Згідно з цим проектом у ХДНБ створено регіональний інформаційний портал „Харківщина". Робота над ним надала нового спрямування розвитку бібліотечного краєзнавства. На першому етапі створення порталу зібрано інформацію про наявні регіональні портали, про регіональні веб-ресурси, підготовлено для кожного коротку анотацію українською та російською мовами. Поступово наповнюємо тематичні розділи порталу документами з енциклопедичних видань, наукових праць та публікацій. Робота над порталом дозволила по-новому представляти інформаційні ресурси бібліотеки, надала нового змісту краєзнавчій роботі.

Використовуючи можливості сучасних інформаційних технологій, бібліотечні працівники розпочали створення нових інформаційних ресурсів, розширили спектр інформаційно-бібліотечних послуг. Всі ці процеси у ринкових умовах функціонування бібліотек вимагають постійного оновлення парку комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, навчання фахівців новим технологіям. Бібліотеки повинні вивчати запити та потреби в інформації для того, щоб їх праця не виявилась непотрібною і вони не втратили користувача. Тому зараз дуже важливим напрямком діяльності наукових бібліотек є постійне вивчення стану забезпечення інформацією користувачів різних категорій, розробка перспективних напрямків розвитку сучасних технологій та підготовка пропозицій щодо співпраці бібліотек різних відомств.

Проведені в 2004–2005 рр. у ХДНБ дослідження з вивчення складу та запитів користувачів Інтернет-центрів засвідчили, що відвідувачі бібліотек мало обізнані з віртуальним українським бібліотечним середовищем, не мають навичок пошуку інформації в електронних каталогах та базах даних. З цього виходить, що бібліотечні фахівці повинні більш активно запроваджувати нові методи підвищення інформаційної культури відвідувачів. Для цього варто використовувати досвід університетських бібліотек з надання студентам навчальних закладів основ бібліотечно-бібліографічних знань, навчання роботі з пошуковим апаратом бібліотеки, у т.ч. з електронними ресурсами. Фахівці цих бібліотек проводять цикли занять з ознайомлення студентів з бібліотекою, її фондами, пошуковим апаратом, новими методами пошуку інформації. Аналогічну роботу слід проводити з відвідувачами публічних бібліотек, розповідаючи їм про можливості використання інформації з електронного бібліотечного ресурсу, наявного в мережі Інтернет.

Впровадження інноваційних форм роботи матиме позитивний наслідок тільки за наявності висококваліфікованих фахівців. Питанням підвищення кваліфікації кадрів ХДНБ надає великої уваги. Починаючи з 2004 р. бібліотека співпрацює з Центром безперервної інформаційно-бібліотечної освіти та Державною академією керівних кадрів культури і мистецтв у проведенні циклів занять для фахівців бібліотек системи Міністерства культури і туризму. У поточному році для бібліотечних працівників міста викладачі Харківської державної академії культури на базі ХДНБ провели заняття з актуальних питань розвитку бібліотечної справи. Все це дозволяє ХДНБ підтримувати імідж методичного та дослідницького центру з питань бібліотекознавства. Наша мета як наукової бібліотеки – здійснювати практичну допомогу книгозбірням України в запровадженні нових технологій, що змінює їх образ у свідомості користувачів, створює умови переходу на новий рівень функціонування відповідно до вимог і тенденцій суспільного розвитку.

І.М.Рибак

ВІРТУАЛЬНА ДОВІДКОВА СЛУЖБА ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. В.Г. КОРОЛЕНКА: ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Однією з основних тенденцій останніх десятиліть в роботі бібліотек є зменшення довідкових запитів. Це відзначають не тільки вітчизняні, але й закордонні фахівці. Причина загальновідома – поява мережі Інтернет. Молодь, яка навчається (саме вона складає більшість серед тих, для кого Інтернет став невід'ємною частиною поповнення знань) та інші користувачі вже не задовольняються традиційними формами бібліотечного обслуговування. Все це призвело до повсюдного зниження відвідувань бібліотек. Необхідність вирішення проблеми виживання в сучасних умовах та боротьби за читача спонукали до пошуку нових рішень, одним з яких є електронно-довідкове обслуговування віддалених користувачів та створення онлайнових довідок. Віртуальна довідка (надалі ВД) – це всього лише нове технологічне рішення традиційного довідково-бібліографічного обслуговування, що є одним з головних напрямів роботи будь-якої бібліотеки. Тут, напевне, треба зауважити, що останнім часом довідково-бібліографічні відділи бібліотек стали більше бібліографічними, ніж довідковими.

Нам хотілось якось змінити ситуацію в нашій бібліотеці, і було прийняте рішення про створення віртуальної довідкової служби. Куратором ВД став інформаційно-бібліографічний відділ. Було вирішено, що оскільки бібліографи довідкового залу часто відповідають на різноманітні запитання свої х читачів, то чому б їм не відповідати на них і в Інтернеті? Хто як не вони мають весь довідковий апарат, Інтернет і навички роботи в ньому?

ВД ХДНБК, яка розмістилась на сайті бібліотеки (www. korolenko.kharkov.com) розпочала роботу 18 квітня 2005 року. ВД допомагає здійснювати пошук необхідної бібліографічної інформації в режимі «запит-відповідь» і виконує такі довідки:

- тематична – відбір інформації на визначену тему;
- уточнювальна – уточнення, пошук недостатніх відомостей, елементів бібліографічного опису видання або виправлення помилкових даних, що були вказані користувачем;

- адресна – перевірка наявності потрібного видання в каталогах ХДНБК;

- фактографічна – пошук відомостей про явище, подію, персону, організацію тощо, розшифровка абревіатури або тлумачення термінів.

Всі знайдені відомості документально підтверджуються із зазначенням джерел отримання інформації. Користуватися послугами ВД може будь-яка особа, яка має доступ до Інтернету і звернулась до нашої служби, незалежно від її соціального статусу і місця проживання. Звернення до ВД та отримання відповідей для всіх користувачів – безкоштовне, якщо їх запити не потребують складного бібліографічного пошуку і роботи з великим масивом інформації. Інформація може надаватися користувачу за його бажанням українською, російською, англійською, німецькою та французькою мовами. Відповідь завжди надається мовою запиту.

Згідно з правилами ВД оператори не відповідають на некоректні запитання, на запитання комерційного характеру, а також інформації, що порушує діюче законодавство (порнографія, насильство, пропаганда нацизму та ін.). Не надаються готові реферати, твори, курсові і дипломні роботи та списки літератури до них, не вирішуються конкретні завдання з навчальних дисциплін. Не приймаються неконкретні запити, наприклад, „активоване вугілля" або „готель „Дніпро". Не даються відповіді електронною поштою. Координатор ВД має право видаляти некоректні запитання та вирази. Довідка працює з 9.00 до 17.00 годин 5 днів на тиждень. Виконується 5 довідок на добу. Від одного користувача приймається один запит на добу. Якщо запитань кілька, відповідь дається тільки на одне на вибір оператора довідкової служби. Запити виконуються в порядку їх отримання протягом однієї доби, як передбачено правилами ВД. Але, якщо запит складний і потребує додаткового часу і джерел пошуку, то користувача повідомляють, що запит виконується, відповідь надається після закінчення пошуку. Термін виконання таких запитів – до трьох днів. Користувачі ВД отримують посилання на інформацію як в мережі Інтернет, так і на традиційних паперових носіях (відомості про книги, підручники, журнальні та газетні статті). Джерелами інформації для операторів є великі пошукові машини: ЯNDEX, RAMBLER, APORT, GOOGLE. Використовуються також фонд ХДНБК, електронні каталоги інших бібліотек, електронні бібліотеки художніх текстів, електронні версії періодичних видань, анотовані каталоги Інтернет-магазинів та інше.

Технологія виконання запитів ВД наступна: користувач заповнює Web-форму на стайті ХДНБК. Відповідальний куратор служби – бібліограф інформаційно-бібліографічного відділу три рази на день перевіряє наявність нових запитів і сортирує їх. Якщо той чи інший запит вже був виконаний, то користувач отримує посилання на архів виконаних запитів із зазначенням номера відповіді. Якщо запит виконати неможливо (невизначений, потребує спеціальних ресурсів або порушує чинне законодавство), то куратор ВД приймає рішення не брати це питання до виконання. Користувач отримує відповідне повідомлення про це на Web-сторінці. Після цього куратор розподіляє між підрозділами бібліотеки запити для виконання згідно зі спеціалізацією. Відповіді готують бібліографи інформаційно-бібліографічного відділу, україніки, літератури іноземними мовами, технічної літератури, науково-методичного відділу та інших. Відповідальний бібліограф приймає запити, оцінює їх складність і визначає шляхи пошуку інформації. Відповідь оформляється в електронному вигляді і відправляється координатору віртуальної довідкової служби, який розміщує її на сайті бібліотеки. Потрібно зауважити, що часто запити виконуються співробітниками кількох структурних підрозділів.

Технічну підтримку програмного забезпечення і бази даних здійснює відділ автоматизації.

В Інтернеті ВД має такий вигляд: якщо користувач зайде на сайт ХДНБК і натисне на кнопку „Віртуальна довідка", то потрапить на головну сторінку служби, де може ознайомитися з її правилами, в яких передбачені права та обмеження для користувачів. Далі йдуть пункти меню: форма для запиту і архів виконаних довідок, де можна ознайомитись з вже виконаними запитами і самостійно пошукати в архіві потрібні матеріали. Для підтримання зворотного зв'язку з користувачем на головній сторінці віртуальної довідки вказана електронна адреса, на яку можна надсилати побажання, пропозиції щодо роботи служби.

На сьогоднішній день архів ВД містить понад 700 виконаних довідок. Найбільш типовими запитами є тематичні різного ступеня складності (55% від усіх виконаних довідок). Ми отримуємо найрізноманітніші запитання: від „Економічна модель управління в Швеції", „Новий погляд на кохання у трагедії Шекспіра „Ромео і Джульєтта" до „Моделирование испарения многокомпонентных смесей", „Энергетические соотношения при диффузном рассеивании". І якщо перші запитання нам були зрозумілі, то від останніх ми трохи

розгубилися. Останнім часом з'явилася тенденція до ускладнення запитів та збільшення кількості запитів дуже вузької тематики. Все частіше ми не розуміємо того, що цікавить нашого користувача. Адже ми не медичні працівники, не юристи, не фізики і навіть не лірики. Як дати релевантну відповідь? Це питання хвилює кожного оператора ВД. З „реальним" читачем можна поспілкуватися та з'ясувати суть його запиту, з віртуальним користувачем це неможливо. Ми змушені звертатися за допомогою до термінологічних словників, спеціальної літератури. Велику допомогу нам надають співробітники відділу систематизації, які визначають галузь знань необхідної теми. На жаль, нічого не можна передбачити заздалегідь за запитом, що надійшов уперше і не має попередніх аналогів. Здається, що треба тільки простягти руку і взяти відповідь на таке запитання, а інформацію доводиться шукати і шукати. На інші, що здаються дуже складними, відповідь знаходиться відразу. Вагому частину тематичних запитів складають краєзнавчі запитання (20%). На такі запити ми намагаємось дати найбільш повну відповідь з використанням доступних джерел інформації. Найбільше користувачів цікавлять відомості про видатних людей Харківщини, історія краю, адреси організацій та підприємств міста.

На другому місті (35%) за кількістю отриманих запитів стоять адресні – про наявність того чи іншого документа в бібліотеці. Оскільки база електронного каталогу бібліотеки ще „молода", і не містить відомостей про документи, що надійшли до бібліотеки до 1997 року, адресна довідка компенсує віддаленому користувачу можливість виявити наявність у бібліотеці практично будь-якого видання. Кількість фактографічних, уточнювальних та інших довідок невелика – 10%.

Галузева тематика отриманих запитів хоча й є різноманітною, але не виходить за межі, окреслені правилами ВД. У більшості випадків – це сфера гуманітарних (60%), технічних (20%) і природничих наук (15%). Серед гуманітарних найпопулярніші запитання стосуються економіки, права, історії та літератури.

В основному користувачі цікавляться інформацією українською та російською мовами. Запити іноземними мовами складають лише 5%. Найчастіше це німецька мова, трохи менше – англійська. Запитань французькою мовою поки не надходило.

Аналіз структури попиту і змісту запитів користувачів ВД дозволяє зробити висновок про те, що аудиторія споживачів онлайнової служби дуже схожа на знайому кожному бібліотекарю по традиційним формам

обслуговування. І хоча важко встановити соціальний статус авторів запитів через відсутність реєстрації, доволі часто це можна встановити за манерою висловлюватися, стилем орфографії. У більшості – це студенти, молодь, аспіранти, старшокласники. Їх мета – отримання інформації, потрібної для виконання навчальних завдань, підготовки курсових і дипломних робіт, дисертацій. Цікаво спостерігати, як віддзеркалюється шкільна і вузівська програма в запитах ВД. Складається враження, що сучасна молодь хоче звести зусилля, витрачені на навчання, до мінімуму. Одні без будь-яких церемоній вимагають від операторів ВД: „Допоможіть знайти реферат Івана Драча „Чорнобильська мадонна", бажано щоб там були образи героїв, короткий зміст та ін.", „План роману „Хіба ревуть воли як ясла повні", „Допоможіть знайти збірник завдань з математики автора Сканаві, номери завдань 8.001-8.050". Інші хочуть отримати написану кимось роботу з визначеної (інколи дуже вузької) теми. Друга група користувачів, що звертається за інформацією, – це службовці та науковці, запити яких пов'язані з професійною діяльністю. Окремо варто сказати про запити деяких педагогів. Якщо бажання школярів і студентів отримати готові реферати і твори можна ще якось зрозуміти, то бажання вчителів отримати готові плани-конспекти уроків незрозумілі. Люди, які за своїм професійним обов'язком наголошують учням на необхідності самостійної роботи, самі не дуже хочуть напружуватись. На жаль, такі запити зустрічаються досить часто.

Судячи за деякими запитами, необхідна інформація може бути обумовлена і особистими уподобаннями користувачів, їх аматорськими заняттями, хобі, способами проведення дозвілля. Можна навіть відзначити залежність надходження довідок від подій, що відбуваються на території нашої країни та в світі в цілому. Наприклад, під час демонстрації на телебаченні серіалу „Мастер и Маргарита" ми отримали запит: „Есть ли критика Лотмана или Яблокова по роману М.Булгакова «Мастер и Маргарита»", а після виходу останньої книжки Джоан Роулінг про Гаррі Поттера: „Есть ли в библиотеке критическая литература, аналитические статьи о романе Дж. Роулинг «Гарри Поттер»".

Також хочеться відзначити, що якщо на початку роботи ВД користувачі переважно приходили за інформацією на паперових носіях або не вказували джерело інформації, то тепер більшість відвідувачів надають перевагу електронним матеріалам, і кількість таких запитів невпинно зростає.

Аналіз довідок дозволяє стверджувати, що віртуальні користувачі стикаються з проблемами пошуку в Інтернеті. Здавалось би, існують великі пошукові системи, які дають відповідь на будь-який запит за кілька секунд, але, як свідчить досвід, розумні Інтернет-машини охоплюють не більше половини реально існуючих Web-сторінок. Тому з поширенням Інтернету в ньому утворюється все більше білих плям. Пошук в Інтернеті став справжнім мистецтвом і опанувати його змогли не всі з тих, кому це потрібно. Щоб Інтернет насправді став для користувачів фондом відкритого доступу, потрібен посередник – мережевий бібліограф.

У багатьох випадках відвідувачі ВД зізнаються, що вони намагалися, але не змогли знайти в Інтернеті те, що шукали: „Ваша довідка дуже хороша робота для тих, хто не зовсім добре вміє працювати з Інтернетом (таких, як я)”.

Але як „реальним”, так і віртуальним користувачам притаманна ідеалізація Інтернету. Вони надають йому занадто великого значення і вважають, що „там є все”. Насправді це зовсім не так. Ми намагаємось пояснити реальні можливості використання матеріалів, отриманих з Інтернету, ступінь достовірності інформації з мережі. Дуже велике бажання відвідувачів ВД також отримати повні електронні тексти найрізноманітніших книжок і статей. Часто ми вимушені відповідати користувачам, що ми не чарівники і не можемо відшукати в Інтернеті те, чого там немає. У багатьох випадках доводиться привертати увагу відвідувачів до друкованих матеріалів – радимо звернутися до бібліотеки (перш за все орієнтуємо на власні ресурси) чи до книжкового магазину.

І хоча користувачі не надають інформації про те звідки надійшов запит, можна припустити, що серед них чимало мешканців Харкова, а це реальні чи потенціальні читачі нашої бібліотеки. Не може не радувати те, що частина наших відвідувачів не задовольняється готовими рефератами з Інтернету. Вони просять допомоги в доборі матеріалів для написання оригінальних робіт і цікавляться друкованими публікаціями. Ми інформуємо користувачів про власні фонди і певне число віртуальних відвідувачів за бажанням чи за необхідністю перетворюється на реальних.

Цікаво, що відповідаючи на запити, звертаючись до довідників, оператор ВД часто сам отримує масу цікавої інформації, адже запитання бувають доволі непередбачені й несподівані, наприклад: „Коли в світі з’явилася горілка, чи тодішній її прообраз?”, „Материалы по

неопераціонному увеличению объема женской груди", „Крій балеринської пачки", „Какую ответственность несет гражданин за нецензурную брань в общественном месте?".

Хоча правилами ВД зафіксоване коло запитів, на які бібліотека не дає відповідей, однак, якщо оператор в змозі відповісти на запитання, що виходить за межі, обумовлені правилами, він відповідає на нього. На тематичні запити такого характеру, як пошук літератури до курсових, дипломних та наукових робіт згідно з правилами ми не даємо вичерпної відповіді, але користувачі отримують інформацію про кілька джерел чи Інтернет-посилань (особливо на різні колекції рефератів). Інколи вони супроводжуються уточнюваннями, коментарями і порадами. Якщо запит потребує складного бібліографічного пошуку і роботи з великим масивом інформації, оператор ВД дає орієнтир користувачу, в якому відділі, в який час, на яких умовах він може задовольнити свій запит у вигляді додаткової платної послуги або самостійно відвідати бібліотеку. Якщо користувачу потрібна фактографічна інформація або практична порада, а оператори недостатньо компетентні, тоді надаються відомості про людей чи організації, які можуть допомогти отримати необхідну інформацію. У нашій практиці траплялись факти переадресування запитів до інших бібліотек, державних закладів міста та країни. Фактично відмови надаються лише в тих випадках, які в бібліотеках називають "відсутність в фонді". Інколи оператори ВД змушені пояснювати, чому вони не можуть або зовсім не повинні виконувати запит, чи виконувати його так, як хоче цього користувач. Це може бути пов'язано, наприклад, з незрозумілим чи нелогічним формулюванням, з недостатньою інформаційною культурою користувача. Досить часто оператори фіксують неетичність та неввічливість користувачів.

Наведені раніше численні приклади дають уявлення про неформальне спілкування між операторами і відвідувачами ВД. Користувачі звертаються до довідки довірливо, з великими сподіваннями. Учні і студенти, яких серед відвідувачів більшість, почувають себе вільніше з операторами ВД, ніж з бібліотекарями в традиційних бібліотеках. Користувачі починають своє звернення з вітання і закінчують подякою. Оператори сприймають це як норму, а відсутність цього (дуже рідко) як небажане відхилення. Стиль спілкування ВД більш демократичний. Користувачі частіше говорять „Порадьте", „Допоможіть", чим при традиційному обслуговуванні у бібліотеках, де повсякчас можна почути „Мені потрібно", „Дайте". Віртуальне

спілкування у багатьох випадках буває жартівливим, навіть дуже серйозні відповіді можуть супроводжуватись гумористичними чи іронічними коментарями. Інколи надходять зовсім жартівливі запити, тому й відповіді на них даються у відповідному стилі: запит: „У чому щастя людини?". Відповідь: „Ми не такі розумні, щоб знати відповідь на запитання, над яким дві тисячі років замислюються великі філософи, тому відповідаємо словами американського вченого Л.Гінзбурга „Щастя – це коли не питають, для чого", а Ви як гадаєте? Вітаємо Вас і бажаємо щастя!". Оператори завжди відповідають на всі запити.

Постійних відвідувачів ВД стає все більше. Про це свідчить зростання кількості запитів, що містять подяки за попередні відповіді: „Спасибо Вам огромное за Ваш труд! ", „Спасибо за предыдущий ответ", „Большое, огромное спасибо за Вашу работу – Ваши ответы! Вы очень помогаете в работе с фондом библиотеки", „Я дуже рада, що є така послуга і з нетерпінням буду чекати відповідь".

Географію запитів ВД визначити складно тому, що на сьогоднішній момент Web-форма запиту не містить поля для вказування міста і країни користувача. Але, виходячи непрямих даних, можна зробити висновок, що головним чином – це мешканці міста Харкова і Східного регіону України. Але є запити і від користувачів Центральних і Західних областей України, Росії і навіть було запитання з Лос-Анжелеса (США).

Аналіз виконаної роботи дозволив виявити як сильні, так і слабкі сторони ВД. Переваги для користувачів очевидні, це:

- задоволення інформаційних потреб віртуальних користувачів;
- розширення кордонів інформаційного обслуговування населення (обслуговуються віддалені користувачі, які не є читачами бібліотеки);
- отримання можливості безкоштовної віртуальної консультації;
- простота форми та оперативність ВД.

ВД надає також безмежні можливості і бібліотеці:

- підняття рейтингу бібліотеки і її сайту;
- вихід інформаційно-бібліографічної роботи бібліотеки на більш високий сучасний рівень;
- підвищення авторитету бібліотечних фахівців у суспільстві, формування нового іміджу вітчизняного бібліотекаря-бібліографа.

Але в процесі роботи ми зіштовхнулися із такими труднощами:

- необхідність організації спеціального робочого місця і додаткової техніки;
- адаптація спеціального програмного забезпечення з урахуванням специфіки інтерактивного довідкового процесу, що реально потребує динамізму і гнучкості;
- відсутність реєстрації користувачів.

Вважаємо за доцільне удосконалити Web-форму запиту і ввести додаткові поля для заповнення (місто/країна, вік, стать, місце навчання/ роботи, ціль запиту). Це дозволить отримати більш повну інформацію про віддаленого користувача та надати йому більш повну відповідь. Харківським відвідувачам при відсутності відомостей в Інтернеті пропонуватимуться друкування видання з фонду ХДНБК, якими немісцевим користувачам скористатись неможливо. Знання цілі запиту також суттєво впливає на якість відповідей (запит школяра і запит науковця потребують різного рівня відбору відомостей).

Очевидною є потреба користувачів у ВД, адже кількість запитів постійно зростає. Але кількість отриманих запитів інколи перевищує пропускну спроможність служби в силу обмеженості персоналу. На цьому етапі розвитку вважаємо за доцільне об'єднання бібліотек для створення корпоративної віртуальної довідкової служби, що дозволить здійснювати централізоване віртуально-довідкове обслуговування з перерозподілом запитів користувачів. Крім того, робота в межах корпорації дозволить спрямовувати запити віддалених користувачів саме в ті бібліотеки, чиї фонди і колекції, а також рівень професійної кваліфікації персоналу найбільше відповідають кожному конкретному запиту. Особливо це стосується краєзнавчих запитів. З власного досвіду можна навести такі приклади: „Де я можу знайти більш повну інформацію про історію села Гоголів Броварського району Київської області", „Надайте інформацію про санаторій „Карпатські зорі" (Львівська область)", „Географія Полтавщини", „Карпатський економічний район", „Порівняльна характеристика кам'яно-вугільних басейнів України". Розподіл таких запитів дозволить розширити можливості кожної окремо взятої служби та надасть можливість виконувати запити більш широкого тематичного спектру, а також зменшити кількість відмовлень.

Здається цілком доцільним почати підготовчу роботу з визначення шляхів взаємодії наукових бібліотек на основі корпоративного співробітництва і розробки пакета документів, що регламентує

діяльність подібних служб. Слід також вирішити проблеми власного вибору оптимальних моделей обслуговування, забезпечення якості обслуговування віддалених користувачів на основі впровадження технологічних стандартів, програмно-технічної і фінансової підтримки проекту. Все це потребує обговорення серед бібліотечних спеціалістів в межах спеціально організованих конференцій, семінарів, "круглих столів" та широкого висвітлення в професійній пресі. Тільки вироблення загальної позиції з цих питань сприятиме більш чіткому розумінню того, яке місце займає віртуально-довідкове обслуговування в системі інформаційного обслуговування користувачів і які завдання повинні при цьому вирішуватись. Якщо вирішити ці проблеми, вітчизняні бібліотеки зможуть сформувати єдиний довідковий простір країни, а потім інтегруватись в світову спільноту і брати участь у міжнародних проектах на рівних умовах із закордонними бібліотеками.

Л.Р.Галюк

ДО ПИТАННЯ НОРМУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Нещодавно в бібліотеках Міністерства культури і туризму України, в тому числі в ХДНБ ім. В.Г.Короленка, пройшли апробацію Тимчасові примірні норми часу на основні процеси бібліотечної роботи, розроблені Національною бібліотекою України для дітей з метою впровадження їх у діяльність книгозбірень.

Робота, яку здійснили співпрацівники ХДНБ ім. В.Г.Короленка з апробації цього документа, виявилася дуже корисною. Вона показала по-перше, надзвичайну активність, компетентність і зацікавленість всіх, хто готував висновки про доцільність впровадження Тимчасових примірних норм часу в діяльність бібліотек, а по-друге, засвідчила, що більшість керівників структурних підрозділів бібліотеки вважають норми одним з найбільш ефективних інструментаріїв управління колективом, який дозволяє раціонально використовувати кадрові ресурси, рівномірно розподіляти навантаження між співпрацівниками, оцінювати внесок кожного у виконання планових завдань, налагоджувати функціональні зв'язки між відділами-партнерами.

Між тим, останнім часом у професійній пресі цьому питанню не надається належної уваги. Але ж з порядку денного не знімаються

питання чіткого розмежування функціональних обов'язків бібліотечних фахівців, їх спеціалізації та максимального підвищення ефективності використання робочого часу. А це обумовлює необхідність посилення ролі нормування бібліотечної праці.

У ХДНБ ім. В.Г.Короленка накопичено значний досвід з нормування бібліотечної праці. Норми тут завжди розглядалися як основа для поточного і перспективного планування, раціонального визначення необхідної кількості фахівців для виконання запланованих обсягів робіт, їх технологічної доцільності, уточнення штатних потреб тощо. Впровадження їх у діяльність бібліотеки розпочалося ще на початку 30-х років, коли були вироблені норми на прийом літератури, підборку карток за номерами та вкладення їх у книги [1].

Наприкінці 1934 р. у бібліотеці було створено комісію з раціоналізації і технормування. Поряд з іншими важливими питаннями наукової організації праці комісія розглядала і такі, як організація обліку всіх процесів у відділах шляхом хронометражу і фотографування робочого дня, підсумування його наслідків і розробка на підставі цього норм. Так були встановлені норми на процес перевірки журналів [3]. Цікавими є рекомендації комісії щодо планування роботи на підставі перевірених і дійсно реальних норм [3].

У післявоєнні роки нормування бібліотечних процесів посідає помітне місце в діяльності бібліотеки. З 1947 р. норми почали змінюватися, а у звіті бібліотеки за 1958 р. міститься інформація про перші спроби нормування науково-методичної діяльності. Вже тоді зроблено спробу "проаналізувати витрати часу на ті чи інші процеси, але результати продуктивності праці кожного співробітника встановити ще не вдалося, що свідчить про недостатньо чітку організацію обліку роботи кожного методиста" [2].

Значного розвитку процеси нормування набули у 80-ті роки минулого століття. У відділах бібліотеки виводилися норми буквально на всі процеси бібліотечної діяльності. Наслідком цієї роботи стало видання "Норм на основные библиотечные процессы комплектования, учета, обработки документов и работы с фондом" ч.1, які вийшли друком у 1987 р. Наступного, 1988 року, затверджено другу частину "Нормы на основные процессы библиотечно-библиографического обслуживания читателей", ч.2, а у 1995 році запроваджено третю частину норм "Наукова робота".

Однак розроблені в ті роки норми не могли довгий час залишатися стабільними. Змінювалися технологічні процеси, операції, застосовувалися нові інформаційні технології, з'явилися нові форми та методи роботи, запроваджені більш прогресивні умови праці. Особливо багато змін відбулося в ХДНБ у зв'язку з автоматизацією багатьох технологічних процесів, у т.ч. у ході впровадження АБІС ІРБІС на шляху документа в процесі обробки, застосування автоматизованого запису користувачів до бібліотеки та ін. Це викликало нагальну потребу в перегляді існуючих нормативів і прийнятих норм. Удосконалення нормативної бази та її розширення стало одним з основних завдань нормування в ХДНБ у новому столітті.

Розпочинаючи в 2001 році розробку нових операційних та комплексних норм часу на роботи, які виконуються в ХДНБ, сектор наукового управління науково-методичного відділу, за участю всіх структурних підрозділів бібліотеки, додержуючись давніх традицій та осмислюючи накопичений досвід, широко використав його при нових розробках нормативних матеріалів. Норми розроблялися з урахуванням особливостей організації технології у ХДНБ.

Основним методом для встановлення науково-обґрунтованих норм став аналітичний, який дозволив встановити норми часу на основі ретельного вивчення і виявлення всіх виробничих можливостей бібліотеки, що впливають на прискорення або уповільнення виконання операцій, втрат робочого часу і виявлення можливостей його ущільнення.

Вихідними даними для розробки норм стали величини витрат часу, отримані внаслідок проведення хронометражних вимірів, фотографій і самофотографій робочого часу, спостережень, експертних оцінок, темпів роботи виконавців, анкетувань тощо. За основу нових норм брався досвід найкваліфікованіших бібліотекарів.

Норми, розроблені в ХДНБ, вперше включають процеси за всіма напрямками діяльності бібліотеки, вони враховують особливості роботи в автоматизованому режимі (організація і ведення електронного каталогу, організація електронної картотеки-індикатора, запис користувачів бібліотеки в автоматизованому режимі, ведення електронних картотек комплектування та періодичних видань, формування бібліографічного запису в режимі АБІС ІРБІС, формування електронних картотек "Абонент" та "Замовлення" та ін.). Підготовлені норми є експериментальними. Апробацію їх у всіх відділах бібліотеки завершено. У ході апробації упорядковувалися, уточнювалися технологічні цикли,

з'ясовувалася необхідна кількість та доцільність процесів і операцій, включених до них. Під час експерименту на деякі процеси розроблено нові норми. Наприклад, в інформаційно-бібліографічному відділі визначено норму на процеси формування довідково-бібліографічної бази "Експрес-довідка", у відділі обробки фондів і організації алфавітних каталогів – формування авторитетного файла колективного автора, формування бібліографічного запису в режимі АБІС ІРБІС та ін.

Після публікації Тимчасових примірних норм часу, запропонованих Міністерством культури і туризму до апробації, стало очевидним, що норми, підготовлені в ХДНБ, потребують доопрацювання у відповідності до зазначеного документа.

Ми згодні з висловлюваннями багатьох фахівців галузі в тому, що норми потрібні всім. Вони потрібні керівництву всіх рівнів для правильного розподілу ресурсів і роботи, вірної оцінки результатів праці, справедливого розподілу коштів на його оплату та застосування засобів стимулювання. Вони потрібні рядовому бібліотекарю, допомагаючи йому протистояти підвищеним вимогам керівництва до наслідків праці, які не забезпечені матеріально. Тому ми з нетерпінням чекаємо Типових норм часу на основні технологічні процеси для бібліотек України, які готуються зараз Національними бібліотеками України.

В цілому ж, проблема нормування бібліотечних процесів є неоднозначною. Деякі фахівці галузі вважають її неактуальною, такою, що втратила свою злободенність і відійшла у минуле. А це є підставою для дискусії між фахівцями бібліотечних закладів України з питання доцільності впровадження норм часу на бібліотечні процеси. Корисним було б також проведення всеукраїнського дослідження, метою і кінцевим результатом якого стала б розробка концепції формування нормативної бази бібліотек України.

Література

1. Волянская Є.Г. Из опыта нормирования труда в отделах каталогизации и комплектования: Опыт работы ХГНБК. – Х., 1955. – С.49–59.

2. Отчет о деятельности библиотеки за 1958 год. – [Х., 1959]. – С.156.

3. Скляренко В.М. З історії впровадження НОП у науковій бібліотеці // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1988. – Вип. 28. – С.117–124.

4. Смирнова Н.А. Трудовые нормы времени в библиотечных процессах // Библиотековедение. – 2002. – № 6. – С.40–44.

5. Про застосування Тимчасових примірних норм часу на основні процеси бібліотечної роботи: Наказ Міністерства культури і туризму № 496 від 19.07.2005 р. // Бібліотека у правовому полі: Довід. вид. – К., 2006. – С.100–136.

Див. також // www mincult. gov ua./ – 17.07.2005.

С.І.Римарєва

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ КОРИСТУВАННЯ ТРАДИЦІЙНИМИ ТА ЕЛЕКТРОННИМ КАТАЛОГАМИ

Питання формування інформаційної культури в умовах інформатизації суспільства є вельми актуальним. Інформаційна культура визначається як інформаційна діяльність людини, спрямована на ефективний пошук і використання інформації.

Уміння знаходити і використовувати потрібну інформацію є важливим елементом освіти. Значну роль у навчанні основам інформаційних знань традиційно відіграють бібліотеки.

Основною формою навчання в користуванні традиційними каталогами є індивідуальне консультування. Саме ця форма найбільш ефективна, оскільки передбачає безпосередній діалог між читачем і бібліографом, коли можна розповісти про каталоги, принципи їх побудови, шляхи пошуку інформації, з'ясувати додаткові відомості про запит користувача: за який час, в якому обсязі і які саме потрібні джерела (книги, журнали, автореферати), повідомляючи при цьому про кожен каталог, про бібліографічні посібники, правила бібліографічного опису та оформлення вимог на літературу. Звісно, при цьому слід враховувати індивідуальні якості читача.

З кожним роком складність читацьких запитів зростає, відповідно працівники залу каталогів підвищують свою кваліфікацію. Це дозволяє їм якісно здійснювати не лише індивідуальну, але й групову роботу з читачами. Як правило, відбуваються бесіди з групами студентів за певною темою: їх знайомлять зі структурою каталогів і правилами роботи з ними.

Під час обслуговування біля каталогів надається інформація про розділ систематичного каталогу, в якому містяться відомості про

літературу потрібної читачеві тематики, рекомендується використовувати прикнижкові та пристатейні бібліографічні списки, а також енциклопедії та довідники. Повідомляється про можливість використання електронного каталогу та Інтернет-центру. Важливо звернути увагу читача, який потрапив до ХДНБ вперше, на необхідність правильного заповнення читацької вимоги, адже від цього залежить своєчасне її виконання.

Групові заняття проводяться в навчальний період року щодня, а іноді й кілька разів на день.

Слід згадати і про екскурсії, під час яких відбувається формування інформаційної культури читача взагалі, а також культури користування каталогами. Під час екскурсії читачі отримують великий обсяг інформації – про правила користування бібліотекою, про фонди спеціалізованих відділів і більш повну інформацію про каталоги (традиційні та електронний), в яких відображений увесь масив джерел, наявних у ХДНБ.

Незалежно від того, що проводить бібліограф, екскурсію або консультацію (групову чи індивідуальну), він обов'язково підкреслює: каталоги є частиною інформаційного ресурсу бібліотеки, який являє собою величезну наукову, історичну і культурну цінність; читач, працюючи з каталогом, несе відповідальність за його збереження.

Чималу роль у формуванні культури користувача відіграє друкована продукція ХДНБ. Минулого року було видано буклет "Путівник по залах центральної системи каталогів і картотек ХДНБ ім. В.Г.Короленка". У ньому міститься інформація про всі традиційні та електронний каталог з зазначенням місця їх розташування, перелічені послуги бібліотеки, адреса її сайту тощо.

Минулого року було доопрацьовано "Пам'ятку читачу про склад інформаційно-пошукової системи ХДНБ ім. В.Г.Короленка: рекомендації до ефективного використання алфавітного, систематичного та електронного каталогів".

У формуванні інформаційної культури користування каталогами важливу роль відіграє якість каталогізації. Наскільки правильно і відповідно до державних стандартів вона виконана, настільки правильно будуть складені читачами бібліографічні списки.

Важливе значення у формуванні знань про користування каталогами має наочна інформація. Читачам представлено план розміщення каталогів, плакат з алгоритмом пошуку книг (статей) в

систематичному каталозі, планшет з інформацією про алфавітно-предметний покажчик.

Наявність на каталожних шафах планшетів з зазначенням індексу певної галузі допомагає читачам орієнтуватися в доборі потрібної інформації. Планшети містяться також і на каталогах авторефератів, нот, тематичній картотеці художньої літератури.

У залі алфавітних каталогів міститься стенд, що відображає правила і систему розстановки карток в АК книг. Представлена також інформація про каталоги підсобного фонду великого читального залу зі зразками заповнення вимог на літературу з ПФ. На всіх читацьких столах містяться зразки заповнених вимог на літературу.

Автоматизація бібліотек піднесла роботу з формування інформаційної культури на якісно новий рівень, адже застосування новітніх технологій потребує відповідного рівня культури. Користувачам необхідно опанувати уміння пошуку інформації за електронним каталогом і в мережі Інтернет.

Науковцями доведено, що 80% інформації людина сприймає візуально (наочно), а якщо інформація представлена неодноразово, то й швидше її запам'ятовує. Тому в усіх залах бібліотеки розміщена інформація про електронний каталог, а також адреса сайту ХДНБ ім. В.Г.Короленка, на якому містяться відомості про бібліотеку, її бази даних.

У залі каталогів представлений стенд з докладною інформацією про електронний каталог як один з інформаційних ресурсів бібліотеки. Однак з об'єктивних причин електронний каталог ХДНБ відірваний від основного традиційного каталогу, що створює певні труднощі при формуванні у читачів навичок його використання. Новітні технології значно розширюють можливості користувачів, адже ЕК можна користуватися цілодобово поза межами книгозбірні.

Під час обслуговування читачів працівники залу каталогів пропагують ЕК. Пропонують користувачам добирати літературу в автоматизованому режимі, обговорюючи можливість комплексного пошуку інформації: за автором, назвою документа або окремими словами назви, за рубрикою, видавництвом, роком видання, а також за індексами ББК. Іноді також пропонують ознайомитися за ЕК зі змістом наукових збірок та продовжуваних видань, статті з яких з 2003 р. не відображуються у СКС. Працівники залу каталогів також повідомляють користувачам, де саме містяться автоматизовані робочі місця (зал нових

надходжень, Інтернет-центр, кабінет бібліотекознавства та регіональний інформаційний центр).

Проте досить часто доводиться зустрічатися з відсутністю у читачів знань і навичок користування електронним каталогом. Тому й виникає необхідність навчання користувачів усім варіантам пошуку.

З відкриттям Інтернет-центру можливості отримання інформації користувачами збільшилися, прискорився й удосконалився процес пошуку. Інтернет-центр надає послугу – пошук інформації в мережі Інтернет з науковою та освітньою метою.

Сучасний користувач має володіти комплексом знань і умінь, які дозволяють йому адаптуватися до оточуючого інформаційного середовища. Тому завдання працівників Інтернет-центру допомогти йому. Консультант Інтернет-центру здійснює попередній запис користувачів, знайомить їх з послугами центру, надає консультації під час пошуку інформації. З користувачами, які не мають досвіду роботи в мережі Інтернет, працівники центру проводять теоретичні заняття з практичною перевіркою отриманих знань.

На допомогу користувачам працівниками центру складено каталог корисних сайтів (інформаційно-пошукові системи, сайти бібліотек України і світу, законодавчі сайти, сайти рефератів, літературні сайти тощо). Найбільш популярні з них роздруковані і виставлені для використання читачами.

Увазі користувачів пропонується дошка об'яв з новинами, інформацією про Інтернет-центр, його послуги.

Інтернет-центр користується великою популярністю у користувачів. Їх приваблює безкоштовність користування, комфортні умови (тиша і спокій, що відсутні в Інтернет-кафе), а також інформаційна культура працівників центру, їх увага та коректність.

Дослідження, що здійснює відділ організації науково-дослідної роботи, і спостереження бібліотекарів свідчать, що значна кількість читачів бібліотеки має невисокий рівень інформаційної культури. Він виявляється в невмінні формулювати інформаційні потреби, самостійно здійснювати пошук літератури і необхідних фактичних відомостей. Це можна пояснити тим, що сьогодні основна маса читачів нашої бібліотеки – студенти, які не мають досвіду роботи в бібліотеці.

Вважаємо, що ХДНБ має активізувати роботу з формування у читачів умінь і навичок раціонального використання інформації.

Пропонуємо поновити щотижневі заняття з навчання роботі з каталогами щойно записаних читачів, збільшити тираж "Путівника по залах центральної системи каталогів і картотек ХДНБ ім. В.Г.Короленка", розробити й розмножити "Пам'ятку читачеві з використання ЕК", а також листівки зі зразками пошуку кожного виду документів, організувати навчання користуванню ЕК працівників ВМР, ВОЧ, НМВ для надання кваліфікованої допомоги читачам.

А.В.Філатова

КОМПЛЕКТУВАННЯ: ДОСВІД МИНУЛОГО І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Весь 120-річний період збирання, формування, придбавання документів для задоволення запитів користувачів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка можна умовно поділити на п'ять історичних етапів [2]:

1885 – 1917 рр. – благодійницький;
1918 – 1943 рр. – накопичувальний;
1943 – 1950 рр. – відбудовний, відновлювальний;
1950 – 1990 рр. – стабільний.

А от періоду, який настав після 1991 року, одну назву підібрати важко, бо він вміщує такі коливання стану комплектування, що включають і благодійництво, і турботу держави, тобто стабільність, і накопичення (за рахунок обов'язкового примірника) та ін.

Результат цього поділу викликав здивування: як виявилося, у цьому процесі існує певна закономірність, він іде начебто „по колу". Тобто певні ознаки, викликані особливостями часу, політики держави та іншими об'єктивними причинами, повторюються.

То ж спробуємо охарактеризувати всі етапи створення фонду книгозбірні, який зараз налічує понад 7 млн одиниць зберігання.

Благодійницький період поклав початок зібранню бібліотечних фондів, якими ХДНБ володіє сьогодні. У цей час бібліотеки не фінансувалися з державного бюджету й існували в основному за рахунок благочинної допомоги, тому більшу частину своїх книжкових багатств Харківська громадська бібліотека придбала шляхом пожертвувань від установ, організацій, приватних осіб. Серед благодійників і меценатів, які сприяли розвитку фонду, передаючи книги зі своїх власних колекцій

– відомі діячі науки та культури того часу: Д.І.Багалій, Х.Д.Алчевська, Л.Б.Хавкіна, Г.П.Данилевський, О.О.Потебня та ін. [3]. На прохання бібліотеки надсилати наукові праці та книги відгукнулися міністерства, товариства, навчальні заклади, бібліотеки, музеї, навіть Імператорська Академія наук. Якщо до дня відкриття бібліотеки було зібрано 1 700 книг, то в 1917 р. налічувалося вже 170 000 томів, тобто більше у 100 разів.

Накопичувальний період, основною відзнакою якого є дер-жавний клопіт про розвиток бібліотечної справи і формування фондів бібліотек усіх систем і відомств, дозволив ХДНБ досягти рівня найбільших книгозбірень країни. Крім отримання з 1922 р. обов'язкового безоплатного примірника друкованої продукції, що видавалася на території РСФСР, та українського обов'язкового примірника, який почав надходити з 1932 р., значним і цінним надбанням стали реквізовані приватні колекції, які передавалися до ХДНБ за рішенням уряду. Напередодні Великої Вітчизняної війни фонд бібліотеки складав 2 млн 300 тис. прим.

Про те, якої шкоди завдала бібліотечним фондам фашистська окупація, існує чимало публікацій [1].

Внаслідок бомбардування, коли німецька авіабомба пробила дах над великим читальним залом, пожеж, розкрадання та знищення окупантами бібліотека втратила понад 500 тис. видань, 41 тис. прим. цінних і рідкісних книг, у т.ч. 400 стародруків з мистецтва за рішенням оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга були вивезені до Німеччини. Відомості про втрати ХДНБ у роки Другої світової війни знгаходились серед звинувачувальних матеріалів на Нюрнберзькому процесі 1945–1946 рр.

Відразу після визволення Харкова почалося *відновлення* книжкового фонду ХДНБ і вже в серпні 1943 р. полиці книгозбірні поповнили видання від Державного фонду літератури для відбудови бібліотек, Всесоюзної книжкової палати, великих книгозбірень, громадських та наукових установ Радянського Союзу. У 1945 р. уряд надав ХДНБ право на одержання двох обов'язкових примірників – платного і безплатного. У відбудовний післявоєнний період середньорічні надходження до фонду становили 120000 прим.

Подальші роки характеризувалися ще вищими темпами зростання книжкових фондів. Саме у цей *стабільний* період, до якого входять і роки так званого застою, бібліотека досягла обсягу фондів понад 6,5 млн

томів, бо щорічні надходження сягали 180–200 тис. прим. Ветерани з легкою заздрістю згадують радянські часи, коли діяла планова система народного господарства. Кожне видавництво напередодні поточного року видавало річні тематичні плани випуску літератури, бібліотеки заздалегідь здійснювали замовлення через Центральний колектор наукових бібліотек та обласний бібліотечний колектор, а тому твердо знали, скільки і яких видань надійде до фонду, чітко планували свою роботу, формували картотеку поточного комплектування. Не було проблем з фінансуванням – і на передплату, і на придбання книг, і на інші статті виділялися достатні кошти.

Нестабільність бібліотеки почали відчувати з 90-х років XX ст. Держава перестала піклуватися про розвиток бібліотек. Кількість їх скоротилася, позакривалися сільські, науково-технічні бібліотеки науково-дослідницьких закладів, припинилося виділення коштів на комплектування фондів з державного бюджету.

Саме в цей час ХДНБ змушена була знову пережити *благодійний* період, адже фінансування не відбувалося, а фонд треба було поповнювати. Ось тоді й довелося використати дореволюційний досвід і походити з „простягнутою рукою" по установах, видавництвах, книжкових виставках та ярмарках [3]. Це призвело до досить прийнятних результатів – при повній відсутності коштів вдавалося залучати до фонду по 50–65 тис. прим. щороку. І все це – завдяки ентузіазму працівників, небайдужих до своєї справи.

Початок нового тисячоліття ознаменувався відновленням державної турботи про бібліотеки. Історія комплектування пішла по другому колу. У 2002 р., через 80 років, починається *накопичувальний* період поповнення фонду, адже ХДНБ знову отримала право на одержання безплатного обов'язкового примірника видань України. У липні цього ж року затверджується державна Програма поповнення бібліотечних фондів на період до 2005 року, яка визначила стратегію розв'язання проблем комплектування бібліотечних фондів. Але активно програма діяла лише у 2003 – 2004 рр. Ось коли фахівці змогли застосувати свої знання та досвід. Хоч робота і була досить напруженою, а часом і нервовою через обмежений термін використання коштів, фонди збагатилися дійсно необхідними виданнями для задоволення потреб і запитів користувачів: у межах програми понад 30 тис. вітчизняних і зарубіжних книг та 17 тис. примірників періодичних видань поповнили фонд ХДНБ за ці два роки. Але чому в нашій країні нічого не доводиться

до логічного завершення? Є Закон про обов'язковий примірник, але контроль за його виконанням не здійснюється – ця функція не покладена на конкретну установу. Бібліотекарям доводиться самим на своєму рівні вирішувати питання одержання обов'язкового примірника газет, журналів, книг з редакціями, видавництвами, друкарнями тощо, вислуховувати від представників цих установ у кращому випадку здивування (більшість з них до цього часу не знає про існування вищезгаданих постанов), у гіршому – грубі відмови. Деякі видавництва у відповідь на запити бібліотек посилаються на те, що відправляти ОП повинні друкарні. Друкарні ж у свою чергу запевняють, що всі питання ОП вирішують видавці. Ось таке „зачароване коло".

Зате „піклування" держави про поповнення бібліотечних фондів шляхом тендерних закупівель, як того вимагає Закон України „Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти", загнало бібліотеки у тісні тенета, вийти за які неможливо, та до якості формування це не має жодного відношення. А чи вивчив хто-небудь ефективність цього Закону? Які позитивні наслідки дало його виконання? Як практик запевняю: тільки погіршення не лише умов праці, а й якісного складу фондів. Про те, що механізм тендерних закупівель видань для бібліотек треба змінювати, існує чимало публікацій [4, 5], але всі звернення бібліотекарів до владних структур залишаються без уваги.

Часто до участі в тендері на закупівлю видань подають заявки фірми, які не мають досвіду співпраці з бібліотеками і навіть не уявляють собі, як буде здійснюватись постачання у випадку перемоги. Як приклад можу навести наше „співробітництво" з київською фірмою „Періодика", яка стала переможцем тендеру на передплату періодичних видань на перше півріччя 2006 року. ХДНБ змушена була перервати 10-річну налагоджену співпрацю з ТОВ НВП „Ідея" і укласти угоду з „Періодикою". З перших днів нового року почалися неприємності: крім того, що до бібліотеки своєчасно не надійшли номери передплачених за бюджетні кошти газет і журналів, а частина з них не надійшла зовсім, керівництво цієї фірми не визнає за потрібне оперативно вирішувати питання. Замість звичних повсякденних справ фахівці були змушені починати і закінчувати робочий день перевіркою причин відсутності чергового номера газети чи журналу, з'ясуванням питань по телефону з відділенням доставки Укрпошти (хоча це – обов'язок Постачальника), складати акти, переліки видань, що не надійшли, претензії, рахувати та визначати збитки, вивчати законодавство... Давайте полічимо, скільки професій включає

зараз фах бібліотекаря і скільки функцій йому доводиться виконувати – бухгалтер, юрист, маркетолог, менеджер, оператор вводу інформації, кур'єр, навіть психолог – спілкування з редакторами, авторами, дарувальниками потребує відповідних знань, тобто робота з комплектування кожного року набуває все більш ширшого розмаїття процесів, не характерних раніше для цього виду діяльності і це відволікає від виконання основних обов'язків. Процес комплектування фондів – один з найскладніших у бібліотекознавстві. Від формування фондів залежить уся діяльність бібліотеки, а замість вдумливого вивчення книжкового репертуару та залучення до фонду видань, що відповідають профілю комплектування, доводиться виконувати безліч робіт, не властивих посаді комплектатора.

Розглянемо ще один аспект проблеми. Як можна використати річний бюджет на комплектування книгами, отримавши його в жовтні, коли до кінця року залишається 3 місяці? І за цей час треба підготувати і провести тендер (а це значить: оголошення за 45 діб, сама процедура, визначення переможця, акцептування, укладення договору – ще 21 доба) перерахування коштів, і лише після цього починає надходити література (звичайно, за цей час більша частина того, що замовляла бібліотека, з ринку вже зникла). І ось за 20 робочих днів, що залишилися до кінця року, необхідно прийняти, зареєструвати, облікувати, проштемпелювати, ввести до бази даних і передати до фонду книг на 400 тис. грн., бо цього вимагає ситуація – бухгалтерія повинна звітувати перед Міністерством про своєчасне (!) використання виділених асигнувань і прийняття на баланс літератури на всю суму. Саме в таких умовах працювала бібліотека у 2003 та у 2004 роках, коли діяла Програма поповнення фондів. І все одно ми вдячні за неї уряду, бо ось уже два роки – 2005 і 2006 – позбавлені можливості купувати книжки – кошти на це кошторисом не передбачаються. Це ще один цікавий момент: на статтю 1131 (передплата) кошти виділяються, а на статтю 2110 (купівля книг) – ні. То, виходить, газети і журнали користувачам потрібні, а без книг можна обійтися? У 2005 році передплата відбулася лише на перше півріччя, на друге коштів не виділили. Ось і маємо в науковій бібліотеці фонди з такими прогалинами, які важко навіть зрозуміло пояснити. За цими прогалинами можна вивчати економічний стан країни і, у першу чергу, відношення до інтелектуального наробітку її суб'єктів. Тому вважаємо, що наступним етапом знову стане *відновлювальний*, коли основною буде робота з ліквідації лакун.

Процес формування фондів має бути постійним, систематичним, повсякденним. Бібліотеки повинні мати можливість придбавати літературу, яка їм потрібна для найповнішого задоволення запитів і потреб користувачів, адже саме для цього проводяться наукові дослідження та інші заходи. Для придбання літератури існує багато джерел – вони завжди вивчалися, аналізувалися і співробітництво здійснювалося за найбільш вигідними для бібліотеки умовами. А зараз ми не можемо купувати книги безпосередньо у видавництв, авторів, установ, власників приватних колекцій – який тут проведеш тендер? Сьогодні якість комплектування книжкового фонду ХДНБ визначається лише складом обов'язкового примірника видань України, а не залежить від рівня і засобів управління його формуванням, бо інші джерела придбання книг не діють.

З початку 2006 року в Україні діє „Державна програма розвитку і функціонування української мови до 2010 р.", значні кошти на реалізацію якої серед бібліотек централізовано виділені Міністерству культури і туризму для закупівлі української книги та розподілу її між бібліотеками країни. На жаль, книги, які надходять у межах цієї програми (роки видання 1999 – 2006), якісно не покращили фонд нашої бібліотеки, бо у їх складі в основному перевидання творів минулих років, які бібліотека вже має, видання, які ХДНБ одержала як обов'язковий примірник, зайві примірники художніх та дитячих книжок. На наш погляд, централізована закупівля, як це передбачено Програмою, не виправдовує себе, бо не враховує профілі комплектування конкретних бібліотек, і в результаті бібліотеки різних категорій (від сільської до державної наукової) отримують однаковий репертуар надходжень. Набагато ефективнішим було б виділяти кошти самим бібліотекам як суб'єктам програми, тоді фонди збагачувалися б виданнями, дійсно необхідними користувачам. Процеси розвитку сучасної науки вимагають систематичного, оперативного і якісного інформування науковців і фахівців, адже інформація сьогодні є одним з основних ресурсів і рушійним чинником розвитку суспільства.

Зараз ситуація в комплектуванні бібліотечних фондів характеризується недостатнім, нестабільним, непрогнозованим фінансуванням при бурхливому розвитку книговидавництва, що обмежує можливості бібліотек повною мірою реалізувати свої потенційні можливості.

Як же назвати нинішній період, як охарактеризувати процеси, що відбуваються у комплектуванні бібліотечних фондів? Гальмування?

Недалекоглядність? Стихія? Недбалість? Недооцінка? Непоінформованість? Непередбачуваність? Байдужість? Безладдя? Відповіді на ці запитання, як і стабільного періоду доведеться чекати, мабуть, дуже довго.

Література

1. Бібліотечні фонди Харкова в роки другої світової війни. Доля культурних скарбів України під час другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. – Вип.2.– К., 1997.– 102 с.

2. Філатова А. В. Комплектування без фінансування // Короленківські читання: Матеріали наук.-практ. конф. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка.– Х., 2002.– С. 35 – 40.

3. Філатова А.В. Фонди ХДНБ ім. В.Г. Короленка як джерело документальної пам'яті нації // Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г. Короленка: Зб. наук. ст. Вип. 2 / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка. – Х., 1996.– С. 3 – 10.

4. Якобсон І., Гриненко А. Тендерні війни в бібліотеках України // Бібл. форум України.– 2005.– № 4 (10).– С. 6–10.

5. Якобсон І., Дзус С. Як поєднати несумісне: тендер на закупівлю книг в бібліотеці // Бібл. форум України.– 2005.– № 2 (8).– С. 2–4.

СПИСОК УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Л.М.Багрянцева - завідуюча відділом організації науково-дослідної роботи
Л.Р.Галюк - головний бібліотекар науково-методичного відділу
І.В.Дмитриченко - головний бібліотекар інформаційно-бібліографічного відділу
Н.І.Капустіна - головний бібліотекар відділу організації науково-дослідної роботи
Н.М.Кучерява - заступник директора з автоматизації бібліотечних процесів
І.Я.Лосієвський - завідуючий відділом рідкісних видань і рукописів, доктор філол. наук
В.М.Михайленко - головний бібліотекар відділу зберігання фондів
В.Г.Прохорова - завідуюча відділом технічної літератури
І.М.Рибак - бібліотекар І категорії інформаційно-бібліографічного відділу
С.І.Римарєва - головний бібліотекар відділу обслуговування читачів
О.С.Рябцева - зав. сектором відділу рідкісних видань і рукописів
Т.О.Сосновська - головний бібліотекар відділу україніки
О.П.Федоренко - завідуюча сектором відділу комплектування
А.В.Філатова - завідуюча відділом комплектування
О.В.Филимонова - бібліограф І категорії відділу організації науково-дослідної роботи
В.О.Ярошик - бібліотекар І категорії відділу україніки

ЗМІСТ

Наукове видання

Короленківські читання 2006

Матеріали науково-практичної
конференції ХДНБ
6 жовтня 2006 р.

Укладач Л.М.Багрянцева
Редактор С.М.Миценко
Відповідальний за випуск Л.П.Незнамова,
заслужений працівник культури України

Підписано до друку Формат паперу 60х14 1/16
друк. арк., обл.-вид. арк. Папір для множ. апаратів. Тираж
Замовлення
Ксерокс ХДНБ ім. В.Г.Короленка. 61003, Харків-3, пров. Короленка, 18.